

SZAKDOLGOZAT

VÖNÖCZKY LILLA
ELTE-BTK
TÖRTÉNELEM

2009

EÖTVÖS LORAND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANSZÉK

SZAKDOLGOZAT

**A MAGYAR ORNITHOLOGIAI
KÖZPONT TÖRTÉNETE 1893-1944**

VÖNÖCZKY LILLA
TÖRTÉNELEM

TÉMAVEZETŐ: KÓSA LÁSZLÓ
PROFESSZOR

2009

1. Bevezetés	4
2. Kultúrpolitikai háttér Magyarországon 1890-1945-ig	7
2.1. A magyar kultúrpolitika irányelvei.....	7
2.2. Magyarországi művelődési viszonyok.....	13
3. Ornitológiai kutatás története a kezdetektől 1893-ig.....	18
3.1. Nemzetközi kitekintés.....	18
3.2. Magyarországi madártankutatás	20
4. A Magyar Ornithologiai Központ megalakulása	25
4.1. A megalakulás közvetlen előzményei.....	25
4.2. A Magyar Ornithologiai Központ célja, feladata és szervezete.....	35
5. A Magyar Ornithologia Központ működése 1893-1943	37
5.1. Herman Ottó igazgatósága	37
5.2. Csörgey Titusz igazgatósága.....	56
5.3. Chernel István igazgatósága	59
5.4. Csörgey Titusz igazgatósága.....	62
5.5. Schenk Jakab igazgatósága	69
6. A Magyar Ornithologiai Központ társadalmi szerepvállalása	80
6.1. A társadalmi közreműködés megszervezése.....	80
6.2. Társadalmi tevékenység a gyakorlati madárvédelem területén	87
6.3. Az 1902. év március 19-én kötött nemzetközi madárvédelmi egyezmény	92
6.4. Az 1906. évi I. törvénycikk.....	95
7. Összegzés.....	97
8. Mellékletek.....	99
Bibliográfia	117

1. Bevezetés

A szakdolgozat témáját egy eddig feldolgozatlan terület alkotja, úgymint az 1893-ban, Herman Ottó vezetésével létrejött Magyar Ornithologiai Központ – a későbbi Madártani Intézet – intézménytörténete, vagyis megalakulásának körülményei, szakmai működése, társadalomformáló ereje a gyakorlati madárvédelmi tevékenysége által.

A szakdolgozat során egy rövid, a témára koncentrálni művelődéstörténeti bevezetés után, több, a kutatás során felmerülő kérdést kívánok körbejárni. Elsősorban azt vizsgálom, hogy a Magyar Ornithologiai Központ milyen feltételek mellett alakult meg, miért volt jelentős ez az intézmény, mennyiben támogatta létét mind a politikai vezetés, mind a társadalom, milyen helyet foglalt el az akkoriban állami támogatással megalakult tudományos intézmények sorában, milyen horderejű szakmai munkát végzett, valamint milyen szerepet játszott a magyar társadalom gondolkodásának, természetéhez fűződő viszonyának formálásában?

Témaválasztásomnak több oka van. Egyrészt egy eddig feldolgozatlan területet akartam vizsgálat alá vonni, így egy összefoglaló, a továbbiakhoz kiinduló alapot nyújtó munkát készíteni. Másrészt két szempontból is emléket kívántam állítani.

Száz évvel ezelőtt, 1908-ban indult meg a világon harmadikként Magyarországon is, a Mortensen által megalkotott madárgyűrűzési módszer alkalmazása. 2008-ban a magyar ornitológiai szakemberek szervezésében több konferencia, előadás került megrendezésre, amelyen alkalmam volt részt venni. Itt kitűnt, hogy sem a madárgyűrűzés történetéről, sem a Magyar Ornithologiai Központ megalakulásáról és tényleges tevékenységéről történeti összefoglaló munka nem született. Ebből a szempontból a szakdolgozat egy hiánypótló munka kíván lenni.

Indítatásom más szemszögből személyes jellegű. Dédapám Schenk Jakab – aki 1939-ben Vönöczkyre magyarosította nevét – neves, külföldön is elismert ornitológus, valamint a Magyar Ornithologiai Központ kísérletügyi-, majd főigazgatója volt. Érdemei közé sorolhatjuk többek között a madárgyűrűzés Magyarországon való bevezetését, a madárvonulás-kutatásban elért eredményeit, az 1928-ban oktatási céllal elkészített madárvonulási térkép megalkotását, a turul, avagy a kerecsensólyom kutatását is.¹

¹ Vönöczky Schenk Jakab: A magyar őshaza solymászmadarai. New York, Turul kiadó.

Az 1893–1943-ig terjedő időszak egy korszakot jelent a Magyar Ornithologiai Központ történetében. A háború okozta körülmények és nehézségek következtében 1943. év gyakorlatilag a tényleges ornitológiai tevékenység végét jelentette, hiszen 1941 júliusától a tudományos munka akadozott, végül megoldhatatlanná vált.

1945. január a Magyar Királyi Madártani Intézet történetében végzetes dátum, ugyanis az 1944. december 24. óta a német SS különítmény megszállása alatt álló épületegyüttes három héten át tartó ostrom alatt leégett. A veszteség mai napig pótolhatatlan. Megsemmisült a teljes irattár, a ritkaságokat is tartalmazó 60.000 kötetnyi könyvtár, a több 10.000 darabból álló ornitológiai gyűjtemény, valamint elvesztek a 170.000 adatot tartalmazó madárgyűrzési törzskönyvek is.

Jelentősen megnehezítette a kutatást, hogy a teljes irattár leégett, így az alapító-okirattól kezdve a levezésig minden irat, elsődleges forrás elveszett. Azonban ekkoriban mind Herman Ottó, mind Schenk Jakab, akik többek között a Magyar Ornithologiai Központ szakfolyóiratát, az *Aquila*t szerkesztették, igen előrelátó, gondos, precíz emberek voltak, akik minden, a Központra vonatkozó eseményt, változást közöltek a lapban. Így egyik legfőbb forrásként az *Aquila* számait használtam fel munkám során, valamint több természettudományi folyóirat híradásait, cikkeit is, így például az *Állattani Közlemények*, az *Erdészeti Lapok*, a *Természettudományi Közlöny* számait.

A Magyar Ornithologiai Központ történetére vonatkozó szakmai munka nem született, hanem a Központ munkatársai írták meg emlékeiket. Így az *Aquila* lapjain Herman szerkesztett több cikket a Központ működéséről, valamint Schenk 1943-ban „*Ötven év*” címmel írta meg visszaemlékezését a Központ működéséről. Emellett az ornitológusok egyes munkáiban találunk utalásokat a Központ megalakulására és működésére nézve. A keszthelyi Balaton Múzeumban is végeztem kutatást, ahol Vönöczky Schenk Jakab és Csörgey Titusz hagyatéka található. A csekély anyag nagy része azonban személyes jellegű, így a Központ történetére vonatkozó elsődleges forrásokat itt sem találtam².

Célom tehát az eddig megtalálható források alapján egy összegző, hiánypótló munka elkészítése, amely reményeim szerint megadja az alapot egy kiterjedtebb kutatás elvégzéséhez, és adott esetben egyre több forrás felszínre kerüléséhez vezet.

² Keszthelyi kutatás jegyzékét lásd a mellékletben.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, aki támogatták munkám elkészültét és segítségükkel hozzájárultak a szakdolgozat elkészüléséhez. Büki Józsefnek, a Keve András Madártani és Természetvédelemi Szakkönyvtár vezetőjének, Haász Gabriellának, a Balaton Múzeum történész munkatárásának, Karcza Zsoltnak, a Magyar Madártani Egyesület Madárgyűrzési Központjának vezetőjének, Kósa László Professzor Úrnak.

2. Kultúrpolitikai háttér Magyarországon 1890-1945-ig

2.1. A magyar kultúrpolitika irányelvei

Mielőtt a magyar kultúrpolitika irányelveit tárgyaljuk, tisztáznunk kell azt, hogy mit értünk magán a kultúrán. A kultúra rendkívül összetett fogalom, amelyre számos magyarázat, összegzés született, ám egységes meghatározása nem létezik. A Magyar értelmező kéziszótárban a következő meghatározást találjuk: *„Az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége”*³. Ez a megfogalmazás igen nagy területet fedd le, így konkretizálnunk kell a kultúra fogalmának sajátosságait, jellemzői elemeit.

A kultúra a latin *„colere”* (gondozni, ápolni, megművelni) szóból származik, amelynek főnévi alakja a *„cultus”/„cultura”*, amely ekkor elsősorban a mezőgazdaságra vonatkozott (*culrura agri*), de folyamatosan bővült a jelentésköre (pl. *cultus litterarum*). A középkorban azonban mind a *„cultura”*, mind a *„cultus”* jelentése a vallás területére szűkült. A XVI.–XVII. században éledt újra a szó eredeti jelentéstartalma, azonban az egyén szellemi kiműveltségét értették alatta. A kollektív kultúra fogalmával először a XVIII. századi Németországban találkozunk, ahol a kultúrát, nem az egyén, hanem egész népcsoport jellemzőjeként tartották számon. Ekkor kezdett kiterjedni az ember által alkotott termékekre, elsősorban a művészetek és az irodalom alkotásaira, vagyis az anyagi és szellemi értékekre, amelyet ma is értünk a fogalom alatt.

A kultúra érelemzésének több aspektusa létezik, egyrészt a kultúra fogalma az emberek szellemi, lelki és esztétikai fejlődésének az általános folyamatát fedi le, másrészt az emberiség sajátos életmódját, harmadrészt a szellemi, különösen a művészeti tevékenységet és e tevékenység termékeit foglalja magában. Ez alapján elmondható, hogy *„tágabb értelemben a kultúra magában foglalja az emberek által maradandóan kialakított, és az egyének adott körében az egyes egyének környezetének az alkotórészeit képező dolgok, dologi és tudati állapotok egészét.”*⁴ A kultúrába így

³ Magyar Értelmező Kéziszótár. 2003. 774. p.

⁴ Farkas. 2005.

beletartozik az általunk vizsgált terület is, mind a természettudományok, mind az oktatás, mind a közművelődés területén⁵.

A magyar kultúrpolitika direktívái elsősorban az oktatás és a tudomány fejlesztésére irányultak. A dualizmus idején az állam oktatáspolitikáját liberális elvek határozták meg, vagyis a vezető körök részéről közvetett úton történt a beavatkozás, azonban egyes irányzatok – historizmus, konzervatív nacionalizmus – erősebb szerepet kaptak. Az intézkedések hatására dualizmus korában a kultúra jelentős fejlődést mutatott. Elsődleges cél az analfabétizmus felszámolása, valamint a tudományos élet fejlesztése volt, amelynek szolgálatában a különböző iskolák, valamint a tudományos szervezetek álltak.

Az alapfokú oktatás terén az 1868. évi 38. tc.⁶ rendezte az elemi népoktatás és így a nagymértékű analfabétizmus felszámolásának kérdését; tankötelezettséget írt elő 6-12 éves gyermekek számára, valamint kötelezte azon községeket iskola építésére, amelyek esetén nem volt felekezeti iskola és legalább 30 iskoláskorú gyermek élt. Az intézkedés meghozta eredményét, amelyről a következő fejezetben szólnunk. A magyar nyelv és kultúra szélesebb körben való terjesztését az 1907. évi Lex Apponyi törvény⁷ szolgálta, amely kötelezővé tette a magyar tannyelvet ott, ahol a magyar tanulók aránya 50% fölé emelkedett, valamint azon nem magyar iskolákban, ahol a magyar tanulói arány elérte a 20%-t.

A középfokú oktatás mértékadó intézményei az érettségit adó gimnáziumok voltak, de emellett a polgári iskolák, a reáliskolák, valamint a középfokú szakoktatás intézményei is lehetőséget biztosítottak a tanulásra. A gimnáziumok törvényi szabályozására 1883-ban⁸ került sor, amikor is Trefort Ágoston⁹ 1878-as rendelkezését törvényileg is elfogadták. Ennek alapján kétfajta, érettségit adó gimnáziumot – humán és reál – különböztettek meg. Mindkettő lehetőséget biztosított az egyetemi

⁵ A második fejezet tartalmát a következő munkák szerint foglaltam össze: Magyar Törvénytár, 1000 éves a magyar iskola (Balogh László), Magyarország története a XIX. században (Gergely András), Magyar művelődéstörténet (Kósa László), Magyarország története a XX. században (Romsics Ignác).

⁶ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

⁷ 1907. évi XXVI. tc. Rendelkezett az állami elemi népiskolai tanítók fizetéséről, ill. a népiskolák helyi felügyeletéről, az 1907. évi XXVII. tc. a nem állami népiskolák jogviszonyáról és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról szolt. Ezekhez kapcsolódott az 1908. évi XLVI. tc., amely az elemi népiskolák ingyenességéről intézkedett.

⁸ 1883. évi XXX. tc. a középiskoláról és azok tanárainak képzéséről.

⁹ Trefort Ágoston (Homonna, 1817. február 6. - Bp., 1888. augusztus 22.), művelődéspolitikus, reformer, publicista, miniszter, az MTA tagja, 1885-től elnöke. Az 1843/44-es országgyűlésen Zólyom város követe, 1848-ban földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi államtitkár, 1860-ban Békés vármegye alispánja, 1861-ben országgyűlési képviselő. 1872. szept. 4. – 1888. aug. 22. között vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1876. aug. 21. – 1878. dec. 5. között földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter is.

továbbtanulásra, de míg a humán gimnáziumi végzettséggel bármely egyetemre lehetett felvételt nyerni, addig reálgimnáziumi végzettséggel csak a Műegyetemre, a természettudományi szakokra, valamint a gazdasági és műszaki főiskolákra lehetett bekerülni.

Az egyetemeken jelentősen csökkent a teológia súlya, a természettudományi fakultás szerepe és lehetőségei kibővültek, a jogi és orvosi kar tanszékeinek száma is növekedést mutatott. Az egyetemeken nagyobb hangsúlyt fektettek az adott szakterület tárgyalására, az adott tudomány általános ismerete és módszertana mellett. A pesti Tudományegyetem mellett, 1872-ben Kolozsvárott új Tudományegyetemet alapítottak (1872: XIX. tc.)¹⁰ bölcsészeti, jogi, orvosi és természettudományi fakultással. 1874-ben Zágrábban horvát egyetemet is létrehoztak, amely 1918-ig állt fenn. Az igények bővülését mutatja két újabb egyetem létrehozása 1912-ben, Debrecenben és Pozsonyban.¹¹ 1872-ben a pesti Politechnikumot egyetemi rangra emelték, vagyis megszületett a Műegyetem. Az egyetemek mellett igen nagy szerepet kaptak a gazdasági szakiskolák is, amelyek Keszthelyen, Debrecenben, Kassán és Kolozsvárott voltak megtalálhatóak. Mindezek mellett a művészetek is szerepet kaptak az oktatásban, ennek jó példáját látjuk az 1875-ben Országos Zeneakadémia, 1893-ban a Színművészeti, valamint 1908-ban a Képzőművészeti Főiskola létrehozásában.

A tudományos életben előrehaladt a szakszerűsödés, valamint a humán diszciplínák mellett az alkalmazott tudományok is kezdtek előtérbe helyeződni. Az 1825-ben felállított Magyar Tudományos Akadémia (MTA) a tudományos munkát folytató szakemberek fóruma volt. A MTA mellett mind a tudományegyetemeken, mind a közgyűjteményekben, valamint az állam által létrehozott intézményekben folyt a kutatómunka. A dualizmus idején az állam, elsősorban gyakorlati célból állította fel a különböző tudományos intézményeket, így 1869-ben a Földtani Intézet, 1870-ben a Meteorológiai Intézet, 1887-ben a Vetőmagvizsgáló Állomás, 1880-ban az Országos Filoxéra Kísérleti Állomás (1890-től Állami Rovartani Állomás), valamint 1881-ben a Borvizsgáló Állomás (Országos Chémiai és Vegykísérleti Állomás) jött létre.¹² Ezen folyamatba illeszkedett bele a Magyar Ornithológiai Központ 1893-as alapítása is.

¹⁰ 1872. évi XIX. tc. a kolozsvári magyar királyi tudományegyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről.

¹¹ 1912. évi XXXVI. tc. a debreczeni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem felállításáról.

¹² Gergely. 2005. 473. p.

Azonban nemcsak az állam, hanem a társadalom részéről is jelentős kezdeményezések és alapítások (pl. Természettudományi Társulat) történtek a különböző tudományágak fejlesztése érdekében, amelyről a következő alfejezetben szólnunk.

A művelődés korszerűsítéséhez azonban nem bizonyul elegendőnek a különböző intézmények megalakítása és támogatása, hanem annak népszerűsítésére, terjesztésére, az információk megfelelő áramlásának biztosítására is szükség van. Fejleszteni kellett a közlekedést, valamint a posta szolgáltatásait is. A közlekedés lehetőségei folyamatosan kibővültek, gondoljunk itt a vasút rohamos elterjedésére, Budapest közlekedésében végbement változásokra. Az utazás forradalma a távolsághoz való viszonyt is megváltoztatta. Az információáramlás lehetőségét bővítette az 1869-ben a posta által kézbesített levelezőlap bevezetése, a távíró, a telefon, a rádió megjelenése és tömeges elterjedése is.

A dualizmus korában tapasztalt fejlődésnek az első világháború, valamint a trianoni békeszerződés vetett véget, de az 1920-as évek elejétől új kultúrpolitikai korszak kezdődött gróf Klebelsberg Kunó¹³ nevével fémjelezve. Trianon után a megszilárdult Horthy-rendszernek elsősorban a politikai és a gazdasági feladatokat kellett megoldania, de e cél eléréséhez elengedhetetlennek bizonyult a kultúra, ezen belül is a népművelés fejlesztése.

Mint ismeretes a trianoni békeszerződés megkötése után Magyarországon össznemzeti érdekké vált a revíziós politika. E cél eléréséhez egyetlen eszköz maradt – azaz a keresztény-nemzeti értékeket képviselő kultúra – mivel ez volt az egyetlen olyan terület a korszakban, amely valamiféle mozgásszabadságot biztosította és megadta az alkotás, továbbgondolkodás lehetőségét. Mindemellett az új gazdaságpolitika sikerességéhez nagyban hozzájárult a kultúrpolitika is, mivel az ország munkaerejének képzettségétől függött a nemzet teljesítőképessége is. Mindent összevetve a Bethlen-kormány kulturális célkitűzése közé elsősorban az analfabétizmus felszámolása tartozott, valamint olyan, idegen nyelveket beszélő szakemberek kinevelése, akik a gazdasági kérdéseket európai, valamint világviszonylatban is összefüggően képesek vizsgálni.

¹³ Klebelsberg Kunó (Magyarpécska, 1875. november 13. – Bp., 1932. október 11.), kultúrpolitikus, miniszter, az MTA tagja. A miniszterelnökségen fogalmazó, majd osztálytanácsos, 1910-től közigazgatási bíró, 1914-től vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár. 1917-től a Hadigondozó Hivatal elnöke, majd a miniszterelnökség politikai államtitkára és Kolozsvár országgyűlési képviselője. 1919. febr.-ban Bethlen István gróffal együtt megszervezte a Nemzeti Egyesülés Pártját. 1921. dec. 3. – 1922. jún. 16. között belügyminiszter, 1922. jún. 16. – 1931. aug. 24. között vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Történelmi Társulat és több társadalmi és tudományos egyesület elnöke volt.

A Bethlen-kormány kultúrpolitikájának irányelveit Kornis Gyula¹⁴ foglalta össze. E szerint a magyar neveléspolitikai fő feladatai a következők voltak: „*a nemzeti érzés pozitív ápolása*”, „*az ifjúság lelkének megvédése az internacionalizmus szelleme ellen*”, „*a nemzet intelligenciájának visszamagyarosítása*”, valamint az állásfoglalás a „*nemzeti politikai nevelés csak úgy lehet biztosítva, ha a keresztény vallásos érzület is áthatja.*”¹⁵ Ezen szempontok alapján hozták meg döntéseiket mind Klebelsberg, mind Hóman Bálint¹⁶ vallás- és közoktatásügyi miniszterek.

Klebelsberg nevéhez egyrészt a népoktatás, másrészt a tudományos élet reformja kapcsolódik. A népoktatás célja egyrészt az alapfokú ismeretek átadása, valamint hazaszeretetre, nemzeti önbecsülésre való nevelés volt. A korábbi törvényekkel ellentétben Klebelsberg nemcsak előírta a tankötelezettséget, hanem állami támogatással az iskoláztatás feltételeit is megteremtette, azaz elindult a tanyai iskolák építése (1926. VII. tc.¹⁷). Megváltozott a tananyag struktúrája is, nagyobb hangsúlyt kapott az alapfokú ismeretek mellett a magyar történelem és a földrajz is (Kárpát-medence földrajza), amelyek szintén a nemzeti önismeretet bővítette.

A közép fokú oktatás reformjáról az 1924. évi XI. tc.¹⁸ rendelkezett. Ez alapján három iskolatípus jött létre: gimnázium, reálgimnázium és a reáliskola. A gimnázium elsősorban humán tárgyakra helyezett nagyobb hangsúlyt és a történelmi kultúrát közvetítette. A reálgimnázium főtengelyébe a latin, a modern nyelvek, valamint az irodalom került, a reáliskola ezen felül természettudományi képzésre is lehetőséget biztosított.

A dualizmus idején hat egyetem létezett, a pesti, a kolozsvári, debreceni és pozsonyi Tudományegyetem, a Műegyetem, valamint a zágrábi. Trianon után a pozsonyi egyetemet Pécsre, a kolozsvárit Szegedre helyezték át az 1921. évi XXV. tc.¹⁹ alapján, valamint a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola Sopronba tette át a

¹⁴ Kornis Gyula (Vác, 1885. december 22. – Bp., 1958. április 17.), filozófus, egyetemi tanár, kultúrpolitikus, az MTA tagja. 1927–1931 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, 1931–1939 között országgyűlési képviselő. A Magyar Pedagógiai Társaság elnöke, 1934-től a Kisfaludy Társaság tagja. 1944-ben letartóztatta a Gestapo, 1951-ben kitelepítették Poroszlóra.

¹⁵ Kornis. 1921. 21-22, 28. p.

¹⁶ Hóman Bálint (Bp., 1885. december 29. – Vác, 1951. június 2.), történész, egyetemi tanár, kultúrpolitikus, az MTA tagja. 1915-ben az Egyetemi Könyvtár, 1922-ben az OSZK igazgatója, 1923-ban az MNM főigazgatója lett. 1925–1931 között a budapesti Tudományegyetem középkori magyar történelem tanára. Műveiben kezdetben a pozitívizmus, majd a szellemtörténet szemléletét és módszerét követte. 1932. okt. 2. – 1938. máj. 13. között, majd 1939. febr. 16-tól 1942. júl. 3-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1946-ban a Népbíróóság, mint háborús bűnös életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte.

¹⁷ 1926. évi VII. tc. a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népisiskolák létesítéséről és fenntartásáról.

¹⁸ 1924. évi XI. tc. a középiskolákról.

¹⁹ 1925. évi XXV. tc. a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről.

székhelyét. Azonban a Horthy-korszak alatt átfogó törvény a felsőoktatási intézmények létesítéséről és működési rendjükről nem született.

Az 1920-as évek tudománypolitikájában kitüntetett helyet foglaltak el a társadalomtudományok, ezen belül is a történelemtudományi kutatások, amelyek elsősorban az újkor feltárására irányultak. Emellett témák szempontjából is igen meghatározónak bizonyult a természettudományi kutatások támogatása. Klebelsberg az 1926. január 3-8. között megrendezésre kerülő Természet-, orvos-, műszaki és mezőgazdaság-tudományi országos kongresszus megnyitóján három fő kutatási célt javasolt, úgymint orvosi, műszaki és mezőgazdasági tudomány. Már ekkor tervbe volt véve az Országos Természettudományi Tanács és Alap állami intézményként való felállítása, azonban erről csak az 1930. évi VI. tc.²⁰ rendelkezett. Feladata közé tartozott a szintén ekkor létrehozott, tudományos kutatásokat támogató alap megfelelő módon való szétosztása. A világgazdasági válság idején működése megtorpant, de alapvetően jelentős értékben járult hozzá a laboratóriumokban és az intézetekben folyó munkához (a biológiai kutatásokat 1930–1944 között 87 383, 56 pengővel támogatták). Klebelsberg népszövetségi kölcsönből és adományokból néhány kutatóintézetet is felállított. 1927-ben felépült a Tihanyi Biológiai Intézet, 1923-1926 között a Svábhegyi Csillagvizsgáló is.

Hóman programjának alapját a nemzetnevelés igénye határozta meg, amely a nemzeti összefogás megteremtését célozta. Oktatáspolitikájának egyik legfontosabb intézkedése az 1934. évi. XI. tc.²¹, amely létrehozta az egységes gimnáziumot, így a reálgimnázium és a reáliskola megszűnt. Az oktatás központjában vallásos, erkölcsös, nemzeti nevelés állt. Az egységes gimnázium műveltséganyagának gerincét a nemzetismeret alkotta, így a legfőbb tárgyak közé a magyar nyelv és irodalom, történelem, gazdasági és társadalmi ismeretek tartozott.

A felsőoktatás színvonalán a világgazdasági válság hatásai erősen megmutatkoztak, ugyanis tanszékek szűntek meg, gazdasági szempontú összevonások történetek, valamint a hallgatók száma is nagymértékben lecsökkent.

²⁰ 1930. évi VI. tc. a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről.

²¹ 1934. évi XI. tc. a középiskoláról.

2.2. Magyarországi művelődési viszonyok

A fejezet keretében a közoktatási intézkedések eredményeit, a társadalom által létrehozott természettudományi társaságokat, valamint az információáramlás lehetőségeit összegzem.

Az 1868. évi népiskolai törvény meghozta az eredményét, ugyanis az intézkedésének köszönhetően csökkent az analfabéták aránya. 1869-ben 13.798 népiskola állt fenn, amelyek száma 1910-re 16.455-re emelkedett.²² Az elemi iskolába járó tanköteles tanulók aránya 1872-ben 75 %-t, míg 1910-ben 89 %-t tett ki. Azonban a hat éven felül írni-olvasni tudók aránya meglehetősen eltért ettől, ugyanis 1869-ben 36 %-t, 1910-ben 68 %-t mutatott.²³ Ha a két adatot összevetjük, akkor láthatjuk, hogy a tankötelesek körülbelül fele, majd harmada járt ténylegesen iskolába, viszont ha ezt az analfabétizmus visszaszorításának sikeressége szempontjából nézzük, akkor elmondhatjuk, hogy jelentős előrelépés történt. Számokban kifejezve az analfabétizmus a hat éven felüli lakosság körében 1869-ben 65 % körül mozgott, 1890-re 47 %-ra, majd 1910-re 33%-ra csökkent.²⁴

A középiskolai tanulók száma 1870 és 1913 között 35.000-ről 81.000-re emelkedett.²⁵ A felsőoktatásban résztvevők száma az 1850-es években kevesebb, mint 1000 főt tett ki, a felsősokú diplomával rendelkezők száma 40.000 fő alatt maradt. Azonban a századelőre a diplomások száma megduplázódott és az 1913/14-es tanévben körülbelül 17.000-en tanultak felsőoktatási intézményben.²⁶

A két világháború között további fejlődés mutatkozott. Az analfabétizmus aránya 33 %-ról 1920-ra 15 %-ra csökkent, azonban ez európai viszonylatban (1910-ben 10 % körül) még mindig magasnak mutatkozott.²⁷ Az 1930-as évekre ezt a 15 %-t sikerült 7 %-ra leszorítani. Az alsó fokú oktatásban a harmincas évek végén 17 %-kal több gyermek vett részt, mint az 1920-as évek közepén, ez azt jelentette, hogy közel egymillió diák vett részt az elemi oktatásban.²⁸

²² Balogh. 1996. 69. p.

²³ Balogh. 1996. 69. p.

²⁴ Romsics. 2005. 42. p.

²⁵ Romsics. 2005. 42. p.

²⁶ Romsics. 2005. 45. p.

²⁷ Romsics. 2005. 175. p.

²⁸ Romsics. 2005. 177. p.

Középiskolába a korosztály mintegy 10 %-a járt, míg a háború előtti években ez az arány 3 % körül mozgott.²⁹ A felsőoktatásban a hallgatók száma a világválságig nőtt, ekkor azonban a munkanélküli diplomások nagy száma miatt csökkent, majd növekedett (1930-ban 7000, 1938-ban 12.000³⁰ fő), így 1930-ban a hat éven felüli népesség 1,1 %-a, 1940-ben 1,2 %-a rendelkezett diplomával.³¹

Az adatok alapján elmondható, hogy mind a dualizmus kori, mind a két világháború közötti oktatáspolitikai által kitűzött célokat megvalósították, a hosszú folyamat eredményeként az analfabétizmus arányát az 1930-as évekre sikerült 7 %-ra visszaszorítani. Az alapot megteremtő elemi iskola után, egyre többen kerültek be a középfokú oktatási rendszerbe, valamint növekedett a diplomások száma is. Így egy jól képzett, felelősségteljesen gondolkodó réteg kapcsolódott be a XIX. század második felétől induló tudományos kutatásokba, teremtette meg annak intézményrendszerét, valamint igyekezett megismertetni a társadalommal az adott tudományterületet, annak céljait, eredményeit, életükre való hatását.

Az előző fejezetben megemlítettük, az állam által létrehozott tudományos intézményeket, most azonban két egyesületről ejtünk szót, amely társadalmi kezdeményezésre jött létre, és igen meghatározó szerepet töltött be a magyar természettudomány fejlődésében és terjesztésében.

A Magyar Természettudományi Társulat (MTT) Bugát Pál³², az elméleti orvostan professzora kezdeményezésre alakult meg. Bene Ferenc³³ a pesti Tudományegyetem orvosi karának elnöke és az orvos sebészeti tanulmányok igazgatója 1841. május 29-31. között ülést szervezett a hazai orvosok és természetvizsgálók számára. Ezen ülésen a résztvevők létrehozták a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései elnevezésű intézményt, amelyről még szót ejtünk.

Ezen ülés előtti napon Bugát bejelentette, hogy a természettudományok művelésére és terjesztésére külön társulatot kíván létrehozni. Kezdeményezéséhez már

²⁹ Romsics. 2005. 180. p.

³⁰ Berend T. 1972. 149. p.

³¹ Romsics. 2005. 183. p.

³² Bugát Pál (Gyöngyös, 1793. április 12. – Pest, 1865. július 9.), orvos, egyetemi tanár, a MTA tagja. 1824–1849 között az elméleti orvostan tanára a pesti Tudományegyetemen, 1841–1843-ig az orvosi kar dékánja. Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848-ban országos főorvossá nevezte ki. Jelentős érdemeket szerzett a magyar orvosi műnyelv fejlesztése terén új szavak alkotásával, tankönyvek fordításával, írásával, orvosi műszótár szerkesztésével.

³³ Bene Ferenc (Mindszent, 1775. október 12. – Pest, 1858. július 2.), orvos, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1799-től az elméleti orvostan előadója a pesti Tudományegyetemen, 1802–1813 között az elméleti orvostan, 1805–1816-ig az államorvostan tanára. 1806-ban pesti városi főorvos és a városi kórház igazgatója. A himlő elleni oltás bevezetése Magyarországon jelentős mértékben az ő nevéhez fűződik.

ekkor 134 fő csatlakozott. Alakuló ülésüket 1841. június 13-án tartották meg Kubinyi Ágoston elnöklete alatt. Az egyesület alapszabályait tekintve lényegében akadémiai jellegű intézményként működött, a tagokat ajánlásra vették fel, akiknek székfoglaló előadást is tartaniuk kellett, szakosztályokat alapítottak, pályázatokat írtak ki, illetve természettudományi gyűjtemény kialakítását is megkezdték. Országos egyesületnek István nádor közreműködésével 1843 júniusában fogadta el a Helytartótanács, és megkapta a Királyi Magyar Természettudományi Társulat elnevezést. Mindezek szükségességét az indokolta, hogy a MTA a természettudományok művelésére kevesebb hangsúlyt fektetett, a társadalomtudományokkal ellentétben.

A tudományos ismeretek terjesztése elképzelhetetlen volt megfelelő folyóirat nélkül. 1868-ban Szily Kálmán³⁴ titkár kapott megbízást a Természettudományi Közlöny című havi szakfolyóirat szerkesztésére, amelynek első száma 1869. január 8-án jelent meg. A lap rendszeresen tudósított a legfontosabb tudományos eredményekről, felhívta a figyelmet a kutatások gyakorlati alkalmazásának lehetőségeire, foglalkozott a természetvédelem kérdéseivel is. A Közlöny megjelenése után a MTT taglétszáma ugrásszerűen megnőtt; 1868-ban néhány száz főről, 1880-ra 5.000-re, 1920-ra 20.000-re emelkedett. A MTT által szervezett előadások, valamint a Közlöny publikálási lehetőséget biztosított az ornitológia tudományágának is, amely ekkor még közel sem rendelkezett intézményi keretekkel.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései szintén 1841-ben alakult meg, mint ahogy azt feljebb említettük. Az intézmény igazi jelentősége abban állt, hogy üléseiket mindig más helyszínen tartották meg, ezáltal lehetőség nyílt egy-egy terület sajátosságaival alaposabban foglalkozni, megismerni azt, valamint a közvélemény figyelmét arra irányítani. 1841 és 1914 között 37 alkalommal tartottak vándorgyűlést többek között Pesten, Pécsen, Kolozsváron, Pozsonyban, Sopronban, Győrön, Szegeden, Nagyváradon.

E két intézmény mellett az 1859. november 23-án gróf Mikó Imre³⁵ kezdeményezésre alakult meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amely hatalmas szerepet

³⁴ Szily Kálmán (Izsák, 1838. június 29. – Budapest, 1924. július 24.) fizikus, nyelvész, műegyetemi tanár, 1889-1905: MTA főtitkára, 1905: MTA főkönyvtárnoka, 1890-1905: Akadémiai Értesítő elindítója. Műegyetem első rektora 1872-től, 1869: Természettudományi Közlöny elindítója és szerkesztője 1898-ig, Természettudományi Társulat főtitkára, 1880-tól a Társulat elnöke. 1905: Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapítója. 1894: tiszteletbeli bölcsészdoktor, 1917: tiszteletbeli műszaki doktor.

³⁵ Gróf Mikó Imre (Zabola, 1805. szeptember 4. – Kolozsvár. 1876. szeptember 16.), művelődéspolitikus, miniszter, történétíró, az MTA tagja. 1867. febr. 20. – 1870. ápr. 21. között közmunka- és közlekedésügyi miniszter volt. 1844-ben megalapította az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet, a Magyar Történelmi

játszott a természettudományos élet fellendülésében az 1872-ben alakult kolozsvári egyetemmel egyetemben, előadásokat szerveztek, segítették a tudományos kutatást, és évkönyvükben publikálási felületet is biztosítottak.

A tudományok széles körben való elterjesztéséhez nemcsak a sajtó fejlődése volt elengedhetetlen, hanem az információáramlás különböző csatornáinak és lehetőségeinek emelkedése is. A sajtó rohamos fejlődésnek indult nemcsak a kiadás, hanem az olvasottság tekintetében is, amely természetesen az oktatás reformjainak volt köszönhető. 1892-ben 734, 1913-ban már csaknem 2000 sajtótermék jelent meg, a példányszám, pedig 1868 és 1914 között évi 13 millióról 250 millióra emelkedett.³⁶

A korszakban új hírközlési módok váltak elterjedté, így a távíró, a telefon, a rádió és a film. Az ország első vezetékes távíróvonalát 1847. december 27-én Bécs és Pozsony között helyezték üzembe³⁷, majd a szabadságharc után tovább épült, 1853-ban, pedig Erdélyt is bekapcsolták a hálózatba, 1867-ben a távíróhálózat 17.000 km, 1914-ben már 170.000 km volt³⁸.

A telefon magyarországi elterjesztése a Puskás testvérek nevéhez fűződik, az első telefonközpontot 1881. május 1-jén nyitották meg Budapesten, a világon negyedikként. Az 1880-as években sorra épültek ki a vonalak és központok többek között Pozsonyban és Temesvárott; a második világháború előtt csaknem 140.000 távbeszélő állomás állt fenn.³⁹

Szintén Puskás Tivadar ötlete alapján valósult meg 1893-ban a Telefonhírmondó, az 1925. december 1-jén létrejött rádió elődje. A rádió először a középréteg körében terjedt, majd az 1930-as évek végétől, a néprádió megjelenésével kezdett a munkások és a parasztok körében is tért hódítani.

A mozgófilm Magyarországon a Millennium évétől kezdett meghatározóvá válni, ettől kezdve számos mozgóképfelvétel és játékfilm is készült, amelyek a századforduló után egyre szélesebb körben elterjedő moziban kerültek bemutatásra.

Nemcsak az információáramlás, hanem a közlekedés forradalma is jelentős változásokat hozott. A vasút megjelenése az élet minden területén fordulópontot jelentett, mivel a közlekedés idejét jelentősen lerövidítve módosította a távolsághoz való viszonyt is, ezáltal megváltoztatta az utazási szokásokat, átalakítva ezzel az emberek

Társulat egyik megalapítója, 1867-től haláláig elnöke volt. Közreműködésével hozta létre az állam 1872-ben a kolozsvári Tudományegyetemet.

³⁶ Romsics. 2005. 98. p.

³⁷ Kósa. 2006. 400. p.

³⁸ Romsics. 2005. 28. p.

³⁹ Kósa. 2006. 499. p.

szokásos napirendjét is. A vasútépítést eleinte gazdasági szempontok vezették, így az első vasútvonal (1846: Pest – Vác) kiépülése után a Bécs – Pest – Szeged – Temesvár vonalat építették ki a gabonatermelés, a Bécs – Pest – Szolnok – Debrecen vonalat, pedig az állattenyésztés kereskedelmének fellendítése céljából.⁴⁰ Eleinte magáncégek vállalkozásaiból, majd Baross Gábor⁴¹ minisztersége alatt az állam által támogatott építkezések következtében a vasútvonalak hossza 2285 km²-ről (1867) 22.000 km²-re (1913) emelkedett, azonban a hálózat 61,5 %-a Trianon következtében elveszett. A menetidő az évek során folyamatosan csökkent, a kocsik komfortszintje és a járatok száma viszont emelkedett.

Az autó az 1920-as években még luxuscikknek számított, azonban az 1930-as évektől egyre elterjedtebbé vált, ez összefüggött az utak minőségi javulásával is. A gépkocsiforgalomra alkalmas első közlekedési utat 1935-ben adták át Budapest és Szeged között, majd a balatoni út is elkészült.⁴²

A XIX. század végén megjelenő, majd a XX. században elterjedté vált technikai újítások nemcsak a mindennapi életet változtatták meg, hanem a különböző tudományágak kutatásában és eredményeik elterjesztésében is jelentős szerepet játszottak. Az ornitológiai kutatás esetében például a vasúti közlekedés adta lehetőségek nagyban hozzájárultak a madárvonulás-kutatáshoz, valamint az egyes kongresszusokon való részvételt is megkönnyítette.

⁴⁰ Berend T. 1972. 32. p.

⁴¹ Baross Gábor (Pruzsina, 1848. július 6. – Bp., 1892. május 9.), gazdaságpolitikus, a korszerű magyar kereskedelem és közlekedés megalapítója, miniszter. 1883-tól közlekedési államtitkár, 1886. dec. 29-től 1889. jún. 15-ig közmunka- és közlekedésügyi, ezután 1892. máj. 8-ig kereskedelemügyi miniszter. Nevéhez fűződik a vasútvonalak nagy részének államosítása, a vasúti hálózat további fejlesztése, a vagon- és mozdonypark jelentős növelése, a vasúti ún. zónadíjszabás megalkotása, amellyel leszállította a hosszú távok és a távoli államok forgalmának személyi viteldíjait. A teheráru-díjszabás új kialakításával a mezőgazdasági termékek versenyképességét, a kereskedelem és az iparfejlesztés érdekeit nagymértékben szolgálta. Kiépítette Fiume kikötőjét, fejlesztette a dunai hajózást, a magyar tengerhajózást, megalkotta az első modern úttörvényt. Megalapította a Postatakarékpénztárat, egyesítette a postát és távirdát.

⁴² Kósa. 2006. 499. p.

3. Ornitológiai kutatás története a kezdetektől 1893-ig

3.1. Nemzetközi kitekintés

Az ornitológiai kutatás vezéralakjának Linnét⁴³ tekintjük, aki megfogalmazta a modern tudományos rendszerezés alapelveit, kategóriáit. Madártani szempontból nagyjelentőségű az 1758-ban megjelent „*Systema Naturalae*”⁴⁴ munkájának tizedik kiadása, amely rendszerbe sorolja a madarakat és pontos meghatározásokat ad azokról. Linné által alkotott rendszert elsőként Brisson⁴⁵ alkalmazta hatkötetes művében, amelyben ezeröttszáz madárfajt ismertetett. A „*Systema Naturalae*” tizenharmadik kiadásában Linné már kettőezer hétszáz fajt ír le.

A rendszerezésben igen nagy előrelépést jelentett, hogy George Cuvier⁴⁶ természettudós bevezette a család elemét a rendszertanba. Charles Darwin⁴⁷ evolúció elmélete nyomán az addigi mesterséges rendszerek helyett, a kutatók egy leszármazáson alapuló struktúra megalkotásán dolgoztak. Céljuk a madárvilág törzsfájának megalkotása volt. A többirányú kutatások után a madarak akkor használatos rendszertanát Gadow alkotta meg.

Az első, alapvető madárfaj meghatározó könyv Naumann⁴⁸, 1822-1844 között megjelent tizenkét kötetes munkája volt „*Naturgeschichte der Vögel Deutschlands*” címmel, amelyben az egyes madárfajokat részletekbe menően ismerteti és ábrázolja.

⁴³ Carl von Linné (Rashult, 1707. május 23. – Hammarby, 1778. január 10.) svéd természettudós. Orvos, botanikus. Kidolgozta a modern tudományos rendszerezés alapelveit, kategóriáit, a nevezéktant. Fő műve a „*Systema Naturalae*” először 1735-ben jelent meg. A munka első magyar ismertetését 1777-ben Benkő József (1740-1814; református lelkész, botanikus, történetíró) Transsylvania című művének egyik lábjegyzetében leljük fel. Magyarországon Kitaibel Pál és Diószegi Sámuel volt a követője. In: Váczy Kálmán: Carl Linné, a természet rendezője. Kolozsvár, 1997.

⁴⁴ Schenk. 1931. 9. p.

⁴⁵ Mathurin Jacques Brisson (1723. április 30. – 1806. június 23.) francia zoológus, természettudós. A Francia Tudományos Akadémia tagja. Legfontosabb munkája a „*Pesanteur Spécifique des Corps*” (1787).

⁴⁶ Georges Cuvier (Montbéliard, 1769. augusztus 23. – Párizs, 1832. május 13.) francia zoológus, őslénykutató, természettudós, egyetemi tanár, a Francia Tudományos Akadémia tagja, titkára. Az összehasonlító anatómia jelentős kutatója.

⁴⁷ Charles Robert Darwin (Shrewsbury, 1809. február 12. – Downe, 1882. április 19.) angol természettudós, az evolúció elmélet kidolgozója, amelyet először 1855-ben cikkében publikált, majd 1859-ben megjelent a „*Fajok eredete*” (*On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of favoured races in the struggle for life*).

⁴⁸ Johann Fridrich Naumann (1780 – 1857) német ornitológus. Fő műve, amelyet édesapjával közösen kezdtek el írni a „*Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas*”.

Hasonló alapvető leíró madártani munka Dresser⁴⁹ „*History of the Birds of Europe*” című kilenckötetes műve, amely 1871-1896 között jelent meg.

Brehm⁵⁰ indította meg a XIX. század végétől folyó, madártani kutatásokat domináló, a földrajzi alfajokra vonatkozó vizsgálatokat, amelyek többek között a madarak közti apróbb különbségekre is felhívták a figyelmet. Legjelentősebb műve, amelyben a madárvilág tanulmányozása is helyt kapott, az a 1863-1869 között megjelenő „*Az állatok világa*” volt. Magyarországon számos természettudós közreműködésével 1901-1907 között jelent meg először, majd az 1920-as években gróf Klebersberg Kunó előszavával.⁵¹

A legkorábbi madártani folyóirat Németországban látott napvilágot 1846-1849 között a „*Rhea*”, majd a „*Naumannia*” 1849-1858 között, 1853-tól, pedig a „*Journal für Ornithologie*”. Németország mellett Angliában foglalkoztak intenzív módon a madártannal. Itt 1859-ben jelent meg az „*The Ibis*” című szakmai folyóirat, mely az amerikai „*The Auk*” című lappal egyetemben a legnívósabb szakmai lap volt.⁵²

Nemzetközi szinten a madártankutatás már a XVIII. század legelején elkezdődött, mégpedig az angolok részéről, Derham jelentette meg első tanulmányát 1708-ban⁵³, majd egy orosz kutató, Lерche folytatta a sort, és a finn Leche után Linné 1755-ben⁵⁴ ismertette eredményeit. Franciaországban 1754-ben kezdődtek meg a megfigyelések, 1760-ban Svájcban, 1764-ban Németországban. Mannheimben 1780-ban megalakult a „*Societas Meteorologica Palatina*” nevű, nemzetközi szinten működő egyesület, amelytől a legrégibb ausztriai, belgiumi, oroszországi, norvégiai adatok származtak.⁵⁵ A következő jelentős lépést az utrechti meteorológiai társaság⁵⁶ 1867-es megalapítása jelentette, amely szintén madár-megfigyelési adatokat szolgáltatott. 1876-

⁴⁹ Henry Eeles Dresser (1838. május 9. – 1915. november 28.) angol üzletember és ornitológus. Utazásai során (Európa, Amerika) hatalmas madár és madártojás, valamint bőr gyűjteményt hozott létre. Tagja és titkára volt a British Ornithologists' Union-nak, a londoni Zoologist Societies-nek, és az American Ornithologists' Union-nak.

⁵⁰ Alfred Edmund Brehm (Unterrentendorf, ma Renthendorf, 1829. február 2. – Thüringia, 1884. november 11.) német természettudós, zoológus, utazó, író. 1853: a német ornitológiai társaság megalapítása; 1863–1866: hamburgi állatkert igazgatója, 1867–1874: berlini Aquarium létrehozója és igazgatója. Útjai: Egyiptom, Szudán, Núbia, Spanyolország, Norvégia, Abesszinia. Leghíresebb munkája „*Az állatok világa*” 1863–1869.

⁵¹ Pontos kiadási év nem ismert.

⁵² Megjelenik 1884-től az American Ornithologists' Union kiadásában.

⁵³ Philosophical Transactions. London. 1708.

⁵⁴ Linné első megfigyelő hálózatát 1750-ben hozta létre, ennek adatai kerültek nyilvánosságra 1755-ben (Amonenitates Academicæ)

⁵⁵ Ephemerides Soc. Met. Pal. Mannheim 1780-1792.

⁵⁶ Nederlandsch Met. Yearboek. Utrecht 1867.

ban Rudolf trónörökös védnöksége alatt Bécsben alakult meg egy ornitológiai társulat⁵⁷, amely 1882-ben létrehozta az osztrák-magyar megfigyelő-hálózatot, amelynek eredményeit a társulat közlönyében publikálták.

Láthattuk, hogy az ornitológiával elsőként az angolok és a németek foglalkoztak behatóbban, jelentették meg tanulmányaikat a madármegfigyeléseikről. A tudományág fejlődésében Linné rendszere, majd Darwin evolúció elmélete jelentette a fordulópontot, mivel ekkor indultak meg azok a kutatások, megfigyelések, amelyek alapján elkészülhettek az alapvető összefoglaló munkák (Dresser, Naumann, Brehm).

3.2. Magyarországi madártankutatás

A magyar ornitológiai kutatást három korszakra oszthatjuk, úgymint az úttörők kora, amely 1830-ig tartott, a második az alapítók kora, amely Petényi János Salamon⁵⁸ fellépéstől 1891-ig tartott, ettől kezdve a fejlődés időszaka kezdődött⁵⁹.

Az úttörők korszakából elsőként Magyar László, Nagy Lajos király solymásza említhető, aki latinul írta meg solymászati munkáját, amely azonban nem maradt fenn. Az első meglehetősen kezdetleges kézikönyvet Miskolczy Gáspár⁶⁰ adta ki 1702-ben „*Egy jeles vadkert*” címmel. 1721-ben már több kiadás után jelent meg zombori Lippay György⁶¹ „*Calendarium oeconomicum perpetuum*” című műve, amelyben a szerző bizonyos mezőgazdasági munkákat egyes vándormadarak érkezésével kapcsolt össze.⁶² Az első munka, amely rendszerezetten sorolja fel a „levegőben repeső állatokat”, szám szerint 35-t, az Apácai Csere János Enciklopédiája volt. Közel száz év elteltével Gróf Marsigli Alajos⁶³ ezredes 1727-ben megjelent munkájában – mely a Duna és Tisza

⁵⁷ Természettudományi Közlöny. 1888. 55. p.

⁵⁸ Petényi Salamon János (Abelova, 1799. július 30. – Pest, 1855. október 5.) zoológus, a magyar ornitológia megalapítója, MTA tagja, evangélikus lelkész. 1834-től a Magyar Nemzeti Múzeum állattárának konzervátora, rendezte a madártani gyűjteményt, emellett halkutatással is foglalkozott.

⁵⁹ A szakdolgozat tényleges tárgyát képezi.

⁶⁰ Miskolczy Gáspár (1628-1691) református lelkész.

⁶¹ Zombori Lippay György (Pozsony, 1600. – Nagyszombat 1663. január 30.) esztergomi érsek, alkimista. 1625-től esztergomi kanonok, 1627-ben tornai főesperes, 1631-ben pécsi, 1632-től veszprémi, 1637-től egri püspök, 1642-től esztergomi érsek. A nagyszombati egyetem jogi karának egyik alapítója, 1649-ben országos papnevelődet létesített. Az ellenreformáció vezéralakja, Habsburgok híve, de a Wesselényi-féle összeesküvésben részt vett. Pozsonyi kertjében kiterjedt zöldség-, növény- és dísnövénytermesztés folyt; három magyar nyelvű kertészeti könyvet írt.

⁶² Schenk: A madárvonulás kísérleti vizsgálata és eredményei. IN: Természettudományi Közlöny 1909.

⁶³ Gróf Luigi Ferdinando Marsigli (Bologna, 1658. július 10. – Padova, 1730. november 1.) olasz természettudós, földrajzi író, tábornok az osztrák hadseregben. Buda ostromáról térképeket készített, amely jelentős forrás. Az 1699-ben megkötött karlócai béke után I. Lipót császár megbízta a határvonalak

mentén előforduló vízimadarokról szól – azonban már több ritka fajt sorolt fel, valamint 59 madárrajz és 15 féle madártojás ábrázolást tüntet fel. Bél Mátyás 1735 és 1742 között megjelent vármegye monográfiájában⁶⁴ számos madártani adatot közölt. Magyarország állatainak első összefoglaló munkájának megírását Grossinger⁶⁵ 1793-ban megjelent latin nyelvű művében kísérelte meg, azonban ez még nem alkalmazta Linné rendszerét.

A XVIII. századi munkák nagy részben az állatok rendszerezésével foglalkoztak Linné alapján, és ebbe a rendszertanba illesztették bele a madarakat is. Külön, vagy nagyobb mértékben a madarokról szóló munka ebbe a században az említetteken kívül nem született, ornitológiáról ekkor még aligha beszélhetünk. A tudományos madártankutatás kezdete természetesen szorosan összefüggött a természettudományok fejlődésével, valamint magyar nyelvű természettudományi művek megjelenésével is, amely átvezetett a második korszakba. A korszak kétséget kizárólag egyik legjelentősebb eseménye, a további fejlődés záloga a Magyar Nemzeti Múzeum 1802-es megalapítása volt, mivel megadta a tudományos gyűjtés és feldolgozás intézményi kereteit. További szerepet játszott az 1841-ben megalakult Királyi Magyar Természettudomány Társulat, valamint a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesületének munkássága, vándorgyűlései, publikálási lehetőségei. Ebben a korszakba helyezkedik bele Petényi Salamon János – a magyar madártankutatás úttörőjének – szakszerű munkássága.

A Petényi munkásságával körvonalazható alapítók korát 1830-tól számítjuk, ugyanis ekkor jelent meg Petényi első ornitológiai értekezése a kék vércséről, amelynek természetrajza a külföldi szakemberek előtt ismeretlen volt. Magyarország teljes ornitográfiáját tervezte megírni, ennek érdekében szüntelenül adatokat gyűjtött, megfigyeléseket végzett, amelynek eredményeképpen 1843-ban már 298 madárfajt határozott meg⁶⁶. Működése során gyűjtötte a nép, madarakra vonatkozó elnevezéseit is a latin és német terminológia ellenében. Iratait a MTA-ra hagyta, de az nem tudta ellátni

kijelölésével. A londoni Royal Society tagja 1720-tól. Fő műve 1726-ban jelent meg Hágában „*Danubius Pannonico-Mysicus*” címmel, ez volt az első szakszerű topográfiai munka Magyarországról.

⁶⁴ „*Notitia Hungariae novae historico-geographica*”, amely tíz vármegye leírását tartalmazza (Pozsony, Turóc, Zólyom, Liptó, Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Bars, Nyitra, Hont, Moson).

⁶⁵ Grossinger János (Komárom, 1728. szeptember 27. – Komárom, 1803.) természettudományi író, jezsuita pap, hitoktató. Ő volt az első természetvizsgáló, aki Magyarország természeti kincseit egy összefoglaló munkában közzétette, ebben az állatok magyar, latin, szlovák és német nevét is felsorolta.

⁶⁶ Schenk. 1931. 16. p.

feladatát, így Petényi barátja, Kubinyi Ágoston⁶⁷ vette kezelésbe az iratok kiadásának ügyét, aki a hagyaték feldolgozását fiatal munkaerőre osztotta, amelynek hosszú távú következménye az örökség elkallódása volt. Ornitológiai munkásságának csak egy töredékét sikerült megmenteni, amelyet a későbbiekben Csörgey dolgozott fel.⁶⁸

1845-ben Stetter Vilmos⁶⁹ a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesületének ötödik nagygyűlésén „*Adatok Erdély ornithológiájához*” című munkáját ismertette, amelyben Erdély madarainak névjegyzékét adta közre. Stetter mellett Zeyk Miklós⁷⁰ Nagyenyeden működő ornitológus kiemelkedő a korszakból. Stetterhez hasonlóan, Zeyk is kiterjedt gyűjteménnyel rendelkezett, amelyek alapján írták meg műveiket Erdély madárfaunájáról.

A szabadságharc leverése után a kiegyezés megkötéséig előrelépés nem történt, azonban a kiegyezést követő években sorra jelentek meg tanulmányok. Hozzásegített ehhez a MTA lehetőségeinek bővülése a tudomány támogatása terén, valamint a tudományos egyesületek létrejötte, amelyek minél szélesebb körben igyekeztek elterjeszteni leginkább a tudományos folyóiratok, napilapok útján a gyűjtés és a feldolgozás fontosságát. Az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum Egylet évkönyve kitűnő publikálási felületet nyújtott a kor természettudósainak, számos állattani, növényteni, madártani dolgozat jelent meg, csakúgy, mint a későbbi Természettudományi Közönyben is. Elsőként gróf Lázár Kálmán⁷¹ - az egyik legtermékenyebb szakíró a korban – írt tanulmányt a madarak vándorlásának okairól⁷², amely Hermant a madárvonulás megfigyelésére ösztönözte, majd 1871-ben Csató János⁷³ tanulmánya jelent meg Alsó-Fehér és Hunyad vármegye madarainak vándorlásáról.⁷⁴

⁶⁷ Kubinyi Ágoston (Videfalva, 1799. május 30. – Budapest, 1873. szeptember 29.) természetkutató, régész, MTA tagja. 1843-1869 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója. A Magyarhoni Földtani társulat 1851. évi megalakulásában is szerepet játszott. Fő műve az 1842-ben kiadott „*A magyarországi mérges növények*”.

⁶⁸ Madártani töredékek Petényi J. Salamon irataiból. Bp., 1904.

⁶⁹ Dévai kamarai mérnök, Petényi tanítványa.

⁷⁰ Zeyk Miklós (1810. – Kolozsvár, 1854.) tanár, természetbúvár, ornitológus. A nagyenyedi Bethlen Collegium tanára, a magyar gyorsírás úttörője. Ornitológia hagyatékát Schenk dolgozta fel, 1921-ben adta ki.

⁷¹ Gróf Lázár Kálmán (Bencenc, 1827. május 27. – Budapest, 1894. február 27.) ornitológus, MTA tagja. Részt vett a szabadságharcban, annak bukás után Törökországba menekült, visszatérve birtokára vonult vissza. Európában sokat utazott, madarakat, madártojásokat gyűjtött, emellett vadász. 1869-ben országgyűlési képviselőnek választották.

⁷² Természettudományi Közöny 1866.

⁷³ Csató János (Alvinc, 1833. április 6. – Nagyenyed, 1913. november 13.) természettudós, botanikus. Bem parancsnoksága alatt részt vett a szabadságharcban. 1861-től szolgabíró, 1873-tól Alsó-Fehér vármegye főjegyzője, 1874-1902 alispán. Az erdélyi flóra és faunakutatás jeles személyisége, növény- és madárgyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajánlotta fel.

⁷⁴ Erdélyi-Múzeum Egylet Évkönyve 1871. VI. kötet.

A madarak gazdasági hasznáról az 1870-es évektől kezdve egyre több tanulmány született. Gróf Lázár által írt „*Hasznos és kártékony állatainkról*”⁷⁵ címmel 1874-ben kiadott művet tekintjük kezdőpontnak, ez követte 1875-ben Schleicher – Soós szerkesztésében „*Gazdasági Táblák hasznos és nem hasznos madarak*”⁷⁶ című munkája, 1878-ban pedig Sporzon Pál és Ébner Sándor állat- és madárvédelemre vonatkozó eszméket „*A gazda, kertész és erdész leghasznosabb barátai az állatok között*”⁷⁷ című tanulmányukban adták ki.

Herman, Dresser „*History of the Birds of Europe*” címmel készülő munkájához 1878-ban egy bibliográfiát⁷⁸ állított össze „*A magyar madártan irodalma*” címmel, amely a legfontosabb tanulmányokat, valamint alapvető tankönyveket tartalmazta. 28 szerző 87 dolgozatát tartalmazta, amelyek közül 56 magyar nyelvű. 28 német, három latin nyelven íródott. Erdély területére 53 tanulmány vonatkozott, míg a magyar részek faunájáról 34 szólt. A statisztikából kitűnik, hogy az erdélyi ornitológiai kutatás magasabb szinten állt, viszont az európai szakirodalomhoz képest elenyészőnek bizonyult. Megtaláljuk benne többek között Brassai Sámuel⁷⁹, Csátó János, Frivaldszky János⁸⁰, Herman, Lázár, Lovassy Sándor⁸¹, Petényi tanulmányait is.

A szűkebb értelemben vett Magyarországról Frivaldszky Imre említendő az 1865-ben kiadott „*Jellemző adatok Magyarország faunájához*” című műve folytán, valamint Frivaldszky János 1891-ben megjelent „*Aves Hungariae*”⁸² főmunkája

⁷⁵ Házikönyvtár XVII., Szent István Társulat

⁷⁶ Bécsben Hartinger Antal és fia bécsi könyvnyomdában a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából.

⁷⁷ Falusi könyvtár 25.

⁷⁸ Természettudományi Füzetek 1878. 83-88. p.

⁷⁹ Brassai Sámuel (Torockószentgyörgy, 1800. február 13. – Kolozsvár 1897. június 27.) nyelvész, filozófus, természettudós, 1837: MTA levelező, 1856: rendes, 1887: tiszteletbeli tag. Gróf Bethlen családnál nevelő, Kolozsváron a Vasárnapi Újság megalapítója 1834-ben, 1837-1848-ig a kolozsvári unitárius főiskolán tanít, majd 1848-ban a Ludoviceum tanárává nevezik ki, de ez nem valósult meg az adott történelmi viszonyok miatt. 1860-tól az Erdélyi Múzeum igazgatója, a kolozsvári egyetem dékánja 1875-1876-ban, rektora 1879-1880 között. Számos értekezése, tanulmánya jelent meg.

⁸⁰ Frivaldszky János (Rajecz, 1822. június 17. – Budapest, 1895. március 29.) etnomológus, mérnök. 1852: Magyar Nemzeti Múzeum segédőre, 1870-től igazgatóörre. 1865: MTA levelező, 1873: MTA rendes tagja. Elsősorban a magyar rovar- és madárfaunával (*Aves Hungariae*) foglalkozott, ő volt a magyar barlangok első kutatója.

⁸¹ Dr. Lovassy Sándor (Abony, 1855. október 28. – Keszthely, 1946. július 8.) ornitológus. 1916-1921 között a keszthelyi Gazdasági Akadémia igazgatója, a keszthelyi Balatoni Múzeum egyik alapítója, több éven keresztül a Balatoni Múzeumért Egyesület elnöke. 1927-ben jelent meg a „*Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásai*” című fő műve, amely a Tüskevár (Fekete István) című regényben is említve van.

⁸² Frivaldszky János: *Aves Hungariae: enumeratio system. avium Hung. cum notis brevibus biolog.* Bp., 1891.

alapján. Fászl István⁸³ – Csörgey és Chernel elindítója – a Fertő-tó madárvilágát tanulmányozta. Megemlítendő még Dr. Madarász Gyula⁸⁴ 1881-ben kiadott magyarországi madarak névjegyzékét tartalmazó tanulmánya⁸⁵. Tschusi Viktor⁸⁶ pedig 1884-től kezdve állította össze az Osztrák-Magyar Monarchia madártani bibliográfiáját. 1884-ben Madarász megalapította a „*Zeitschrift für die gesammte Ornithologie*” című folyóiratát, amely a világ bármely részéről érkező dolgozatot közölt.

Ebben a korszakban Magyarországon nem született összefoglaló, általános tételeket lefektető munka, sem madárhatározó mű, mint ahogy Európában. Ennek egyik legfőbb okát a magyar szakmai nyelv hiánya jelentette, valamint a természettudományok hazánkban való későbbi kifejlődése.

⁸³ Fászl István (1836. február 6. – 1900. január 26.) ornitológus, soproni bencés gimnázium tanára, a Fertő-tó madárvilágának jelentős kutatója, MOK levelező tagja 1896-tól, rendes megfigyelő.

⁸⁴ Nemeskísfaludi Dr. Madarász Gyula (1858. május 3. – Budapest, 1931. december 29.), ornitológus, festőművész. 1879: Magyar Nemzeti Múzeum Állatára, 1880: Állattár segédőre, 1884 – 1915: Madártani gyűjtemény vezetője. 1891-es budapesti kongresszuson főtitkár. MOK levelező tagja 1894-től, 1930-tól tiszteletbeli tag. Magyarországon elsőként foglalkozott az egyetemes madárvilággal, több új fajt határozott meg, értekezései angolul és németül jelentek meg. Expedíciói: Ceylon, Szudán, Kolumbia.

⁸⁵ Madarász Gyula: Rendszeres névsora a magyarországi madaraknak és az azokra vonatkozó irodalom. Bp., 1881.

⁸⁶ Viktor von Tschusi zu Schmidhoffen (Smichow, 1847. december 28. – Tannenhof, 1924. március 3.), osztrák ornitológus. 1867 – Deutsche Ornithologische Gesellschaft tagja. 1921 – Innsbrucki Egyetem díszdoktora.

4. A Magyar Ornithológiai Központ megalakulása

4.1. A megalakulás közvetlen előzményei

A Magyar Ornithológiai Központ megalakulásában rendkívül fontos szerepet játszott a bécsi, illetve a budapesti Nemzetközi Madártani Kongresszus, amelyek az intézményi keretek között való működés lehetőségéhez járultak hozzá.

A világon elsőként 1884-ben, Bécsben rendezett Nemzetközi Madártani Kongresszus esélyét Habsburg-Lotaringiai Rudolf koronaherceg⁸⁷ teremtette meg, aki maga is a szakemberek által elismert, lelkes ornitológus volt. Utazásai és vadászatai során eleinte naplót vezetett, majd a terepen feljegyzéseket készített a madártani megfigyelésiről. A bécsi I. Nemzetközi Madártani Kongresszust 1884. április 7-én⁸⁸ ünnepélyes keretek között Habsburg Rudolf trónörökös nyitotta meg, személyes részvételével bizonyosan hozzájárult a kongresszus sikeréhez. A szimpózium legfőbb céljának az ornitológus szakemberek nemzetközi szervezetbe való összefogását, valamint a megalakuló intézmény működési kereteinek megadását tekintette. A tárgyalások – amelyek három téma köré csoportosultak, úgymint tyúktenyésztés, madárvédelem és megfigyelő állomások létesítése – Radde⁸⁹ elnöklete alatt indultak, a továbbiakban Homeyer,⁹⁰ illetőleg Schrenck⁹¹ alatt folytatódtak, majd Dr. Blasius

⁸⁷ Habsburg Rudolf koronaherceg, osztrák főherceg, magyar és cseh király (Kronprinz Rudolf Franz Karl Joseph von Österreich-Ungarn). Laxenburg, 1858. augusztus 21. – Mayerling, 1889. január 30. Tanára – Ferdinand von Hochestetter, aki később a Birodalmi Természettudományi Múzeum első igazgatója – hatására rendkívüli érdeklődést mutatott a természettudományok iránt. Alfred Brehm természettudós hatására kezdett hozzá „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen” című kötetet kiadásához, egyes cikkek írásához. Brehm hatására kezdett az ornitológiával foglalkozni és segíteni a tudományág további fejlődését. 1878-ban Duna mentén tett vadászkirándulást, erről 1890-ben Tízetőtnap a Dunán c. műve jelent meg. 1878: MTA tiszteletbeli tagja, 1880: budapesti Tudományegyetem tiszteletbeli tagja, 1881: Tudományegyetem tiszteletbeli doktora.

⁸⁸ Herman. 1907. 54-63. p.

⁸⁹ Gustav Radde (Danzig, 1831 nov. 27 – Tiflis 1903 márc. 16.) német utazó és természetbúvár, orosz kormánytanácsos. Utazásai: 1852-1855 Krím, 1855-1860 kelet-szibíriai orosz expedíció, 1862 Dél-Oroszország, 1886-1897 Ázsia és Afrika. 1864-ben Tiflisben kaukázusi múzeumot alapított.

⁹⁰ Alex ander von Homeyer (Vorland, 1834 jan. 19 – Greifswald, 1903 júl. 14.), német ornitológus. 1852-1878 között a porosz hadseregben szolgált. Majna-Frankfurtban állomásozott, ezalatt a Senckenberg-féle természetrajzi múzeum madárgyűjteményét gondozta; 1861-ben tanulmányozta a Baleari-szigetek madárvilágát; 1874-ben a második afrikai német expedíciónak vezetője. Részt vett a budapesti II. Nemzetközi Madártani Konferencián. Hazánkban tett tanulmányútjáról: Nach Ungarn und Siebenbürgen (Ornitol. Monatsschrift, 1893, XVII. köt.).

⁹¹ Leopold von Schrenck (Harkov 1826 ápr. 24. – Szent-Pétervár 1894 jan. 20.), természettudós és utazó, orosz kormánytanácsos. Az orosz akadémia embertani és néprajzi múzeumának igazgatója. Főműve: Reisen und Forschungen im Amurlande (4 köt., Szent-Pétervár 1859-99.)

Rudolf⁹² vezetésével zárultak. A tanácskozás, amelyen Anglia és Spanyolország kivételével szinte egész Európa képviseltette magát, jelentős eredménnyel zárult.

A kongresszus megalapította a „Permanentes Internacionales Ornithologisches Comité”-t (továbbiakban PIOC), nevezetesen az Állandó Nemzetközi Madártani Bizottságot. A PIOC⁹³ célja egy, a világra kiterjedő madármegfigyelési-hálózat létrehozásában állt. A nemzetközi szervezetnek azonban nem volt meg a megfelelő intézményi kerete és eszközrendszere, hogy feladatát megfelelő módon teljesítse. Ha az intézményi kereteket vizsgáljuk, nem jelentéktelen az a tény, miszerint a Dr. Blasius vezetésével működő PIOC elnöksége Braunschweigben, a titkársága viszont Bécsben kapott székhelyet, továbbá az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a bizottság tagjai a világ különböző pontjairól érkeztek, így a PIOC központot sem tudott létrehozni. Mindezekhez hozzá kell vennünk a XIX. század adottságait az információáramlás kapcsán, amelyről a második fejezetben⁹⁴ már említést tettünk. Ezen tényezőkkel magyarázható a szervezet sikertelen tevékenysége, a tanácskozások ritkasága, a kommunikáció hiánya. Egyetlen kézzelfogható eredménye az Ornis című folyóirat létrehozása Dr. Blasius szerkesztésében, amely a madár-megfigyelési eredményeket hivatott közölni. A PIOC jövedelmét, amely a népszerűsítés és a folyóirat költségeit fedezte, a tagállamok évi járuléka tette ki. Magyarország esetén ez évi kétezer koronát jelentett, amely összeg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot és a Földművelésügyi Minisztériumot közösen terhelte⁹⁵. Magyarországot Dr. Madarász Gyula képviselte a bizottságban, aki levelezésben állt Tschusi Viktor lovaggal, az osztrák madártan vezéralakjával, aki az Ornisban adta közre a magyar megfigyelők eredményeit.

Az I. Nemzetközi Kongresszus feladata nemcsak a madármegfigyelési-hálózat szervezeti kereteinek megadására terjedt ki, hanem a madárvédelemre is. Céljuk közé tartozott egy madárvédelmi egyezmény megalkotása, azonban megegyezés hosszas viták után sem született. Nyilvánvaló, hogy olyan szabályt, határozatot vagy törvényt lehetetlenség létrehozni, amely minden félnek minden pontjában megfelel. Ebben a különleges helyzetben az államok természeti adottságait is értelemszerűen figyelembe kellett venni. Mindent összevetve, egy olyan keretegyezményt kellett volna létrehozni,

⁹² Rudolf Heinrich Paul Blasius (1842. november 25. – 1907. szeptember 21.), német ornitológus, tanár.

⁹³ Tagjai, egyben a Kongresszus résztvevői: Németország, Oroszország, Franciaország, Svájc, Olaszország, Osztrák-Magyar Moharcíha, Norvégia.

⁹⁴ Lásd: 2.2 fejezet.

⁹⁵ Herman. 1907. 63-64. p.

amely kijelöli az irányokat, ellenben biztosítja az államok számára a helyi viszonyokhoz való igazodás lehetőségét. Erre majd csak a későbbiekben kerül sor⁹⁶. Végeredményben, a kongresszus nem állította össze a védendő és a nem védendő fajok listáját sem.

A bécsi kongresszus során következő döntése – amely Budapestet jelölte ki a második kongresszus helyszínéül – átvezet minket a magyar ornitológia önálló diszciplínává válásának az útjára.

A határozat értelmében a budapesti kongresszus megszervezése a PIOC feladata lett volna, azonban az események másképpen alakultak. A második kongresszus dátumát 1888-ra tűzték ki, de a már említett nehézségek, illetőleg személyes ellentétek következtében az időpont tolódott. 1888 májusában a PIOC bécsi titkársága benyújtotta a kongresszus tervezetét a magyar Földművelésügyi Minisztériumnak, amely szerint a szimpózium költsége húszezer koronát tett ki.⁹⁷ A tervezetre gróf Csáky Albin⁹⁸ vallás- és közoktatásügyi miniszter reagált.

A magyar javaslat szerint – amely Szögyény László⁹⁹ külügyi osztályfőnök közbenjárására került a trónörökös elé – a kongresszus idejét 1890-re kell tenni. 1889. január 9-én Szögyény az alábbiakat közölte Berzeviczy Albert¹⁰⁰ közoktatási államtitkárral: *„Ő császári és királyi fenségeinek célszerűbbnek látszik, ha a kongresszus 1889 őszén – és még jobb, ha 1890 tavaszkor ül össze, mert ez idő májusáig – 1889 – már túlságosan rövid; azt is tekintetbe kell venni, hogy a párisi kiállítás is májusban nyílik meg és valószínűleg nem egy szakembert vonzani fog. Azon kívül kívánatos, hogy a Dr. Blasius R. és Dr. Hayek¹⁰¹ közötti viszály kiegyenlítettessék. Ő fensége különben*

⁹⁶ Lásd: 1902. évi nemzetközi madárvédelmi egyezmény. 6.3. fejezet

⁹⁷ Herman. 1907. 64-65. p.

⁹⁸ Körösszegi és adorjáni gróf Csáky Albin (Korompa, 1841. április 19. – Budapest, 1912. december 15.) politikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter 1888. szeptember 22. – 1894. június 10., magyar királyi fő asztalnokmester 1887-ben, tárnokmester, főrendiház alelnöke. 1862-lőcsei választókerület országgyűlési képviselője, 1867–1888 Szepes, 1880–1888 Sáros vármegye főispánja. 1888–1900: Országgyűlés alelnöke, 1900 – 1906: Országgyűlés elnöke, királyi tárnokmester. MTA tagja.

⁹⁹ Szögyény László (Bécs, 1841. november 12. – Csór, 1916. június 11.), államférfi. 1861: Fejér megye aljegyzője, 1863: pesti kir. ítélőtábla jogászyakornoka, 1865: Fejér megye szolgabírája, 1867: Fejér megye főjegyzője, 1869: országos képviselő. 1869: Delegáció tagja, külügyi bizottság előadója. 1882: külügyminisztérium II. osztályának főnöke, 1883: I. osztály főnöke; belső titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás, Szapáry-kormány (1890-1892) alatt ő felsége személye körüli minisztere; a főrendiház élethossziglani tagja. 1892: cs. és kir. nagykövet.

¹⁰⁰ Berzeviczy Albert (1853. június 7. – 1936. március 22.) konzervatív kultúrpolitikus, miniszter, történétíró, esztéta. Sáros megyei szolgabíró, 1878-tól eperjesi Jogakadémia tanára, 1884-től miniszteri tanácsos, 1887–1894: kultuszminiszteri államtitkár, 1895-1898: képviselőház alelnöke, 1903–1905: vallás- és közoktatásügyi miniszter; 1910–1911: képviselőház elnöke, 1916-tól főrendiház tagja. 1903-tól az MTA tagja, 1905 – 1936: MTA elnöke.

¹⁰¹ August von Hayek (Bécs, 1871. december 14. – Bécs, 1928. június 11.) botanikus. Bécsi kerületi főorvosként működik, botanikai értekezéseket ír: Die Centaurea-Arten Oesterreich-Ungarns (Akademie,

élénken érdeklődik a kongresszus iránt, kész annak idejében Budapestre lejönni és az első ülésen elnökölni.”¹⁰²

Azonban, 1889. január 30-án Habsburg Rudolf elhunyt. Úgy látszott, hogy a trónörökös halála a megrendezendő kongresszus sorsát is megpecsételi. A bécsi titkárság több ízben akadékoskodó magatartást mutatott, valamint a magyar állam elvetette a megrendezés tervét, ellenben a magyar ornitológusok kitartottak az elhatározásuk mellett. A szakemberek zárt ülésükön Herman Ottót kérték fel egy memorandum megfogalmazására, amelyet 1889. október 8-án személyesen adott át gróf Csáky vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A memorandum jelentette a kiindulópontot a kongresszus létrejöttében. Mivel a PIOC a rá bízott feladatot nem tudta teljesíteni, így ez Magyarországra hárult.

Csáky a memorandumot jóváhagyta, és ezáltal megbízta Szalay Imre elnökségi osztálytanácsost az ügy adminisztratív vezetésével, valamint felkérte Szily Kálmánt a Királyi Magyar Természettudományi Társulat elnökét az első lépések megtételére. A Természettudományi Társulat a következő személyeket bízta meg az ügy vezetésével: Dr. Entz Gézá¹⁰³, mint bizottsági elnököt, Herman Ottót, mint előadót, Paszlavszky Józsefet¹⁰⁴, Dr. Horváth Gézá¹⁰⁵ és Frivaldszky Jánost, mint tagokat. A továbbiakban a bizottság meghívta sorai közé Dr. Madarászt, mint a PIOC egyetlen magyar tagját, és a kormány részéről Szalay miniszteri tanácsost. Az aktuális kérdések megbeszélése végett a bizottság 1890. január 19-ére tanácskozást hirdetett, amelyen huszonnégy

Wien 1901); Die Sannthaler Alpen (Vorarbeiten zu einer pflanzengeogr. Karte Oesterreichs, Wien 1907) Monographische Studien über die Gattung Saxifraga (u. o. 1905).

¹⁰² Herman. 1907. 65. p.

¹⁰³ Entz Géza (Mezőkomárom, 1842. márc. 29. – Budapest, 1919. dec. 4.), biológus, zoológus, egyetemi tanár, az MTA tagja (1883- levelező, 1890-rendes, 1909-). 1873-tól a kolozsvári egyetem, 1889-től a budapesti műegyetem állattani tanszékén tanár, 1894–96 között a műegyetem rektora. 1890-től a Természettudományi Közlöny társszerkesztője. Darwin elméletét elsőként közölte Magyarországon, később antidarwinista nézeteket vallott. A szakfolyóiratok számos tudományos cikkét közölte.

¹⁰⁴ Paszlavszky József (Deregyő, 1846. február 2. – Budapest, 1919. szept. 21.), zoológus, pedagógus, az MTA levelező tagja 1888-tól. 1870: Magyar Nemzeti Múzeum Ásványtára segédőr. 1896: Közoktatásügyi Tanács tagja. Természettudományi Társulat másodtitkára 1877–1896, első titkára 1897 – 1906. 1877-től a Természet tudományi Közlöny egyik szerkesztője, Fauna Regni Hungariae (Bp., 1899 – 1900), szerkesztője.

¹⁰⁵ Bugarin-Horváth Géza (Csécs, 1847. november 23. – Budapest, 1937. szeptember 8.) zoológus, etnomológus, orvos. 1873–1874 Nemzeti Múzeum Állattár segédőr, 1875–1878: járásorvos, 1894 MTA rendes tagjává választotta. 1880: Országos Phyloxera Kísérleti Állomás igazgatója. 1890: megszervezi a Rovartani Állomást. 1901: Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának osztály- majd főigazgatója lett. 1912: udvari tanácsosi cím. 1903-tól szerkeszti az Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici c. folyóiratot. 1927: a budapesti nemzetközi zoológiai kongresszus elnöke.

ornitológus¹⁰⁶ vett részt. A kongresszus kezdetének időpontját 1891. pünkösd vasárnapjára tűzték ki, amely ezúttal meg is valósult. Budapest főváros a kongresszus költségeire 8.000 koronát szavazott meg, amely az állam által felajánlott 12.000 koronával együtt fedezte a bécsi titkárság által megállapított 20.000 koronás költségeket. A kongresszus megnyitásáig azonban nem egy feladat várt megoldásra.

Az előkészítési folyamat irányítását a fent említett bizottság végezte, amely a munka megkönnyítése érdekében tematikus alapon négy végrehajtó bizottságot hozott létre, melyek további osztályokat alkottak. Herman vezetésével a Tudományos Bizottság állt fel, a Gazdasági Bizottságot Máday Izidor¹⁰⁷ irányította, Xanthus Jánost¹⁰⁸ a Levelezési Bizottság élén találhatjuk, Friwaldszky pedig a Kiállítási Bizottság kormányzását vállalta el. Ezen négy irányvonal mentén haladtak tovább a szervezés munkálatai. 1890. december 18-án az Előkészítő Bizottság – amely Dr. Madarász és Szalay mellett kiegészült Máday osztálytanácsossal a Földművelésügyi Minisztérium képviselőjében – tartotta meg első ülését. Itt döntés született arról, hogy az előkészítés adminisztratív feladatait (értsd: időpont, helyszín, részvétel feltételei stb.) 1890. december 31. és 1891. január 31. között el kell végezni. A szervezők és Magyarország legfőbb érdeke egyaránt az volt, hogy a Budapesten szervezendő második nemzetközi madártani kongresszus elsősorban az ornitológus, másodsorban egyéb tudományos körökben elismerést váltson ki, és maradandó emléket hagyjon. Ennek érdekében a következő lépéseket tették meg.

Herman javaslata alapján már a bizottságok felállítása előtt egy évvel egy, az egész országra kiterjedő megfigyelési hálózatot hoztak létre, hogy a vonulási adatokból kapott, tudományosan feldolgozott eredményeket a megrendezendő kongresszus előtt felmutathassák. Az 1890. január elején megtartott értekezlet kijelölte az irányvonalakat. A megfigyeléseket kizárólag szakornitológusok végezheték az akadémiai végzettségű királyi erdőtisztek bevonásával, munkájuk megfelelő elvégzéséhez meteorológiai

¹⁰⁶ Brusina Spiridion, Buda Ádám, Chernel István, Csató János, Faszl István, Geyer Gyula, Dr. Grosinger Mihály, Hönig István, Kimakovics Mór, Kocyan Antal, Dr. Kuhn Lajos, Lakatos Károly, Dr. Lovassy Sándor, Medreczky István, Serák Károly, Szikla Gábor. In: Természettudományi Közlöny 1890. XXII. kötet. 258. p.

¹⁰⁷ Máday Izidor (Pest, 1839. júl. 26. – Budapest, 1925. ápr. 3.), közgazdasági író. 1869–1904: Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban dolgozott, mint miniszteri tanácsos. Következő lapokat alapította: 1870: Közgazdasági Közlöny, 1873: Földművelési Érdekeink, Falusi Gazda, 1880: Magyar Föld. 1899: nemességet kapott.

¹⁰⁸ Xanthus János (Csokonya, 1825. október 5. – Budapest, 1894. december 13.), etnográfus, utazó. Amerikából 1864-ben tért vissza Magyarországra, a Fűvészkert majd 1866-tól az Állatkert igazgatója. 1869–1871: kelet-ázsiai utazás, gyűjteménye a későbbi Néprajzi Múzeum alapja. 1871: Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának őre; MTA levelező tagja.

eszközöket a Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium biztosított. A madárvonulási megfigyeléseket az ország tizenhat pontján 1890 februárjától májusig végezték, majd az eredményeket 1890. május 20-ig postázták Herman számára, aki 1891-re az összegyűjtött adatokat feldolgozta és megírta a budapesti kongresszuson bemutatásra kerülő „*A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig*” című munkáját.

Ezen első munkafázis befejezése után Csáky kinevezte az úgy nevezett Országos Bizottságot, amely a további, részletekbe menő szervezés feladatát látta el. Az elnöki tisztelet gróf Bethlen András¹⁰⁹ földművelésügyi miniszter töltötte be, alelnöki posztra Szalay Imre választotta meg, további tagjai Kamermayer Károly¹¹⁰ Budapest polgármestere, Dr. Entz, illetve Chernel István főtitkárként.

A tudományos vonal igényeinek kielégítése mellett elengedhetetlennek tartották, hogy egy reprezentatív szakmai kiállítást rendezzenek, amelynek feladatát a Kiállítási Bizottság látta el. Továbbá szükségesnek vélték, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum madárfauna gyűjteményét a bécsi Császári és Királyi Udvari Múzeumban őrzött ritka példányokkal, továbbá más intézetek és magántulajdonban lévő különleges darabokkal kiegészítsék. Kétféle kiállítást rendeztek a kongresszus résztvevői számára: tudományos és élő madarak. A tudományos, szakmai kiállítást, amely a magyar madárfaunát ölelte fel, a főrendiház, azaz a Nemzeti Múzeum lépcsőcsarnokában rendezték meg. Az élő madarak bemutatása a fővárosi Állatkertben kapott helyet. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a szakmai kiállítás anyagában Bosznia Hercegovina madárfaunája is megtalálható volt.

A Levelezési Bizottság munkája mellett Herman is megkereste a neves angol és amerikai ornitológusokat¹¹¹ és Budapestre verbuválta őket. Ez volt az első nemzetközi kongresszus, ahol angolok előadóként vettek részt.

Hosszas és alapos munka gyümölcseként 1891. május 17-én¹¹², pünkösdvasárnap nyílt meg a budapesti II. Nemzetközi Madártani Kongresszus, amelyről 1934-ben, Oxfordban a VIII. Nemzetközi Madártani Kongresszuson Erwin Stresemann¹¹³, a

¹⁰⁹ Gróf Bethlen András (Kolozsvár, 1847. július 26. – Bethlen, 1898. augusztus 25.), politikus, földművelésügyi miniszter 1890. március 15. – 1894. június 10. 1873-1882: országgyűlési képviselő, 1883: Brassó és Szeben vármegye főispánja, szászok grófja. Növénykísérleti Intézet alapítója.

¹¹⁰ Kamermayer Károly (Pest, 1829. május 14. – Abbazia, 1897. június 5.), Budapest első polgármestere. 1867: Pest város tanácsnoka, 1873–1896: Budapest polgármestere (ekkor indult meg a város fejlődése).

¹¹¹ R.B Sharpe (British Museum), J.A Palmen, A. Newton (Cambridge), Sclater (London), Bishop (USA), Chadbourne (USA), Hartert (Anglia). Lásd: Herman. 1907. 68-70. p.

¹¹² Herman. 1907. 69-86. p.

¹¹³ Erwin Stresemann (1889. november 22. – 1972. november 20.), német ornitológus. 1921-től a berlini Zoológia Múzeum madártani osztályának vezetője, a *Journal für Ornithologie* szerkesztője.

madártani kutatás akkori nemzetközi vezéregyénisége így nyilatkozott: „*Olyan kongresszus volt, amely a legváltozatosabb tudományos célkitűzések jegyében állott, és ezzel minden utána következő kongresszusnak mintaképül szolgált. Ennek következtében a kongresszus a legfényesebb sikerrel folyt le. Belőle fakadt a magyar madártani kutatás gyors fejlődése.*”¹¹⁴

A továbbiakban vizsgáljuk meg miért is volt ez a kongresszus szakmailag megalapozott, szervezésben kiváló, valamint miért ez a szimpózium játszott egyedülálló szerepet a Magyar Ornithologiai Központ megalakulásában!

A budapesti kongresszus 1891. május 17. – 1891. május 20.¹¹⁵ között zajlott le. Az értekezletet – amelynek korelnöke Pulszky Ferenc¹¹⁶ volt – gróf Bethlen földművelésügyi miniszter nyitotta meg, gróf Csáky, mint díszelnök, illetve Kállay Béni¹¹⁷ közös pénzügyminiszter zárta be ünnepélyes keretek között. A kongresszus elnökévé Fatio Viktort¹¹⁸ és Herman Ottót választották, Dr. Horváth főtitkári minőségben vett részt. Továbbá titkárként működtek a következő személyek: Dr. Madarász Gyula, Chernel István, Dr. Lendl Adolf, Gróf Orsich, Dr. Lorenz Lajos, Szikla Gábor, Reiser Othmár, Dr. Lovassy Sándor, Homeyer.¹¹⁹ A szakmai munka keretét öt osztály adta meg, úgymint Systematica, Biologia, Anatomia, Ornithogeographia és Migratio, Ornithologia oeconomica. A kongresszusra Németországból a Szász, Württemberg, Szász-Koburg-Gotha, Schwarzburg-Sondershausen kormányai, Ausztriából a közoktatás- és földművelésügyi minisztérium, a csehországi országos közművelődési tanács, továbbá Bosznia Hercegovina, Bulgária, Németalföld, Svájc, Franciaország, Norvégia, Perzsia és Libéria delegált képviselőket.¹²⁰ A küldötteken kívül a szimpózium tagja lehetett bárki, aki érdeklődött a diszciplína iránt és befizette a tagsági díjat, amely a középiskolai tanárok és a tanítók részére 5,

¹¹⁴ Proceedings of the VIII-th Int. Ornith. Congress Oxford 1934. Oxford 1938. p. 11. 12.

¹¹⁵ Természettudományi Közlöny. 1891. 218. p.

¹¹⁶ Pulszky Ferenc (Eperjes, 1814. szeptember 17. – Budapest, 1897. szept. 9.), politikus, archeológus, művészettörténész; 1838: MTA levelező tagja, 1840: MTA rendes tag, 1843–1873: MTA tiszteletbeli tag, 1895: MTA másodelnöke. 1839–1840: Sáros vármegyei követ, 1848: pénzügyi államtitkár, majd a bécsi magyar külügyminisztériumban államtitkár. Emigrációból (Anglia, Amerika) 1866-ban hazatért, országgyűlési képviselő. A Képzőművészeti Társulat és a Régészeti Társulat elnöke, Petőfi Társaság egyik alapítója, tagja a Kisfaludy Társaságnak. 1869–1894: Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.

¹¹⁷ Kállay Béni (Pest, 1839. – Bécs, 1903.), politikus és tudós. 1867-1875: Belgrádba főkonzul és diplomáciai ügyvivő; 1875-1878: országgyűlési képviselő; 1879: külügyminisztérium I. osztályának főnöke, 1882-: közös pénzügyminiszter, és az okkupált Bosznia Hercegovina kormányzója is. Politikai munkássága mellett jelentős az irodalmi, történelmi is. 1878: MTA levelező tag.

¹¹⁸ Victor Fatio de Beaumont (Genova, 1838. november 28. – 1906. március 19.), filozófia doktora, svájci zoológus, kutató.

¹¹⁹ Természettudományi Közlöny. 1891. 322. p.

¹²⁰ Természettudományi Közlöny. 1891. 322. p.

másoknak 10 forintot jelentett. A beiratkozás 1891. május 14-én kezdődött és a kongresszus ideje alatt folyamatosan zajlott a Magyar Nemzeti Múzeum központi irodájában. Mindezek alapján négyféle tagsági formát különböztethetünk meg, úgymint az állandó nemzetközi ornitológiai bizottság – PIOC – tagja; az államok és a testületek küldöttei; a működő tagok, akik az előkészületi munkálatokban vettek részt; illetve az érdeklődő, pártoló tagokat. Összesen mintegy százötven résztvevővel számolhatunk. A kongresszus programja a következőképpen alakult.¹²¹

Időpont	Esemény
1891. május 16. 19 ⁰⁰ -tól	Ismerkedési est a Hungária fogadóban
1891. május 17. 10 ⁰⁰ 14 ³⁰ 16 ⁰⁰ 18 ⁰⁰ 20 ⁰⁰	Ünnepélyes megnyitó a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében; megnyitja gróf Bethlen András. Kiállítás megnyitó; megnyitja Friwaldszky János. Herman Ottó előadása „A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig” címmel. Állatkert megtekintése Társas összejövetel az állatkerti vendéglőben.
1891. május 18. 10 ⁰⁰ 18 ⁰⁰	Osztályok és különbizottságok megalakulása, munkájuk megkezdése. Magyar Tudományos Akadémia

¹²¹ Természettudományi Közlöny. 1891. 218-219. p.

	üléstermében Robert Collett nyilvános előadása „Az arktikus Norvégia madárélete” címmel
1891. május 19. 10⁰⁰ 20⁰⁰	Osztályok és különbizottságok munkája. A Tudományegyetem állattani és összehasonlító anatómiai intézetének előadótermében Tshuni Viktor lovag nyilvános előadása „A havasi madarak élete” címmel. Társas összejövetel a Margitszigeten
1891. május 20. 10⁰⁰	Ünnepélyes nyilvános záróülés gróf Csáky Albin és Kállay Béni díszelnökök vezetésével a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében
1891. május 21.	Kirándulások, helyszínei: ○ Kis-Balaton, vezető Herman, vendéglátó Festetich Tassilo ○ Velencei-tó, vezető Chernel, vendéglátó Meszleny Bence és Pál ○ Fertő-tó és Hanság, vezető Dr. Madarász, vendéglátó gróf Széchenyi Béla és báró Berg Gusztáv ○ Mezőhegyes, vezető zalabéri Horváth Nep. János altábornagy, vendéglátó az állam ○ Drávafok, vezető Szikla Gábor, vendéglátó Albrecht főherceg.

Ez a kongresszus kétségbevonhatatlan eredményeket mutatott fel. Mind az ország politikai vezetői, mind a tudományos élet képviselői világosan látták, hogy a szimpózium kimenetele további folytatást igényel. Csáky a következőt nyilatkozta: „*A kongresszus sikere morális kötelezettséget is jelent Magyarországra nézve, hogy ama tudományág számára, melynek a kongresszus szentelve volt, valamely állandó intézetet létesítsen.*”¹²² Határozottan látták a diszciplína intézményi kereteinek megadásának szükségességét: két évvel később a nagysikerű esemény után Herman közbenjárására Csáky létrehozta Magyarországon elsőként a Magyar Ornithologiai Központot. A közállapotok teljes mértékben kedvezőek voltak az Intézet alapítására, amint azt a második fejezetben kifejtettük.¹²³

Csáky 1893. május 20-án kelt 15.036¹²⁴ számú leiratában felszólította Herman Ottót a megfelelő intézet tervének megalkotására, valamint felkérte a leendő intézet vezetői állásának betöltésére. Herman 1893. június 17-én¹²⁵ válaszában jelentette, hogy vállalja a rábízott feladatot. Az intézet megalapítása a fent említett 15.036 számú leirat mellett az 1893. november 25-én kelt 30.071¹²⁶ számú leirat alapján történt. Az 1893. november 25-én kelt leirat, amelyet gróf Csáky vallás- és közoktatásügyi miniszter adott ki, megalapította Herman vezetésével a Magyar Ornithologiai Központot (továbbiakban MOK).

Herman a 30.071 számú leiratot, mint alapokmányt 1893. december 4-én¹²⁷ iktatta be. 1893. december 6-án¹²⁸ kelt felterjesztésben a Vallás- és közoktatásügyi Minisztériumhoz tisztelettel megköszönte a rá bízott feladatot, jelentett egy asszisztens és egy altiszt alkalmazását, továbbá előterjesztést tett az Intézet kétnyelvű – magyar és német – folyóirata, az Aquila megindításáról, az Aquila a sasok genusának latin elnevezése. A leiratban – azaz a későbbi alapokmányban – Csáky elfogadta a MOK szervezetére vonatkozó javaslatot és megköszönte Herman-nak a főnöki állás elfogadását, mivel „*a legjobb kezekben látván ilyképen ezen, majdan fontos tudományos és nemzetgazdasági szerepre hivatott intézmény vezetését.*”¹²⁹, továbbá akceptálta

¹²² Aquila 1903. 21. p.

¹²³ Lásd: 2.1. fejezet

¹²⁴ Aquila 1894. 1. p.

¹²⁵ Aquila 1943. 13. p.

¹²⁶ Aquila 1894. 1. p.

¹²⁷ Aquila 1943. 12. p.

¹²⁸ Aquila 1943. 13. p.

¹²⁹ Aquila 1943. 14. p.

Herman kérését, hogy „*eme főnöki állás, minthogy avval semminemű javadalom nem jár, tiszteletbelinek fog tekintetni*”¹³⁰.

Az állami költségvetésből gazdálkodó intézmények közé sorolható MOK a Magyar Nemzeti Múzeum két földszinti helyiségében kapott helyett. Az alapítás költségeire a Magyar Tudományos Akadémia egyszeri 500 Ft-t ajánlott fel, illetve a Természettudományi Társulat tíz évre 500 Ft-t szavazott meg bizonyos számú Aquila előfizetésére¹³¹. A MOK két helyisége kezdetben, az 1890-ben kialakított madár-megfigyelési hálózat központi irodájaként működött. Herman-nal együtt a következő ornitológusok voltak a megfigyelési hálózat munkatársai: Almássy György, Buda Ádám, Chernel, Csató János, Czzyk Ede, Fászl István, Forgách János, Frivaldszky, Gaál Gaston, Madarász, Medreczky István, Szikla Gábor.¹³²

4.2. A Magyar Ornithologiai Központ célja, feladata és szervezete

Az újonnan megalakult Központ célja elsősorban a diszciplína tudományos elmélyítése, a szakterület nagyközönségnek való bemutatása, valamint szakmai eredményeinek külfölddel való megismertetése volt, ezáltal Magyarország felemelése a nemzetközi tudományos életbe. Közelebbről megvizsgálva törekvései közé sorolhatjuk a madárvédelem érdekeivel való foglalkozást, ennek hozzákapcsolását a mezőgazdaság kereteihez; valamint az aviphaenologiai munka mellett egy szilárd alapokon álló Ornithographia Hungarica elkészítését. Terveik közé tartozott a külföldi szakemberekkel való kapcsolattartás további elmélyítése levelezés, valamint az Aquila révén.

Herman Ottó az alábbiakban jelölte meg a MOK feladatát: „*Arra kell törekednünk, hogy a munkát észszerűen megosszuk és az erőket nemzetközi-zonális szervezetben egyesítsük, s felhasználunk minden eszközt, melyet a modern tudományosság és a modern intézmények bőségesen nyújtanak.*”¹³³

Kezdetben a MOK főfeladata a madarak vonulásának és költözésének kutatásában, tisztázásában állt – nemcsak Magyarország határian belül, hanem értelemszerűen a madarak útvonalát követve. A megfigyelés alatt összegyűjtött

¹³⁰ Aquila 1943. 14. p.

¹³¹ Aquila 1894. 64. p.

¹³² Aquila 1973-74. 14. p.

¹³³ Aquila 1903. 10. p.

adatoknak a tudományos alapokon nyugvó módszerekkel való rendszerezése, feldolgozása és közzététele a munkatársak feladatát képezte. Az adatok gyűjtésénél az egyazon pontról, az egymást követő évek adatainak minél kiterjedtebben való meghatározásának elve érvényesült; hiszen minél nagyobb egy sorozat, annál megbízhatóbb a középérték, a megjelenés illetve az elváltozás periódusa, valamint az ingadozás kimutatása¹³⁴. A madárvonulás fenológiai¹³⁵ folyamatának tudományos feldolgozását statisztika módszerekkel végezték, valamint az adatgyűjtés és a csoportosítás elvégzése után az oknyomozó kiértékelés technikáját alkalmazták. A feldolgozás módszerére vonatkozó alaptéziseket a következőképpen foglalhatjuk össze. Elsősorban a madarak költözésének – annak lényegi alapjainak – felismerése, a meteorológia és az asztronómia eredményeinek felhasználásával és alkalmazásával. Az eredményeket a meteorológiai körülményekkel és a megfigyelések helyének geográfiai viszonyaival vetették össze, azaz ökológiai vonatkozásokat, párhuzamokat, hatásokat fedeztek fel.

Az előzőekben kifejtett tudományos feladat elvégzése mellett, a MOK jelentős szerepet vállalt az ismeretterjesztésben, az intézet munkájának bemutatásában és az oktatásban is. Ezen irányra a hatodik fejezetben fogunk részletesebben kitérni.

A MOK szervezeti felépítése létrejöttkor a következőképpen alakult. Az intézet vezetőjének előterjesztése alapján a kinevezés joga a mindenkori minisztérium ügykörébe tartozott. Eszerint, Csáky – Herman ajánlatára – Szalay miniszteri tanácsos javaslata alapján nevezte ki a Központ tisztikarát. Herman tiszteletbeli főnök vezetése alatt, Jablonowski József¹³⁶ asszisztens, aki a Magyar Királyi Állandó Rovartani Állomás asszisztenseként is dolgozott, valamint Gaál Gaston¹³⁷ önkéntes tevékenykedett.¹³⁸ A MOK személyzeti rendszerében való részletes változásokat a mellékletben, valamint a következő fejezetben közöljük¹³⁹

¹³⁴ Aquila 1894. 1-2. p.

¹³⁵ A fenológia a természeti jelenségek időbeli lefolyását rögzíti. Közép-Európában Herman vezette be, Észak-Amerikában J.A. Allen, Észak-Európában J. A. Palmen. Lásd: Aquila 1993. 22. p.

¹³⁶ Jablonowski József (Szepesolaszi, 1863. február 16. – Budapest, 1943. július 6.) rovar-tani kutató, entomológus. 1890–1896: állami Rovartani Állomás asszisztense, 1896–1943: intézet főnöke, igazgatója, magyarországi kártékony rovarok elleni korszerű védekezés szervezője.

¹³⁷ Gaál Gaston (Székesfehérvár, 1868. november 30. – Balatonboglár, 1932. október 26.) politikus. 1890-től gazdasági gyakornok, Herman biztatására a MOK munkatársa lett. 1906-ban a lengyeltóti kerület képviselője, 1919-től Somogy, Tolna, Baranya megye kerületi kormánybiztosa, majd Somogy megye főispánja. 1921-ben és 1922-ben a Nemzetgyűlés elnökévé választották, az Egységes Párt alelnöke 1922-ig, ekkor kilépett. 1926-ban megalapította az Agrárpártot, majd 1931-ben a Független Kisgazdapárt tagja, vezéregyénisége lett. Az ornitológia mellett a régészet is élénken foglalkoztatta.

¹³⁸ Aquila 1894. 3. p.

¹³⁹ Lásd: Melléklet

5. A Magyar Ornithologiai Központ működése 1893-1943

A Magyar Ornithologiai Központ intézménytörténetét az igazgatók működési ciklusai alapján tárgyaljuk, így a téma öt alfejezetre osztható, amelynek keretében a Magyarországon elért, valamint külföldi vonatkozású eredményeket vizsgáljuk. A madárvédelemmel kapcsolatos intézkedéseket, rendeleteket és törvényeket a hatodik fejezetben vázoljuk. A szakdolgozatnak nem tárgya Herman Ottó sokoldalú tudományos tevékenységének bemutatása, így kizárólag az ornitológiával kapcsolatos működését öleli fel.

5.1. Herman Ottó igazgatósága

1893. november 25. – 1914. december 27.

A nagysikerű polihisztor számára mindig is a madártan volt a legkedvesebb, szabadidejét legszívesebb a madarak megfigyelésével töltötte¹⁴⁰, de emellett számos tudományterülettel foglalkozott. A madarakhoz való vonzódása édesapja – Herrmann Károly révén – már korán megmutatkozott. Herrmann Károly kapcsolatban állt Petényivel, ezáltal Herman Ottó is levelezést folytatott a magyar ornitológia „atyjával”, így a külföldi szakemberekkel is, többek között Brehmmel. Érdeklődése eleinte a faunisztikához és az ökológiához vonzotta, a későbbiekben leginkább a gazdasági madártannal és a racionális madárvédelemmel foglalkozott.

1863-ban Kőszegen ismerkedett meg Chernel Károllyal, akinek ajánlatára került 1864-ben Brassai Sámuel vezetése alatt működő Erdélyi Múzeumhoz konzervátornak 1871-ig. 1873-ban megbízták a magyar pókfauna kutatásával és eredményeinek közzétételével, amelynek eleget is tett – megírta nagysikerű művét „*Magyarország pókfaunája*” címmel. 1875-ben a Magyar Nemzeti Múzeum segédőrévé nevezték ki, amely állást 1879-ig töltötte be, amikor is országgyűlési mandátumot nyert – képviselői pozícióját 1886-ig látta el. 1877-ben a Magyar Nemzeti Múzeum segédőreként elindította a „*Természetrajzi füzetek*” című folyóiratot, amely 1903 után „*Annals Musei Nationalis Hungarici*” címen működött tovább. Tudományos és ornitológiai tevékenységéhez szervesen hozzátartozik az Országos Állatvédő Egyesület

¹⁴⁰ Anekdota – Mikszáth Kálmán: A tótszentpáli madárlesen. IN: Pesti Hírlap 1890. évi 63. sz.

megalapítása 1882-ben, amelyről részletesebben a hatodik fejezet keretein belül szólnunk.¹⁴¹ Legismertebb ornitológiai műve „*A madarak hasznáról és káráról*”, amely négy kiadást ért meg (1901, 1904, 1908, 1914, valamint a reprint kiadások: 1960, 1985, 1998), valamint angol és német nyelvre is lefordították.

A m. kir. Természettudományi Társulat tagjaként 1887-ben pályázatot nyújtott be a Társulathoz egy norvégiai tanulmányút támogatására a tervezett madártani munkájának megírása kapcsán. A kért megbízást az 1888. január 18-án¹⁴² tartott közgyűlésen megkapta és 1888 nyarán három hónapot töltött Norvégiában a Svaerholt madárhegyen.

Herman hivatalos kinevezését a MOK élére az 1893. november 25. kelt 30.071 számú miniszteri rendelet adta meg. Herman ekkor ellenzéki képviselőként működött, kinevezését a vallás- és közoktatásügyi minisztertől kapta meg. A kormány által való felkérést nem utasíthatta vissza, ellenben ellenzéki képviselőként őrizte függetlenségét, így javadalmazást nem fogadott el, hivatalos címe tiszteletbeli főnökként lett meghatározva. Amikor országgyűlési képviselőként mandátuma lejárt, kénytelen volt némi javadalmazást elfogadni, de a hivatalos kinevezést ekkor is visszautasította.¹⁴³

A MOK működést a Magyar Nemzeti Múzeum két helyiségében kezdte meg három fős szakapparátussal, mégpedig Herman, Jablonowski és Gaál személyében.¹⁴⁴ Munkájukat Dr. Madarász – mint a Magyar Nemzeti Múzeum madártani osztályának vezetője – is segítette a kezdetekben. Azonban Herman Ottóval való nézeteltérésük miatt Dr. Madarász 1895. november 14-én¹⁴⁵ kelt levelével lemondott az Aquila főmunkatársi címéről és munkatársként tevékenykedett tovább. Szembenállásuk kiváltó okát valójában Dr. Madarász tudományos tevékenységének elfordulása a hazai ornistól és a forró égővi madarak tanulmányozása jelentette. Ennek a kutatómunkának köszönhető a Magyar Nemzeti Múzeum madárgyűjteményének hetedik helyre kerülése a nemzetközi közgyűjtemények sorában. Dr. Madarász gyűjtése mellett több expedíció ajánlotta fel gyűjteményét a Múzeumnak. Így többek között Biró Lajos új-guineai (1895-1901), Festetics Rudolf bougaiville-szigeteki (1895), Zichy Jenő Kaukázus, Szibéria, Mongolia, Peking (1898) területén át vezető útján szerzett példányokat, továbbá Almássy György tiensani (1900-1906), Kittenberger Kálmán kilimandzsári

¹⁴¹ Lásd 6.2 fejezet.

¹⁴² Lambrecht. 1920. 78. p.

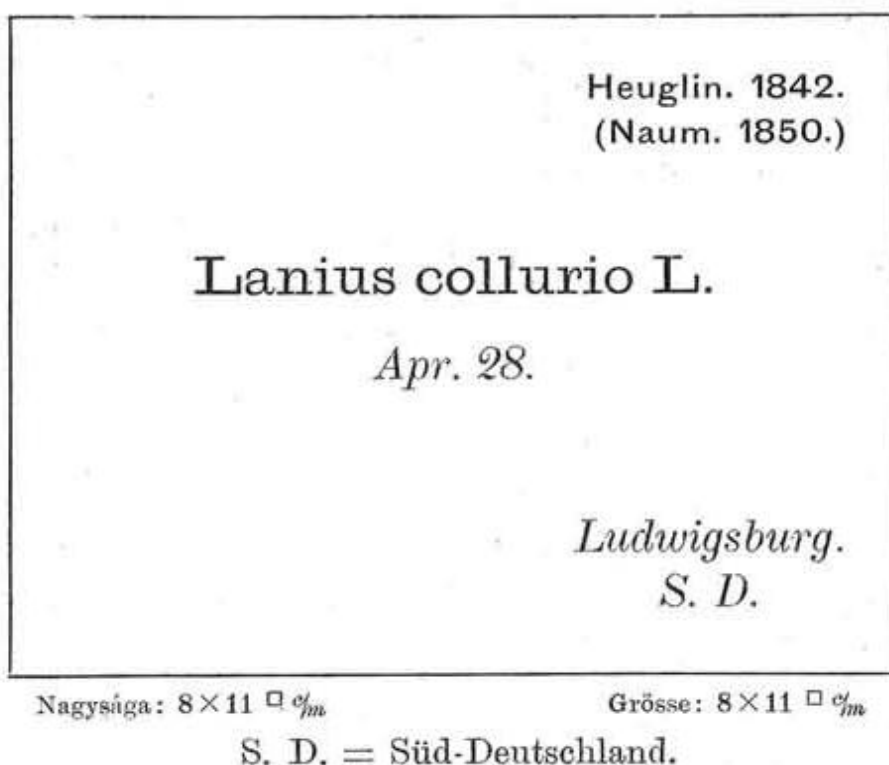
¹⁴³ Aquila 1943. 14. p.

¹⁴⁴ Aquila 1894. 3. p.

¹⁴⁵ Aquila 1943. 26. p.

(1901-1904), danakil-földi (1907), Viktória-tói (1908-1912) és ugandai (1913-14) útról magával hozott különleges fajok preparátumait ajánlotta fel.¹⁴⁶

A MOK eszközrendszeréről a következők mondhatók el. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményét, könyvtárát és laboratóriumát miniszteri felhatalmazás alapján használhatták kutatásaikhoz, munkájukhoz. Vonulási adataikat, amely közel 200.000¹⁴⁷ tételt tartalmazott, belföldi és külföldi, illetve őszi vonulási és tavaszi érkezési adatok alapján kategorizálták. A belföldi adatok magvát a már említett, 1890-ben felállított megfigyelési hálózat adatai alkották; a külföldiekét Herman által braunscheweigi Blasius könyvtárban gyűjtött adatok és kéziratára tette ki.¹⁴⁸ A meghatározott elsődleges feladatkör alapján ezek feldolgozását és cédulázását a MOK tisztikara végezte az alábbi módszer alapján. A cédula jobb felső sarkában a megfigyelő neve illetve a megfigyelés évszáma, a cédula középpontjában a madárfaj latin elnevezése és a megfigyelés dátuma, a jobb alsó sarokba a megfigyelés helyszíne került. A fajmeghatározás Frivaldszky által 1891-ben megalkotott „*Aves Hungariae*” alapján történt.¹⁴⁹ A megfigyelést az előző fejezetben kifejtett módszer alapján végezték.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Aquila 1994. 24. p.

¹⁴⁷ Aquila 1894. 4. p.

¹⁴⁸ Aquila 1894. 5. p.

¹⁴⁹ Frivaldszky János: *Aves Hungariae* : enumeratio system. avium Hung. cum notis brevibus biolog. Bp., 1891.

¹⁵⁰ Lásd: 4.2 fejezet.

A MOK feladatköre az évek során folyamatosan bővült, amelynek ellátáshoz megfelelő szakapparátusra volt szükség. Az átláthatóság érdekében a személyzet alakulását tekintjük át – amelynek tételes kimutatását a mellékletben¹⁵¹ közöljük – ezt követően a feladatkör változása lesz a vizsgálat tárgya.

A MOK 1893. és 1901. között a Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium ügykörébe tartozott. 1901. január 1-jei hatállyal a MOK, az 1900. április 19-én kelt 775/eln. számú rendelet alapján átkerült a m. kir. Földművelésügyi Minisztérium ügykörébe, és ezáltal Dr. Darányi Ignác¹⁵² felügyelete alá.¹⁵³ Ekkor a MOK új, négyszobás helyiséget kapott a József krt. 65. szám alatt álló bérházban. Az áthelyezés után a földművelésügyi miniszter és Nemeskéri Kiss Pál államtitkár előtt 1901. január 24-én Herman, Pungur Gyula¹⁵⁴, Hegyfok Kabos¹⁵⁵, Szalay Lajos, Dr. Krammer Nándy, Soós Lajos és Csörgey tette tiszteletét és fejezte ki köszönetét.¹⁵⁶ Darányi 1906-ban a 8.990/eln. I/B-3. 1906. számú leiratával véglegesítette az Intézetet.¹⁵⁷ Az 1.411/1909. számú rendelettel, pedig az állami intézetek sorába emelte a Magyar Ornithologiai Központot Magyar Királyi Ornithologiai Központ néven (továbbiakban: MKOK).¹⁵⁸ A MKOK ezáltal új épületet is kapott – amelynek kialakítása jobban megfelelt a tudományos munka feltételeinek – az akkori II. kerületi Debrői út 15. szám alatt (ma Herman Ottó út) az Ampelológiai Intézet és Szőlőkísérleti Állomás telkének IV. pavilonjában.¹⁵⁹

A hivatalos személyi állomány a miniszteri rendeletek és a feladatkör alapján alakult. A kezdetekkor Herman, mint tiszteletbeli főnök, Jablonowski, mint asszisztens és Gaál, mint önkéntes nyert kinevezést. 1895-ben gyakornokként Csörgey, aki 1900-ig

¹⁵¹ Lásd: Melléklet

¹⁵² Dr. Darányi Ignác (Pest, 1849. január 15. – Budapest, 1927. április 27.) jogász, agrárpolitikus, földművelésügyi miniszter. 1877–1892-ig Pesten ügyvédi irodát vezetett. 1881–1905: Budapest II. ker. országgyűlési képviselő, 1905–1927: tapolcai kerület képviselője. 1893: Szabadelvű Párt alelnöke, 1895-ben a Képviselőház alelnöke. 1895. november 2. – 1903. november 3. majd 1906. április 8. – 1910. január 17.-ig földművelésügyi miniszter a Bánffy, Széll, Kheun-Héderváry, valamint a Wekerle kormány alatt.

¹⁵³ Aquila 1901. 194. p.

¹⁵⁴ Pungur Gyula (Erdőszengyel, 1843. május 24. – Zelenika, 1907. május 1.), ornitológus, entomológus, református lelkész, tanár. 1868–1870: az Ugron családnál volt nevelő, itt ismerkedett meg Herman Ottóval. 1896-tól az MOK-ban dolgozott.

¹⁵⁵ Hegyfok Kabos (Újleszna, 1847. július 8. – Túrkeve, 1919. február 7.), plébános, időjárástani kutató. 1871-től pap; Kunszentmártonban népkönyvtárat alapított; uo. és Tardoson, Bánhorvátiban, Túrkeven meteorológiai megfigyelő állomásokat létesített. Természettudományi Társulat, és a bécsi Meteorológiai Intézet tagja. Cikkei a Természettudományi Közönyben, Meteorologische Zeitschrift-ben, Wetter-ben, Aquilában jelentek meg.

¹⁵⁶ Aquila 1901. 195. p.

¹⁵⁷ Aquila 1906. 253. p.

¹⁵⁸ Aquila 1909. 339-340. p.

¹⁵⁹ Lambrecht. 1920. 86. p.

töltötte be állást, illetve Szalay Lajos Elemér került a MOK-hoz, aki 1896-ig volt szolgálatban. Ugyancsak 1895-ben került önkéntesként a Központhoz Gajzágó Tibor és Sóky István, előbbi két évet, utóbbi egy évet dolgozott. 1897-ben Jablonowski helyére asszisztensként Pungur Gyula került, aki 1905-ig töltötte be munkakörét. 1897-1898-ig Pungur Ella gyakornokként járult hozzá a feladatok ellátásához, ugyanezen évben Kállai Ubul önkéntesként dolgozott. Schenk 1898-1899 és 1903-1905 között gyakornoki állást, majd 1906-1907 között asszisztensi, 1908-1917-ig adjunktusi munkakört töltött be. Szalay Lajos 1899-1901 és Csörgey 1900-1902 között asszisztensként dolgozott, utóbbi 1902-1907-ig adjunktusi állást kapott. Vezényi Árpád¹⁶⁰ 1903-ban asszisztensi kinevezést szerzett. Gyakornokok közül megemlítendő még Soós Lajos¹⁶¹ 1900-1901, Vezényi 1901-1902, Szűts Andor 1903, Greschik Jenő¹⁶² 1906-1909, Lambrecht Kálmán¹⁶³ 1908-1911 között. Önkéntesként dolgozott Szűts Andor 1901-1902-ig, Csörgey 1908-1914-ig titkári poszton működött, csakúgy, mint Pungur 1906-1907 között. Miniszteri rendelet alapján nyert kinevezést Hámori Mihály gondnoki posztra 1907-1918¹⁶⁴ között, illetve Parlagi Béla szakfordító 1907-1919 között.¹⁶⁵

Fontosabb kinevezések között említhetjük, az 1906. évi 8.999/eln. I-B/3. számút, amely a következő állásokat rendszerezte: egy igazgató (Herman), egy titkár (Pungur), egy adjunktus (Csörgey), két gyakornok (Greschik és Schenk, aki gyakorlatilag asszisztens volt), egy laboráns (Szalóky János).¹⁶⁶ Hámori 1907-ben, mint gondnok került a MOK-hoz, így átvette a gazdasági és adminisztrációs ügyeket, Parlagi pedig szakfordítóként az Aquila csereügyleteinek kezelését, fordításokat, a külföldi

¹⁶⁰ Vezényi Árpád (1876-1960), ornitológus.

¹⁶¹ Soós Lajos (Magyargencs, 1879. február 6. – Bp., 1972. augusztus 28.), zoológus, az MTA tagja, a biológiai tudományok doktora (1952). 1903: a Természettudományi Múzeum állattárában a puhatestű gyűjtemény kezelője, 1912-től a budapesti Tudományegyetem. bölcsészettudományi karának magántanára. Az 1930-as években, 1954–1959 között a Biológiai Társaság Állattani Szakosztályának elnöke. Nevéhez fűződik a Kárpát-medence puhatestű-faunájának feltárása.

¹⁶² Greschik Jenő (Késmárk, 1887. augusztus 12. - Bp., 1967. február 11.), zoológus, ornitológus. 1906-tól a MOK munkatársa, az I. világháború után kényszer-nyugdíjazták. Tolna megyében selyemhernyó-tenyésztési szakértőként dolgozott, majd a Természettudományi Múzeum Állattárának munkatársa; igazgatója.

¹⁶³ Lambrecht Kálmán (Pancsova, 1889. május 1. – Pécs, 1936. január 7.), paleontológus, ornitológus, etnográfus. 1908–1914 a MOK munkatársa. 1916–1919 a Magyar Földtani Intézetben dolgozott. 1919-től a Természettudományi Társulat és az MNM őslénytárának vezetője és a Természettudományi Közlöny szerkesztője. 1926-tól a Földtani Intézet könyvtárosa, 1934-ben az OSZK könyvtárosa. Az őslénytani modern biológiai irányának világviszonylatban is kiváló képviselője volt. Különösen a madarak őslénytaniával foglalkozott.

¹⁶⁴ Kinevezve a földművelésügyi miniszter 5360/eln. 1907. sz. rendelete által. Aquila 1907. 361. p.

¹⁶⁵ Kinevezve a földművelésügyi miniszter 22851/I-B-3-1907. sz. rendelete által. Aquila 1907. 361. p.

¹⁶⁶ Aquila 1906. 254. p.

levelezéseket sőt a könyvtár kezelését is vállalta. Herman éves szabadságai alatt (1907 és 1908) az igazgatási teendőket Csörgey, az Aquila szerkesztését Schenk vette át.¹⁶⁷

A következőkben vizsgáljuk meg azt a folyamatot, amelynek következtében Herman és munkatársai az éppen felemelkedő magyar mezőgazdasági intézetek sorába emelte a külföldön is tudományosan elismert Magyar Ornithologiai Központot.

A MOK kezdeti feladatköréről már szót ejtettük. A madár-megfigyelési adatok gyűjtésén és feldolgozásán túl a sikeres működéshez elengedhetetlennek bizonyult a külföldi szakmai kapcsolatok felvétele és ápolása, egy tudományos folyóirat megindítása, továbbá a tudományág megismertetése a társadalom minél szélesebb rétegével.

A megalakulást követő első hónapokban a munkakörülmények megteremtése volt a legfontosabb feladat, úgymint a Központ felállítása, helyiségeinek berendezése illetve az adminisztratív alapfeladatok elvégzése, egyszóval az állandó tudományos munka 1894 tavasza előtt semmiképpen sem indulhatott el.

A rendszeres madármegfigyelés 1894 tavaszán megkezdődött. A MOK körlevele, amelyet 1893. december 5.¹⁶⁸ dátummal Jablonowski iktatott, tudatta a magyar ornitológusokkal a Központ megalakulását és felkérte őket a MOK támogatására, elsősorban adatok szolgáltatására és további megfigyelői munka elvégzésére. Ezáltal az eddig kiépített megfigyelői hálózat összefogására és továbbépítésére szólították fel a munkatársakat. Hasonló tartalmú körlevelet küldtek a külföldi szervezetek és szakemberek számára is.

Herman szerint a tudományos munka akkor lesz kielégítő és eredményes, ha minél nagyobb területet fed le és minél szélesebb körű. Ezen elv alapján minden amatőr megfigyelőt igyekeztek bevonni a munkába és segíteni őket különböző útmutatók kiadásával. Az Aquila 1894-ben megjelent első számában erre vonatkozólag a következő felhívást olvashatjuk: „Azok, a kik a M. O. Központtal állandó tudósítói viszonyba kívánnak lépni, a melyben az intézet folyóiratát feleáron kapják, fölkéretnek szándékuk bejelentésére. Új, még ismeretlen nevű erők fölkéretnek, hogy a bejelentést egy próbatudósítás kapcsán tenni méltóztassanak.”¹⁶⁹ Mindemellett hivatalosan is felszólították a néptanítókat és az erdészeket a madármegfigyelésre és adataiknak

¹⁶⁷ A földművelésügyi miniszter 3686/eln. 1906. sz. rendelete engedélyezte Herman egyévi szabadságát a magyar ösfoglalkozásokról szóló művének megírása végett 1907. augusztus 1-től, valamint 1908. november 1-től a 9839/1908. eln. számú rendelet.

¹⁶⁸ Aquila 1943. 12. p.

¹⁶⁹ Aquila 1894. 4. p.

beküldésére. 1899 a füstí fecske tanulmányozásának éve volt, kitűnik ez az Aquila számaiból is. Ebben az évben a néptanítók összesen 7000 darab portómentes levelezőlapon küldték be adataikat. A néptanítókhoz hasonlóan az erdészek is aktívan foglalkoztak a feladattal, tekintettel Darányi kijelentésére is, amely szerint a madárvédelem fellendülését az erdészek munkájától is várja. 1895. július hó 19-én¹⁷⁰ kelt 41.347 I-1. számú földművelésügyi miniszter leiratával elrendelte az összes királyi erdőhatóságnál, beleértve a horvát és szlavón területeket is, a füstí fecske érkezésének és távozásának megfigyelését. Az eredményes munkát igazolja Soltz Gyula országos fő erdőmester kinevezése a MOK tiszteletbeli tagjai közé 1903. június 17-én: „*A midőn szerencsém van Méltóságodnak a Magyar Ornithologiai Központ oklevelét átnyújtani, a melylyel Nagyméltóságú dr. Darányi Ignác v. b. t. t. földművelésügyi m. kir. miniszter úr az intézet ajánlatára annak tiszteleti tagjává felavatja, vegye kegyesen tudomásul, hogy az oklevél egyfelől Méltóságodnak az intézet iránt mindenkor tanusított jóindulatát ismeri el, de kifejezi egyszersmind tiszteletét és elismerését a m. kir. állam vezetése alatt álló erdészeti kar iránt is, mely évtizeden át folytatott buzgó megfigyeléseivel érdemet szerzett az aviphaenológia körül és melynek Méltóságod, mint országos főerdőmester, vezére.*”¹⁷¹

A beérkező adatokat Gaál Gaston dolgozta fel és publikálta egészen 1898-ig bezárólag.¹⁷² Az adatok feldolgozása ekkor még három irányban hiányos maradt, nevezetesen a kezdetekkor még nem tudták bevonni a meteorológiai eredményeket, másrészt az egyetemes adatokat sem tudták összekapcsolni, mivel vagy nem érkeztek még meg a kért eredmények, vagy a feldolgozásuk folyamatban volt, csakúgy, mint a korábbi adatoké. Ellenben hamarosan a Meteorológiai és Földtani Intézet adatokat szolgáltatott a Központnak a füstí fecske megfigyelésének elvállalásával¹⁷³, valamint Hegyfokyt Kabos túrkevei plébános, meteorológiai kutató madárvonulási adatokat kért és kapott a munkájához, amelyben a két tudományág eredményeit kívánta összekapcsolni és új módszert kidolgozni. Ekkor indult meg a két diszciplína tudományos alapokon való összekapcsolása.

¹⁷⁰ Aquila 1895. 172. p.

¹⁷¹ Erdészeti Lapok 1903. 663. p. További erdőtisztek támogatták a madárvédelem ügyét: Almássy Andor m. kir. erdőigazgató Lugos; Selymessy Ferenc m. kir. főerdész Kecskemét; Törzs István városi erdőmester Kőszeg; Guckler Károly a főváros erdőmestere; Binder Béla m. kir. erdőgondnok Székesfehérvár, valamint Máday ny. miniszteri tanácsos.

¹⁷² Aquila 1943. 24. p.

¹⁷³ Aquila 1895. 2. p.

Az elsők között csatlakozott a Központhoz Chernel István és Dr. Almásy György.¹⁷⁴ A II. Nemzetközi Madártani Kongresszus 1891-ben hozott egy határozatot, amely szerint fel kell térképezni a magyarországi madárköltő telepeket. A határozat érvényre juttatása végett Csáky, a Központ javaslata alapján meghatározott összeget irányzott elő és rendelkezésükre bocsátotta a katonai térképeket. A munka elvégzését Dr. Almásy vállalta el, azonban előmunkálatai nem feleltek meg a kritériumoknak, így nyomtatásban sem jelentek meg.¹⁷⁵ Dr. Almásy nevéhez még egy vállalkozás köthető, miszerint saját költségén – mint a MOK levelező tagja – Dobrudzsát és környékét kívánta felkutatni, amelynek főállomásául Jurilowkát jelölte ki¹⁷⁶. A vállalkozáshoz a Dunagőzhajózási Társaság valamint a magyar Folyam- és Tengerhajózási Társaság szabadjegyek átadásával járult hozzá.¹⁷⁷ Ez a tény is mutatja, hogy akkoriban mennyire segítették egy tudományos vállalkozás sikeres kimenetelét.

A madárvonulás-kutatás további kedvező alakulásához az 1897-ben osztrák és bosznia-hercegovinai megfigyelő hálózat létrejötte is szervesen hozzájárult. Az előbbi hálózatot Dr. Lorenz¹⁷⁸, míg az utóbbit Szarajevó központtal Reiser Otmár¹⁷⁹ vezette.

A külföldi kapcsolatok sikeres megteremtéséhez elengedhetetlen volt egy tudományos folyóirat létrehozása. Herman 1894. július 1-jén¹⁸⁰ megindította a maga nevében az első szakmai lapot – dolgozatok fő forrását – az Aquilát. Mind a belföldi, mind a külföldi szakemberek elismeréssel nyilatkoztak az Aquila tartalmi és külső megjelenési színvonaláról. Legkedveltebb rovata a „Kisebb Közlemények” volt, amely által a nemzetközi fórumok elé kerülhettek a magyar megfigyelési és kutatási eredmények. Herman felismerte a folyóirat megindításában lévő igazi lehetőségeket, úgymint a belföldi szakemberekkel és amatőrökkel való kapcsolattartás és tájékoztatás módját, illetőleg a külföldi tudományos körök megismertetését a Magyarországon folyó munkával, módszerekkel, eredményekkel valamint a csereviszony elvében rejlő utak jelentőségét.

¹⁷⁴ Dr. Almásy György (Felsőlendva, 1867. augusztus 11. – Graz, 1933. szeptember 23.) jogász, utazó. Útjai: Ázsia (1900), Kína (1906), Duna-delta. Terepmunkái, útleírásai, néprajzi és orientalisztikai tanulmányai, gyűjteményei kiemelkedőek. Fontosabb művei: Madártani betekintés a román Dobrudzsába 1898, Utazásom orosz Turkesztánba 1903, Vándor-utam Ázsia szívébe 1903.

¹⁷⁵ Aquila 1943. 21. p.

¹⁷⁶ Útjáról bővebben: Aquila. 1898. 1-206. p.

¹⁷⁷ Aquila 1897. 174. p.

¹⁷⁸ Aquila 1897. 172. p. L. Lorenz zoológus, bécsi Természettudományi Múzeum őre.

¹⁷⁹ Aquila 1897. 172. p. Reiser Othmár (1861 – 1936), ornitológus, a szarajevói Természettudományi Múzeum vezetője. 1903-ban az Osztrák Tudományos Akadémia brazíliai expedíciójának vezetője.

¹⁸⁰ Aquila, a Magyar Madártani Központ folyóirata. Bp., 1894. július 1.

Az Aquila első számában többek között olvashatunk egy felhívást¹⁸¹, amely közli, hogy helyet biztosít kisebb tanulmányok megjelenésére a madarak biológiája, anatómiája, fiziológiája köréből. Ezzel a lépéssel próbálta bevonni a tudományos munkába a hazai körök kutatóit és amatőrjeit, és ez által a társadalom minél szélesebb köreit elérni. A MOK minden rendes megfigyelői tisztségben lévő tagja, illetve azok, akik értékes adatokat küldtek be vagy színvonalas szolgálatot teljesítettek, tiszteletpéldányul kapták az Aquilát.¹⁸²

A MOK másik fontos célja az Aquila által a külföldi kapcsolatok megteremtése és fenntartása volt. Mind a levelező, mind a tiszteletbeli külföldi tagok ingyen, tiszteletbeli példányt kaptak¹⁸³, egyrészt hogy minél jobban megismerhessék a magyar munkát, másrészt hogy kölcsönösen segítsék egymást az adatok, a szakmai folyóiratok és a szakirodalom tekintetében. Herman ezen csereviszonyon alapuló tevékenységével hozzájárult a könyvtár gyarapodásához is. Az adott évben ilyen módon szerzett külföldi szakfolyóiratok és szakkönyvek listáját az Aquila közli.¹⁸⁴

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, milyen munkák és eredmények születtek Herman vezetése alatt, illetve mely nemzetközi kongresszusokon vettek részt a tudományág magyar képviselői és milyen jelentőséggel bírtak azok.

A MOK tisztikarának számos gyakorlati feladattal kellett megbirkóznia; a működés zökkenőmentes biztosításán túl felmutatható tudományos munkát is végezniük kellett. A kiépített megfigyelési hálózatot levelezés útján irányítani kellett, a beküldött adatokat fel kellett dolgozni; a külföldi szakemberekkel szintén levelezés révén tartani kellett a kapcsolatot, csakúgy, mint a Központot segítő állami intézetekkel, a tiszteletbeli és levelező tagokkal. Emellett tanácsadó szervként működött a Vallás- és Közoktatásügyi, valamint a későbbiekben a Földművelésügyi Minisztérium mellett. Nemcsak cikkek, hanem nagyobb tanulmányok illetve tudományos megfigyeléseken alapuló ismeretterjesztő kiadványok és szakmai könyvek megírása is a feladatkörükhöz tartozott. A hatáskör ellátására a már felvázolt hivatalos személyzet lett kinevezve. Fontos megjegyezni, hogy a kijelölt munkakörök több esetben összemosódtak, általában minden tisztviselő azt a feladatot látta el, amelyhez a leginkább értett, és amellyel

¹⁸¹ Aquila 1894. 2-3. p.

¹⁸² Aquila 1943. 16. p.

¹⁸³ Aquila 1943. 15. p.

¹⁸⁴ Aquila közli a Központhoz adományként, valamint csere útján érkezett folyóiratok és szakkönyvek jegyzékét.

sikerre vihette a MOK működését, így Csörgey a madárvédelemmel, Chernel a gazdasági madártannal, Schenk a madárvonulás-kutatással foglalkozott leginkább.

Csörgey gyakornokként az iktatókönyvbe első bejegyzését 1895. november 25-én¹⁸⁵ tette meg. Első komolyabb megbízása Petényi hagyatékának feldolgozása volt, amelyet saját madárképeivel illusztrált. Petényi életrajzát Herman már az 1891. évi budapesti kongresszusra megírta, a szimpózium tagjai kézhez is kapták. Az MTA a MOK rendelkezésére bocsátotta az irattárában őrzött Petényi kéziratot, valamint százötven forintot adományozott a munka költségeinek fedezésére.¹⁸⁶ A bölcsésztan hallgató Csörgey három hónap alatt a hagyaték rendszerezése kapcsán a pásztormadárra vonatkozó feljegyzéseket is rendezte. A hagyaték sorsáról, az anyag feldolgozásának körülményeiről Herman előadásában a MTA III. osztályának 1896. júniusi ülésén foglalta össze gondolatait.¹⁸⁷

Csörgeyt a kötelező katonai szolgálatból súlyos tüdőgyulladással 1901-ben leszerelték. Herman szíven viselte „fiai” – ahogy a Központ munkatársait emlegette – sorsát, így Csörgey gyógyulása érdekében közbenjárt a Minisztériumnál és kieszközölte Csörgey Spalatoba való kiküldését öthónapnyi tudományos munka elvégzésére.¹⁸⁸

A század elején mindinkább előtérbe került a természetvédelem és madárvédelem gyakorlati, egyúttal eredményes megvalósításának kérdése. Mivel Magyarországon nem volt követendő példa a gyakorlati madárvédelem kivitelezésére, így Csörgey a Minisztérium megbízásából 1903-1905 között tanulmányutat tett báró Berlepsch világhírű seebachi gyakorlati madárvédelmi telepén illetve a büreni fészekodúgyárat is alaposan tanulmányozta.¹⁸⁹ Tapasztalatait és megfigyeléseit remekül átültette a magyar viszonyokra, további madárvédelmi tevékenységéről és eredményeiről a hatodik fejezetben lesz szó.¹⁹⁰

Herman igazgatási évei alatt a másik fontos vállalkozás véghezvitelét Chernel Istvánra bízta. Herman gondolata volt, miszerint el kell készíteni egy olyan munkát, amely Magyarország madarait kizárólag gazdasági jelentőségük szempontrendszer szerint vizsgálja. Ezt az igényt a szervezeti szabályzat negyedik pontja is alátámasztja:

¹⁸⁵ Aquila 1943. 23. p.

¹⁸⁶ Aquila 1896. 192. p.

¹⁸⁷ Természettudományi Közlöny 1897. 40. p.

¹⁸⁸ Állattani Közlemények 1960. 3-4. sz. 14. p. Aquila 1901. 303. p. Útjáról bővebben: Csörgey: Öt hónap Spalatóban. In: Aquila. 1903. 10. évf. 1-4. sz. 63-103. p.

¹⁸⁹ Aquila 1943. 29. p.

¹⁹⁰ Lásd. 6. 2. fejezet

„Szakszerű véleményt adni mindazokról az ornithologiai kérdésekről amelyek akár tudományos, akár gazdasági gyakorlati tekintetben felmerülnek.”¹⁹¹

Herman a feladat elvégzését Chernelre, a MOK levelező tagjára bízta és felkérte egy tervezet kidolgozására, aki ennek eleget is tett. Minthogy a MOK az állami intézmények közé sorolható, így a mindenkori felettes minisztériumhoz – jelen esetben a Földművelésügyi Minisztériumhoz – fordultak a feltételek biztosítása végett. Az Aquila 1895. évi 3-4. számában ezt olvashatjuk: „A m. kir. Földművelésügyi Minisztérium megadta az első föltételeket, hogy egy megfelelő munka terveztesse, mely az ország gazdaságilag hasznos és káros madarait tüzetesen ismertetné.”¹⁹²

1896. február 5-én¹⁹³ iktatott akta alapján tudjuk, hogy a Földművelésügyi Minisztérium hivatalosan is megbízta Chernelt a magyarországi hasznos és káros madarokról szóló mű megírására, valamint Nécsey Istvánt¹⁹⁴ a születendő könyv illusztrálásával. A kötet célját így foglalták össze: „A munkának olyannak kell lenni, hogy egyrészt a tudomány mai álláspontjának megfelelően, a művelt osztályt is kielégítse, másrészt meg az elemi iskolák szorgalmas tanulói, a gazdasági és erdészeti alkalmazottak számára is jutalmul szolgálhasson.”¹⁹⁵ A fametszeteket Morelli Gusztáv¹⁹⁶ készítette, valamint Hány segédkezet nyújtott Nécseynek, a könyvomatú sokszorosítást pedig a Czettel és Deutsch cég végezte.¹⁹⁷ A tervezet tízezer példány kiadását irányozta elő. A költségekre a Minisztérium 31.600 forintot irányzott elő. Chernel a készülő 40 ívnyi terjedelmű munkáért 2.000 forint javadalmazásban részesül, valamint ha sikeres lesz a mű, akkor minden nyomtatott ív után 40 forint tiszteletdíjat kap. Nécsey járuléka 1.600 forint, 400 forint lakáspénzzel és 400 forint műtermi díjjal együttvéve, valamint 40 forint minden tábla után.¹⁹⁸ A megbízatás hivatalosan 1897 januárjában kezdődött és a kész művet 1898. december 31.-ig kellett a Minisztériumba

¹⁹¹ Aquila 1943. 19. p.

¹⁹² Aquila 1895. 190. p.

¹⁹³ Aquila 1943. 23. p.

¹⁹⁴ Nécsey István (Verebély, 1870. február 12. – München, 1902. március 26.), festőművész, madár- és lepkeillusztrátor. A MOK-kal Herman Ottó révén került kapcsolatba 1895-ben. Az 1896-os millenniumi kiállítás főjelentését az ösfoglalkozások köréből vett képekkel illusztrálta, továbbá a Zichy Jenő-féle ázsiai expedíció néprajzi és archeológiai eredményről szóló munkáját.

¹⁹⁵ Aquila 1896. 239. p.

¹⁹⁶ Morelli Gusztáv (Pest, 1848. február 15. – Budapest, 1909. március 21.), fametsző. Orbán Balázs művéhez, Petőfi műveinek díszkiadásaihoz a Vasárnapi Újság számára készített fametszeteket, valamint állami értékpapírok, kötvények, tankönyvek illusztrálást végezte. Az Országos Rajztanár Képezdében megbízásra fametsző szakosztályt állított fel. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen magyar kiadásának fametszeteit az ő vezetése alatt álló műhelyben készültek. 1895: Feszty Árpád: *A magyarok bejövetele* című körképének fametszete.

¹⁹⁷ Aquila 1898. 302. p.

¹⁹⁸ Aquila 1896. 238. p.

eljuttatni.¹⁹⁹ Ez volt az első magyar ornitográfia, amely a későbbiekben az alapkövet jelentette. Rendszere a *Nomenclator avium regni hungariae*-n alapult, amelyet szintén Chernel állított össze.

Ahhoz, hogy a magyar társadalom, különösen egyes körök, így például a gazdálkodók, erdészek is könnyen tudják azonosítani a madarakat, a népnyelvben előforduló elnevezéseket kellett használni. 1896. szeptember 15-én²⁰⁰ a magyar ornitológusok a millenniumi ünnepkör keretében találkozót rendeztek, amelyen elhatározták egy magyar ornitológiai műszótár elkészítését.

Az Aquila a következőképpen számol be az eseményről: *„A legszerényebb kongresszus. Az 1896. évet ünneplő Magyarország a kongresszusok hosszú sorát üdvözölte. A magyar ornithologosuk szerény cohorsa elvonta magát ezen fényes sorozattól és a milleniumot barátságos összejövetel alakjában ünnepelte a központi intézetében, még pedig f. év szeptember 15-én. Hogy azonban az összejövetel maradandó nyomot is hagyjon, tartottak egyetlen ülést, melyen a M.O.K. főnöke elnökölt...Ezen egyetlen gyűlésnek határozata a következő: 'Magyarország ornithologusai egyesülnek egy ornithologiai szótárnak kiadására, mely a népetimológiával együtt az összes népies elnevezéseket és a teljes terminológiát fogja egybefoglalni...Chernel István magára vállalta, hogy Magyarország madarainak nomenclator-át a „Lex prioritatis” elvének legszigorubb alkalmazásával összeállítja s azt népies vagy más, nyelvi tekintetben kifogástalan jó magyar elnevezésekkel ellátja.”*²⁰¹ A munka sikeres elvégzése érdekében Herman, Pungur illetve Chernel rendelkezésre bocsátotta adatait. A *Nomenclator Avium Regni Hungariae*-t 1898-ban adták ki 161 nem és 329 faj megnevezésével.²⁰²

Ebben az időszakban minden kétséget kizárólag a madárgyűrűzés bevezetése jelentette a legkomolyabb előrelépést. A madárgyűrűzés tudományos módszerét Hans Christian Cornelius Mortensen²⁰³, dán tanár dolgozta ki. A seregélyeken való alkalmazására elsőként 1899-ben került sor. Mortensen a madárfiókák vagy a befogott vonuló madarak lábára feliratos alumínium gyűrűket helyezett el, amely alapján a megtaláló értesíteni tudta az illetékest. Az első gyűrűkön a gyűrűző neve és címe volt

¹⁹⁹ Aquila 1896. 239. p.

²⁰⁰ Aquila 1897. 176. p.

²⁰¹ Aquila 1896. 240. p.

²⁰² Aquila 1898. 302. p.

²⁰³ Hans Christian Cornelius Mortensen (1856. augusztus 27. – 1921. június 7.), viborgi tanár, a madárgyűrűzés módszerének kidolgozója. A szisztematikus gyűrűzési rendszer az 1890 óta tartó kísérletek után 1899-ben indult el Dániában. Élete során körülbelül 5300 madarat gyűrűzött meg, amelyből 500 példányt fogott vissza. A Dán Ornitológiai Társaság (1906) egyik alapító tagja.

megtalálható. A későbbi gyűrűkön az azonosítás végett a kibocsátó intézmény neve és/vagy székhely (város, ország) volt feltüntetve, valamint egy sorszám, amely azonosította a madarat.

Mortensen mellett a Németországban található rossitteni madárvárta²⁰⁴ vezetője – Thienemann²⁰⁵ – kezdte meg a nagyobb arányú kísérleteket és a szervezett gyűrűzés bevezetését 1903-ban. A módszerről a kapcsolatok révén a magyar szakmai gárda is értesült. Az eljárásmód igazi jelentőségét Schenk Jakab ismerte fel elsőként, aki több hazai madárvédő aggodalma és támadása ellenére is meggyőzte Hermant a módszer bevezetésének szükségességéről. Herman belátta és elfogadta Schenk javaslatát és megbízta őt a részletek kidolgozásával. Thienemantól kapott mintagyűrűk alapján Budapesten is megindult a gyűrűk gyártása ötféle méretben a madarak láb méretéhez igazítva. Így indulhatott meg Magyarországon a világon harmadikként – az Amerikai Egyesült Államokkal egyetemben – 1908-ban a madárgyűrűzés.²⁰⁶

A gyűrűzéshez elengedhetetlen biztonságos élve fogási módszert, amely nem veszélyeztette a madár testi épségét, ekkoriban kezdték kidolgozni, így a kezdetekkor általában fiókákat jelöltek meg. A gyűrűzést eleinte kizárólag a MOK megfigyelő munkatársai végezték Schenk mellett leginkább Csörgey, Cerva²⁰⁷, Müller és Szeöts²⁰⁸ volt a legtevékenyebb. A későbbiekben Warga Kálmán²⁰⁹ készített tájékoztató füzetet az önkéntes és megbízott gyűrűzők számára „*Útmutató a madárvonulás megfigyelésére és*

²⁰⁴ A világ első madárvártája, ornitológiai állomása. A Balti-tenger partján található, ma Rybachy, Oroszország. 1944–1956 között nem működött.

²⁰⁵ Johannes Thienemann (1863. augusztus 12. – 1938. november 12.), német ornitológus. Mortensen módszerét az elsők között alkalmazta, megalapította a rossitteni madárvártát 1901-ben.

²⁰⁶ Schenk. 1931. 45. p.; Aquila 1908. 1-9. p.

²⁰⁷ Cerva Frigyes (1855-1935), ornitológus, etnomológus, az Állatkert felügyelője.

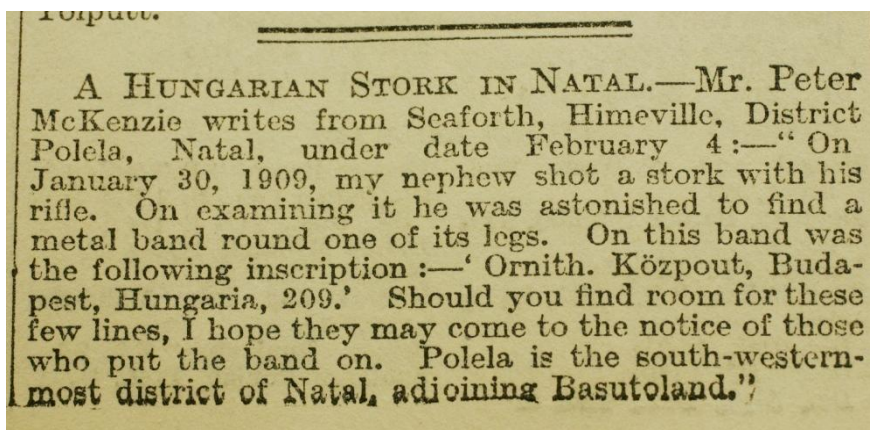
²⁰⁸ Szeöts Béla, Herman unokaöccse, a tavarnai Hadik-Barkóczy uradalom jószágkormányzója.

²⁰⁹ Warga Kálmán (Budapest, 1881. augusztus 3. – 1971. július 5.) 1907-től gyűjt vonulási adatokat, népszerűsíti az új madárgyűrűzési rendszert, 1922–1928: vonulási adatok feldolgozását végzi, 1927-től kutatja a Kis-Balaton. 1922-től a Magyar Királyi Madártani Intézet tisztviselője, 1933-ban adjunktusa, 1943-tól igazgatója.

a madarak gyűrűzésére”²¹⁰ címmel és a komoly érdeklődőknek díjmentesen biztosítottak gyűrűket a MOK munkatársai.

A gyűrűzési eredményeket a beérkezett megkerülési adatok alapján, amelyek levelezés útján érkeztek, az Aquila lapjain publikálták. A külső munkatársak számának emelkedésével egyenes arányban nőttek a jelölési és megkerülési adatok, amely lendületet az I. világháború kirobbanása törte meg. A siker többek között az eredményes figyelemfelkeltésnek és ismeretterjesztésnek volt köszönhető, ugyanis Schenk a módszer minél szélesebb társadalmi körben való megismertetés céljából több szakfolyóiratban – elsősorban mezőgazdasági, vadászati és erdészeti lapokban – illetve a napisajtóban hozott közleményeket.

A megkerülési értesítések nem csupán levél útján érkezhettek, hanem újságokban közzétett bejelentések formájában is. Ezt a módot találjuk a londoni *The Times* napilapban 1909. március 3-án²¹¹ megjelent számában is, amelyben egy Dél-Afrikában, Natalban lelőtt fehér gólyáról tudósítanak, amelyet a háromszéki Hídvégen Schenk fiókaként jelölt meg.²¹²

A londoni *The Times* 1909. március 17.²¹³ számában Herman válaszelevele jelent meg, amelyben egyrészt ismertette a madár történetét, másrészt megfogalmazza az eset tudományos jelentőségét is. A magyar szakemberek ekkor még bizonyíthatóan nem tudták a választ arra a kérdésre, hogy ezek a madarak vajon átlépik-e az egyenlítő vonalát? Ez a megkerülés és a híradás megadta a feleletet, és további kutatásokra serkentette a MKOK dolgozóit.

²¹⁰ Schenk. 1931. 47. p.

²¹¹ Közlés magyarul: Aquila 1909.

²¹² Herman 1909. március 12.-én kelt válaszelevele.

²¹³ Lásd: Melléklet

A kezdeti sikerek elismeréseként értékelhetjük Henry Forbes Witherby-nek²¹⁴, a British Birds folyóirat alapítószerkesztőjének látogatását a MKOK-ban 1914-ben. Witherby látogatásának célja egy cikk elkészítése a magyar madárgyűrzési módszerről és eredményeiről, hogy azt felhasználhassák Angliában is. Tanulmánya a British Birds lapjain jelent meg.²¹⁵

A három kiemelt terület mellett – madárvédelem, gazdasági madártan és madárvonulás-kutatás – számos egyéb feladatot végeztek a MKOK dolgozói. Pungur többek között német, angol és francia nyelven levelezett a Központ külföldi tagjaival és intézte az Aquila cserekapcsolatainak fenntartását és további építését. Csörgey látta el a rendszertani és madárvédelmi ügyeket, illetve Herman szabadságai alatt vezette a Központot. Schenk a madárvonulás-kutatás mellett 1905-től az Aquilát szerkesztette, cikkeket, tanulmányokat fordított, valamint levelezés útján tartotta a szakmai kapcsolatokat is. Warga, aki tisztviseleként csak 1922-ben kerül a Madártani Intézethez, 1907-től gyűjtött madárvonulási adatokat és ezt a Központ rendelkezésére bocsátotta, valamint népszerűsítette a Magyarországon Schenk által bevezetett gyűrzési rendszert. A következő kimutatás az ügyiratok számát tükrözi, ezzel is alátámasztva az egyre bővülő feladatok számának növekedését.²¹⁶

Év	Ügyirat /db/	Könyvtár állomány /db/	Csereviszony /szerkesztőség száma/
1893	67	-	-
1894	312	-	15
1895	416	-	24
1896	727	-	26
1897	698	412	32
1898. aug.	496	510	-

Amint azt láthattuk a MOK igen széleskörű kapcsolatokat épített ki és ápolt belföldi és külföldi szakemberekkel egyaránt. A mindig más helyszínen rendezett nemzetközi madártani kongresszusok kitűnő fórumot jelentettek a tudományos kérdések

²¹⁴ Henry Forbes Witherby (1873. október 7. – 1943. december 11.) brit ornitológus, a British Birds alapító szerkesztője 1907-től. A British Ornithologists' Club (brit ornitológusok társasága) elnöke 1924–1927, valamint a British Ornithologists' Union elnöke 1933–1938 között. British Trust for Ornithology megalapítója, a British Museum öre.

²¹⁵ Lásd: Melléklet

²¹⁶ Összesítés Aquilában 1893-1898. között közölt adatok alapján.

elővezetésére és megvitatására. A II. Nemzetközi Madártani Kongresszus budapesti megrendezése után a magyar szakemberek mindig aktívan részt vettek a fórumokon.

Az 1891. évi kongresszus után 1899. szeptember 26-29. között tartották meg az ornitológusok szarajevói gyűlését.²¹⁷ Az 1897. évi német ornitológusok által Drezdában rendezett gyűlésen merült fel az igény egy, a Balkán-félszigeten tartandó nemzetközi kongresszus összehívására. Megvalósításában igen nagy szerepet játszott Kállay Béni kiterjedt balkáni kapcsolatrendszere.²¹⁸ A gyűlésen Magyarország, Ausztria, Bosznia-Hercegovina megfigyelő állomásainak tagjai valamint Horvátország, Olaszország és Németország képviselői vettek részt. Korelnök Herman, elnök Blasius, jegyző többek között Schenk és Pungur volt. Magyarországot hivatalosan a Magyar Nemzeti Múzeum részéről Szalay igazgató, a M. Kir. Természettudományi Társulattól Herman és Chernel képviselte.²¹⁹

Az előzetes értekezletet szeptember 25-én délután öt órakor tartották meg a szarajevói városházán, ahol Herman felvázolta az összejövetel célkitűzését és feladatait. A szimpózium elsődleges célja a madárvonulás-kutatás módszereinek egységesítésében állt, elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia területére nézve. Távolabbi célként a javaslat bemutatását tűzték ki a párizsi III. Nemzetközi Kongresszuson. Szeptember 26-án a megnyitó és a tisztikar megválasztása után, a gyűlés résztvevői Reiser vezetésével a Szarajevói Múzeumot tekintették meg, majd Herman előadását hallgatták meg a fent említett témában. Herman által elővezetett kérdéskör részletesebb kidolgozására külön bizottságot hoztak létre Herman, Dr. Lorenz, Reiser, Hegyfoky, Gaál, Capek Vencel²²⁰, Knotek János²²¹ tagságával. Az érdemi munka után – amelynek során megegyeztek, hogy a továbbiakban a magyar ornitológiai kutatásokban az ismert greenwichi rendszer²²² fogják használni, valamint megállapították, hogy a vonulás középnapi a matematikai közép szerint számítandók – a kialakult szokáshoz híven a gyűlés résztvevői kirándulásokat tettek ornitológiai szempontból különleges vidékekre. A szeptember 29-én tartott záróülésen Blasius külön kiemelte Chernel előadását „A

²¹⁷ Bővebben lásd: Aquila 1899. 380-400. p.

²¹⁸ 1865-ben balkáni tanulmányutat tett, így ismerte meg rendszerezettebben a délszláv viszonyokat. 1868–1875: Osztrák-Magyar Monarchia belgrádi főkonzulja, 1878–1903: az okkupált Bosznia-Hercegovina kormányzója.

²¹⁹ Természettudomány Közlöny 1899. 645. p.

²²⁰ Oslovani tanító.

²²¹ Szarajevói tanár.

²²² 1884: Washingtoni Nemzetközi Egyezmény keretében egységes kezdő meridiánt határoztak meg. A világon az első világháború utáni években vált általánossá a használata.

madarak hasznos és káros voltának positiv alapon való megállapításáról” és reményét fejezte ki e részdiszciplína továbbfejlődése kapcsán.²²³

A következő, szám szerint harmadik nemzetközi kongresszust 1900. június 26-30. között rendezték meg Párizsban.²²⁴ Ez a szimpózium nem tartozik a legsikeresebbek közé, mivel a súlypont az éppen akkor rendezett Világkiállításra helyeződött és így elvonta a figyelmet az amúgy is gyakorta rendezett nemzetközi gyűlésről. Ekkor határozták el, hogy szimpóziumokat a jövőben négyévente rendeznek, azonfelül a legközelebbi időpontját 1905-re tűzték ki, helyszínéül Londont jelölték meg. A párizsi kongresszuson – amelynek korelnöke E. de Selys-Longchamps²²⁵, elnöke E. Oustalet, főtitkára Claybrooke volt – Anglia, Svájc, Hollandia, Németország, Magyarország, Ausztria, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Oroszország, Olaszország vett részt.²²⁶ Tagjai pontos számát nem tudjuk, mivel a francia bizottság a névjegyzéket nem adta ki. Magyarországot hivatalosan Madarász, Herman és Chernel képviselte.²²⁷

A szimpóziumnak három érdemi lépéséről lehet beszámolni. Egyrészről a Nemzetközi Ornithologiai Bizottság székhelyét Angliába tette át, elnökül Sharpe-t választotta meg. Másrészről elfogadták a madárvédelmi egyezményt, amelyről a hatodik fejezetben szólunk.²²⁸ Harmadrészt a magyar ornitológusok magas elismerést szereztek munkásságukkal. A Világkiállításon a MOK aranyérmet kapott a kiállított térképeiért és irodalmáért. A térképek közül hármat Herman tervezett és Schenk, Szalay, Gaál segítségével állított össze, míg a negyediket Dr. Krammer Nándor szerkesztette. Sorrendben ezek a következők voltak: Magyarország térképe a vándormadarak érkezése ideje alapján négy területre felosztva; 1898-1899. évi megfigyelés egyetemes térképe; Európa, Észak- és Közép-Ázsia, Észak-Afrika térképe valamint az 1898-1899. évi megfigyelések napi térképeinek gyűjteménye.²²⁹ Az aranyérem mellett a francia köztársasági elnök a francia becsületrend lovagkeresztjével tüntette ki Hermant a kiállításért.²³⁰

²²³ Természettudomány Közlöny 1899. 646. p.

²²⁴ A természet 1900. 7-9. p.

²²⁵ Edmond de Selys-Longchamps (1813. május 25. – 1900. december 11.) belga liberális politikus, tudós, ornitológus, híres volt lepkegyűjteménye, amely a belga Természettudományi Múzeumban nyert elhelyezést. Számos európai természettudományi társulat tiszteletbeli tagja.

²²⁶ Aquila 1901. 188-189. p.

²²⁷ Aquila 1901. 189. p.

²²⁸ Lásd: 6.3 fejezet

²²⁹ Aquila 1903. 25. p.

²³⁰ Aquila 1901. 303. p.

Szakmai szempontból a Londonban 1905. június. 12-17. között zajló IV. Nemzetközi Ornithologiai Kongresszus²³¹ több hiányosság ellenére is, kedvező eredményeket mutatott föl. A szimpóziumnak ugyanis nem volt közös megvitatásra kijelölt témája, minden tagország a saját tudományos tevékenységét és eredményeit mutatta be. Hátránya értelemszerűen a közös fellépés és kutatás előmozdításának hiánya, viszont előnyeként könyvelhető el a mások által bemutatott tevékenység megismerése és ezzel egyenértékben a bemutatás és a közös gondolkodás lehetősége is. A hozott határozatok nem léphettek érvényre, mivel nem volt a kongresszusnak központi irányító és végrehajtó szerve sem. Az értekezlet védnöke a walesi herceg²³² volt, tiszteletbeli főnöki címet Ferdinánd bolgár fejedelem²³³ és A.R. Wallace²³⁴ angliai tudós viselte, elnöke R.B. Sharpe, titkárai Dr. E. Hartert²³⁵ és I.L. Bonhote²³⁶ volt. A szimpóziumon hivatalosan képviselve volt Anglia, Belgium, Franciaország, Hollandia, Magyarország, Olaszország, Svédország, USA, Brazília, Ausztrália, Ázsia, Tasmania, Hawaii. A kongresszusra 388 személy iratkozott be, de csak 226 jelent meg.²³⁷ Magyarországról tizenegyen iratkoztak be, de csupán kilenc fő jelent meg, úgymint Herman és Chernel az állam és a MOK hivatalos képviselőiként, valamint Csörgey, Dr. Horváth a Természettudományi Társulat képviselőjeként Herman-nal egyetemben, továbbá Hauer Béla²³⁸, gróf Majláth József²³⁹, Cerva, Igali Svetozár, Parlagi Béla²⁴⁰, illetőleg nem jelent meg Dr. Darányi Ignác és Dr. Madarász Gyula.²⁴¹

Az Imperial Institute falai között tartott konferencián 5 szakmai osztály alakult meg, mégpedig a rendszertan, madárvonulás, biológia, gazdasági madártan és madárvédelem, valamint a madártenyésztés, amelynek keretében összesen 37 előadást

²³¹ Természettudományi Közlöny 1905. 566-569. p. Aquila 1905. 15-24. p.

²³² Edward (1894. június 23. – 1910. május 6.), Wales hercege 1910. június 23. – 1936 január 20., ekkortól Anglia királya VII. Edward néven.

²³³ Coburg Ferdinánd (1861–1946), bolgár fejedelem 1887–1908, 1908–1918. október 3-ig király, ekkor leondott fia, III. Borisz javára. Ornitológia híve

²³⁴ Alfred Russel Wallace (1823. január 8. – 1913. november 7.) angol természet- és földrajztudós, utazó, biológus, antropológus. Darwint ösztönözte elméletének publikálására. A természetes kiválasztódás illetve a biogeográfia (életföldrajz) területén végzett munkásságáról.

²³⁵ Ernest Hartert angol ornitológus.

²³⁶ John James Lewis Bonhote (1875-1922) angol ornitológus, a gizai állatkert igazgatója 1913–1919 között, a British Ornithologists' Union főtitkára 1907-1913, valamint a British Ornithologists' Club titkára 1920–1922 között.

²³⁷ Természettudományi Közlöny 1905. 566. p.

²³⁸ Hauer Béla (1847 – 1920) földbirtokos, ornitológus, a MOK rendes megfigyelője.

²³⁹ Gróf Majláth József (Pécs, 1858. április 11. – Nyíregyháza, 1940. április 2.) Majláth György országbíró fia, nagybirtokos, MTA tagja 1926-tól, főrendiház tagja, aktívan részt vett a hitelszövetkezetek kiépítésében.

²⁴⁰ Parlagi Béla (1856 – 1917) a MKOK szakfordítója 1909-1917-ig.

²⁴¹ Természettudományi Közlöny 1905. 566. p.

tartottak. Az osztályülések mellett úgynevezett „general meeting”-eket²⁴² rendeztek az érdeklődő nagyközönség számára. A kongresszus megnyitására 1905. július 13-án reggel tíz órakor került sor Sharpe elnöklete alatt, aki a következőket nyilatkozta: „*A magyarok ezen a kongresszuson igen szép számmal vesznek részt, ami bizonyítja, hogy abban az országban az ornitológia közérdeklődés tárgya is igen magas fokra fejlődött, amit különben is bizonyít az a sok értékes munka, amelyet Herman Ottó magával hozott és a kongresszusnak be fog mutatni; különösen a kongresszusnak is dedikált 'Recensio critica automatica of the doctrine of Bird Migration', amelynek kinyomtatása a m. k. földművelésügyi miniszter bőkezűségéből vált lehetségessé.*”²⁴³

Herman előadását magyar nyelven terjesztette elő, mivel – álláspontja szerint – ennyivel tartozik nemzetének, és ezáltal tiszteletét fejezi ki hazája iránt. Herman beszámolóját a madárvonulás-kutatásról a Londoban élő Ginever Artúrné Győry Ilona²⁴⁴ olvasta fel angolul a kongresszus tagjainak. A sikeres dolgozat párszáz nyomtatott példánya a helyszínen elkelt, valamint a „*The Zoologist*” 1905. évi júliusi számában²⁴⁵ is megjelent. Herman másik előadása mellett, amely a MOK tízévi működését mutatta be, Chernel angol nyelvű értekezését kell még kiemelnünk, amely a bűvármadarak albinizmusát és melanizmusát tárgyalta.

A kongresszusra a MOK munkatársai igen tekintélyes mennyiségű és minőségű ismeretterjesztő anyaggal készültek, így a már említett „*Recensio critica*”, továbbá „*The method of ornithophoenology*”, „*On the migration of Birds*” Herman Ottótól, valamint Csörgeytől az „*On the oeconom importance of the rook*”, különlenyomatok az Aquilából, amelyek a híradás szerint igen hamar elfogytak.²⁴⁶

Eltekintve attól, hogy a kongresszus érdemi határozatokat nem hozott elmondható a magyar ornitológusok eredményes, érdeklődéssel övezett részvétele.

Öt évvel később, 1910. május 30. – június 4. között Berlinben rendezték meg az V. Nemzetközi Madártani Kongresszust, amelyre gróf Serényi Béla²⁴⁷ földművelésügyi miniszter az 1910. március 17-én kelt 37.334/IX-A₂ számú rendeletével Hermant,

²⁴² Általános ülések.

²⁴³ Természettudományi Közlöny 1905. 567. p.

²⁴⁴ Győry Ilona (Orosháza, 1868. december 13. – 1926. július 26.), férjével Charles Artur Gineverrel elsőként készített angol nyelvű magyar nyelvkönyvet Hungarian Grammer címmel 1909-ben jelent meg. Mindketten jelentős mértékben hozzájárultak a magyar kultúra megismertetéséhez.

²⁴⁵ Természettudományi Közlöny 1905. 568. p.

²⁴⁶ Természettudományi Közlöny 1905. 567. p.

²⁴⁷ Gróf Serényi Béla (Pest, 1866. június 16. – Budapest, 1919. október 15.) politikus, miniszter. 1897: országgyűlési képviselő, 1903-1905: kereskedelemügyi államtitkár, 1910. január 17. – 1913. június 10.-ig a Kheun-Héderváry kormány földművelésügyi minisztere, 1917. június 15. – 1918. január 25-ig kereskedelemügyi miniszter, 1918. február 11. – október 31.-ig földművelésügyi miniszter.

Schenket és Csörgeyt nevezte ki Magyarország képviselőjére.²⁴⁸ Rajtuk kívül Cerva, Kenessey László, Dr. Madarász, Dr. Fromm Géza²⁴⁹, Máday Izidor és Dr. Rössler Ervin²⁵⁰ vett részt. Ez a konferencia is a hagyományos 5 szakosztály szerint állt fel, amely közül a madárvonulási szekciót Herman és Schenk vezette, viszont említésre méltó esemény itt nem történt, a Berlepsch báró seebachi madártelepének meglátogatásán kívül. A következő kongresszus helyszínéül Szarajevót jelölték ki, ami azonban a háborús események alakulása miatt nem valósult meg.

Ennek a fényes, eredményekkel gazdag időszaknak két esemény vetetett véget. Egyrészt az első világháború kirobbanása, másrészt Herman Ottó halála 1914. december 27-én.²⁵¹

5.2. Csörgey Titusz igazgatósága

1915 (?) – 1916. augusztus 2.

Csörgey Titusz²⁵² 1895-ben került gyakornokként a Magyar Ornithologiai Központba, majd 1900-ban asszisztensi, 1902-ben adjunktusi kinevezést nyert egészen 1908-ig, amikor a MOK titkára lett 1914-ig, majd 1916-tól ismét a titkári feladatkörét látta el. Igazgatói kinevezése ekkor még ideiglenesnek bizonyult, ő maga Chernelt tartotta megfelelőnek a feladat elvégzésére. Csörgey közbenjárására a földművelésügyi miniszter 1916. augusztus 2-án kelt 54.153 számú rendeletével Chernelt nevezte ki helyette a Magyar Királyi Ornithologiai Központ élére.²⁵³

Csörgey – eredeti nevén Uhlig²⁵⁴ – soproni bencés gimnáziumi tanárának, Fászl Istvánnak a hatására ismerkedett meg az ornitológiával, majd a budapesti Tudományegyetemen Dr. Entz Géza és Soós Lajos óráit hallgatva kezdett tudományosan is érdeklődni a diszciplína iránt. 1895-től tanulmányait félbehagyva a Központban dolgozott gyakornokként, amelynek keretében tudományos munkát végzett elsősorban a faunisztika és a gazdasági madártan terén, illusztrációkat készített külföldi

²⁴⁸ Aquila 1910. 283. p.

²⁴⁹ Dr. Fromm Géza ráckevei királyi albiró.

²⁵⁰ Dr. Rössler Ervin 1876 – 1933.

²⁵¹ 75 éves korában (1910) a József krt. és a Baross utca kereszteződésében villamos üti el. 77 éves korában (1912) szélütés éri. 79 éves korában, 1914. december 14.-én a Múzeum körúton egy teherkocsi üti el, majd halálos tüdőgyulladást kapott.

²⁵² Csörgey Titusz: Nezsider, 1875. augusztus 12. – Tapolca, 1961. december 16.

²⁵³ Aquila 1916.

²⁵⁴ 22980/1903 III. 3. belügyminiszteri rendelet. Keszthelyi Balaton Múzeum gyűjteménye.

megrendelésekre is, valamint Herman megbízására feldolgozta a Petényi hagyatékot. Már adjunktusi rangban tett tanulmányutat Berlepsch báró seebachi madártelepére 1903-ban. Visszatérése után nem volt kétséges, hogy a madárvédelem tudósaként fog a továbbiakban tevékenykedni. Legismertebb munkája a gyakorlati madárvédelem alapjait lerakó, tíz kiadást megért „*Madárvédelem a kertben*” című műve. A gazdasági madártan terén végzett munkásságáért a Földművelésügyi Miniszter a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet²⁵⁵ szaktudósának nevezte ki. További tervei között szerepelt egy, az egész magyar madárfaunára kiterjedő könyv illusztrációinak elkészítése, de sajnálatos módon ebben reumája majd 1961-ben bekövetkezett halála meggátolta.

A nemzetközi tanácskozásokon is részt vett, így a londoni, berlini, koppenhágai, amszterdami és genfi kongresszusokon.²⁵⁶ Külföldi tudományos körökben is igen elismert volt, bizonyítja ezt az „*American Ornithologist Union*”²⁵⁷ levelező tagsága 1932-től, valamint az „*Ornitologische Gesellschaft in Bayern*”²⁵⁸ tiszteletbeli tagsága 1933-tól. Magyarországon a „*Tiszántúli Madárvédelmi Egyesület*” tiszteletbeli tagságával 1934-től, illetve 1934-ben a Debreceni Egyetem díszdoktorrá való kinevezésével ismerték el tudását.²⁵⁹

Az első igazgatósága nem egészen két évig tartott egy igen nehéz időszakban. Az egyik problémát az eddigi vezető, a lelkes és fáradhatatlan szervező, a tudományág szaktekintélyének halála jelentette. Egy ilyen meghatározó személyt pótolni nem lehetett, annak ellenére sem, hogy Csörgey több alkalommal látta már el az igazgatói teendőket, Herman éves szabadságai idején. Másrészről 1914. július 28-án kitört az első világháború, amelynek hatásait Herman is tisztán látta. A szakdolgozatnak nem célja az első világháború eseményeit és következményét bemutatni, kizárólag a Magyar Királyi Ornithologiai Központra gyakorolt hatásait megismertetni.

A világháború évei alatt ennek az intézménynek a működése is stagnált. Egyrészt alig akadt munkaerő, hiszen katonai szolgálatukat teljesítették mind a MKOK hivatalos dolgozói, mind a rendes megfigyelők, mind a külső munkatársak. A MKOK

²⁵⁵ 1904–1905 folyamán alakult meg Viktor Emánuel olasz király támogatásával, a mezőgazdálkodással foglalkozó államok képviselőiből, Róma székhellyel. Feladata a termelési, értékesítési adatok gyűjtése, feldolgozása és közzététele, növényvédelem, növénybetegségek elleni védekezés, a kormányok mezőgazdasági intézkedéseinek szakszerű támogatása, javaslattevél.

²⁵⁶ 1905. 1910. 1926. 1930. 1928.

²⁵⁷ 1883-ban alapították az egyik legnagyobb ornitológiai társaságot, ma mintegy 3500 tagja van. Folyóirata *The Auk*.

²⁵⁸ Német ornitológiai társaság 1897-től, székhelye München.

²⁵⁹ Állattani Közlemények 1963. 3. p.

kénytelen volt felosztatni a huszonöt éven keresztül kiválóan működő, a főleg erdészekből álló madármegfigyelési-hálózatot is, mivel sem fedezte, sem munkaereje nem volt a feladat ellátáshoz. A teljesebb kép érdekében a papír- és pénzhiány következményeivel is számolnunk kell. Mindezen körülmények hatásait a következő táblázat is jól mutatja.²⁶⁰

Év	1914	1915	1917
Ügyirat /db/	1800	1200	400

Figyelembe kell vennünk a külföldi kapcsolatok számának és a benne rejlő lehetőségek megcsappanását is az ügyiratok számának csökkenése kapcsán. A politikai ellenségeskedés természetesen a tudományos életre is kihatott, különösen az állami intézetek munkatársainak nem volt megengedett a diplomáciai kereteken való túllépés. A másik oldalról viszont pont a diplomácia adta lehetőséget próbálták kihasználni a madárvédelem érdekében. Gróf Ambrózy István²⁶¹ felvetése alapján Olaszországban, a további nagyobb madárpusztítást és annak fogyasztást kívánták megakadályozni az államok közötti, nemzetközi diplomáciai út kínálta lehetőségekkel. Nyilvánvalóan a nemzetközi diplomácia más kérdésekkel foglalkozott a világháború idején.

A világháború folyamán a gyűrzési munka intenzitása erősen visszaesett, de ennek ellenére az ornitológia más területein születtek eredmények, leginkább Schenk jóvoltából, aki 1914. július 31-én vonult be katonai szolgálatba, de 1915 őszén leszerelték és helyi szolgálatra osztották be, így a gyűrzésen kívül más munkáit folytathatta 1918-ig. Ez alatt az idő alatt többek között elkészítette az addig beérkezett adatok alapján a madárvonulási és madárjelölési jelentéseket, feldolgozta Zeyk Miklós²⁶² tudományos iratait, természetvédelmi emlékiratot készített, amely 1919-ben fog megjelenni, továbbá német nyelvre fordította Magyarország madártanának történetét, valamint a kócsag elterjedéséről is írt egy tanulmányt, hogy csak a legfontosabbakat említsük.²⁶³

²⁶⁰ Összesítés Aquilában 1914-1917. között közölt adatok alapján.

²⁶¹ Gróf Ambrózy István (Nizza, 1869. március 5. – Tana, 1933. augusztus 31.) botanikus, földbirtokos, országgyűlési képviselő, felsőházi tag.

²⁶² Zeyk Miklós (1810 – 1854), tanár, természetbúvár, nagyenyedi Bethlen-kollégium tanára. A szabadságharc utáni bujdosása éveiben írta meg Erdélyi madarai című munkáját, amely 1921-ben jelent meg az Aquilában. A magyar gyorsírás úttörője.

²⁶³ Aquila 1943. 39. p.

Mint láttuk, a MKOK a megadott kereteken belül ellátta feladatát, az Aquilát rendszer időben megjelentette, ellenben Schenk munkálkodásán kívül érdemi tudományos feladatok ellátására nem volt lehetőségük. Ez csak az 1920-as évektől nyert módot.

5.3. Chernel István igazgatósága

1916. augusztus 2. – 1922. február 21.

Chernel Istvánt²⁶⁴ 1916. augusztus 2-án nevezte ki Ghillány Imre²⁶⁵ földművelésügyi miniszter. Chernel nem tartozott a Központ hivatalos tisztségviselői közé, kinevezése előtt levelező tagja volt a MOK-nak. Tekintettel arra, hogy Chernel Kőszegen élt és dolgozott, így igazgatói évei alatt állandó helyettese Csörgey maradt továbbra is.

Chernel kőszegi polgárként tevékenykedett leginkább a gazdasági madártan kapcsán. 1897-től a Kőszegi Állatvédő Egyesület²⁶⁶ elnöki posztját töltötte be, tevékenységi körükbe tartozott a gazdaságilag hasznos madarak védelmének megszervezése a lakosság körében. Ugyanebben az évben nevezték ki az Országos Állatvédő Egyesület²⁶⁷ alelnökévé is. Mint arról már a korábbiakban szoltunk. 1899-ben kiadták Chernel művét „*Magyarország madarai*” címmel, amely az első magyar ornitográfiai munka volt. Másik nagy vállalkozása Brehm „*Az állatok világa*” című mű három madárkötetének magyar nyelvre fordítása. Érdekességgént említjük, hogy Chernel volt az első Magyarországon, aki kézikönyvében a Norvégiában tett utazása során szerzett tapasztalatai alapján megismertette a lábszánkózás, avagy a síelés, technikáját.²⁶⁸

Chernel vezetése alatt szakmai szempontból a faunisztika kapott nagyobb hangsúlyt a feladatkörök közül, megerősítésképpen és a munka elősegítése végett 1918-ban Chernel a MKOK-nak adományozta gazdag fauna magángyűjteményét. Chernel irányítása alatt is nem egy változás történt szakmai és intézményi szinten egyaránt.

²⁶⁴ Chernel István (1865. május 31. – 1922. február 21.) kőszegi birtokos, ornitológus.

²⁶⁵ Gróf Ghillány Imre (Frics, 1860. július 28. – Sashalom, 1922. szeptember 23.) politikus, miniszter. 1903–1905 Sáros vármegye főispánja, 1910-től Eperjes képviselője, a Tisza-kormányban 1913. június 10. – 1917. június 15. földművelésügyi miniszter, emellett a Magyar Általános Hitelbank igazgatósági tagja is volt.

²⁶⁶ Aquila 1921-1922. 26. p. Egyesületről bővebben lásd 6. fejezet.

²⁶⁷ Aquila 1921-1922. 26. p. Egyesületről bővebben lásd 6. fejezet.

²⁶⁸ A lábszánkózás kézikönyve. Bp., 1896.

A MKOK Debrői úti épületét a háború idején hadikórházzá nyilvánították a vak katonák részére, így a könyvtárat, irattárat és a gyűjteményeket (madár, tojás, bőr, gyomortartalom) egy, arra nem megfelelő helyiségbe kellett összezsúfolni. Ennek több káros hatása lett, egyrészt a nem megfelelő tárolás következtében sérültek az anyagok, másrészt hozzáférhetetlenek és használhatatlanok voltak. Ellenben ennek a lépésnek is volt pozitív hatása, mivelhogy 1920-ban a rendezés idején már nyolc tágas helyiséggel a főépület második emeltén kapott helyet a Magyar Királyi Madártani Intézet.

A Magyar Királyi Ornithologiai Központ új elnevezését rendeleti úton kapta meg 1919-ban a földművelésügyi minisztertől, amelynek következtében Magyar Királyi Madártani Intézet (továbbiakban: MKMI) néven működött tovább.²⁶⁹ A Tanácsköztársaság idején „visszaminősítették” Magyar Ornithologiai Központtá, de a Tanácsköztársaság bukása után visszanyerte az 1919-ben kapott elnevezését. A Tanácsköztársaság alatt Csörgey ellenforradalmi tevékenység gyanújával kihallgatták, de komolyabb következményről nem tudunk. Másrészt meg kell említenünk, hogy Schenk a világháború alatt írt természetvédelmi emlékirata – amely kibővítvé, az 1919-ben tervezett földosztás ornitológiai szempontú veszélyeire is felhívta a figyelmet – „*Az őstermészet kincseinek védelme magyar földön*”²⁷⁰ címmel a Természettudományi Közlöny 1919. évi évfolyamában jelent meg. Az esetről így emlékezik meg Schenk: „...a magam részéről annyiban, hogy az ugynevezett vörös Természettudományi Közlönybe, melynek szerkesztésére Lambrecht Kálmán kapott megbízást, az Intézet érdekire való tekintettel kénytelen voltam kéziratot adni.”²⁷¹ A személyi kérdéskörhöz kapcsolódik Hámori addigi gondnok 1919-ben történő áthelyezése a Mezőgazdasági Kísérletügyi Telep szintén gondnoki posztjára²⁷², valamint Parlagi 1917-ben bekövetkezett halála.

Chernel igazgatóságát a nem kívánt önállóság és elszigeteltség szavaival jellemezhetnénk, amely igazi hatása Csörgey második igazgatósága alatt volt érezhető, azonban a folyamatot itt ismertetjük. A világháború és a Tanácsköztársaság bukása utáni általános gazdasági nehézségek következtében, nyilvánvalóvá vált a további költségcsökkentés elkerülhetetlensége. A Földművelésügyi Minisztérium a probléma megoldását a kísérletügyi intézetek egy ügkörbe való vonásában, valamint a személyi állomány leépítésében látta. A MKMI kivételével az állami kísérletügyi intézeteket

²⁶⁹ Aquila 1919. 152. p.

²⁷⁰ Természettudományi Közlöny 1919. 241-251. p.

²⁷¹ Aquila, 1943. 41. p.

²⁷² Aquila 1943. 41. p.

össze is vonták, az Intézet csak 1925-ben került a Földművelésügyi Minisztérium kísérletügyi osztálya alá. Az 1919-1925 között eltelt időszakot pénzügyi szempontból csak nagy nehézségek árán, külföldi – leginkább holland – adományokból tudták fedezni. Az Aquila kétévenként, összevont számokkal jelent meg, kisebb terjedelemmel. Ha más oldalról vizsgáljuk meg a kérdést, akkor látnunk kell azt is, hogyha az állami intézetekkel összevonták volna a MKMI-t, akkor az annak a megszűnését jelentette volna. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az ügyet, akkor elmondhatjuk, hogy ez a fajta nem kívánt önállóság mégiscsak életben tartotta az Intézetet. Az összevonás lépéseiről már 1916 nyarán tárgyaltak, Chernel erről így ír a naplójában: „*Loránd sógorom (Roth Loránd) a földművelésügyi minisztériumban tartott értekezletről tudósított, mely az Ornihtologiai Központ dolgában ült össze. Dr. Horváth Géza Múzeumi Állattári igazgató, Jablonowsky József, a Rovartani Állomás főnöke, dr. Dégen Árpád, a Vetőmagvizsgáló Állomás vezetője, Mágócsi Dietz, Csörgey Titusz stb. részvételével. Notóricus céhbeli emberek, kik közül a többség – szinte kiválogatva – eleve nem jó szemmel nézte az Ornithologiai Központ működését s merő irigységből, féltékenységből már régóta mesterkednek az önálló intézet ellen.*”²⁷³ Ha elfogadjuk Chernel meglátását, akkor ezzel alátámaszthatjuk előző kijelentést.

A trianoni békének az ornitológiára is megvolt a maga hatása, úgymint a Magyarországon megtalálható élőhelyek, és ezáltal a fajok és egyedek számának nagymértékű csökkenése, valamint a megfigyelő hálózat és munkatársak, intézmények határokon kívülre kerülése. Nem szabad megfeledkeznünk a létfenntartási és politikai körülményekről sem, egyszerűen mindenki azzal volt elfoglalva, hogy megteremtse magának és családjának az elégséges megélhetési körülményeket. Az érdemi munka csak az 1920-as évek második felében kezdődhetett újra.

²⁷³ Chernel 1916. június 21. naplóbejegyzése közlése: Aquila 1994. 29. p.

5.4. Csörgey Titusz igazgatósága

1922. február 21. – 1935. (?)

Csörgey második igazgatósága hivatalosan 13 évet ölel fel, azonban 1927-től az igazgatói teendőket valójában Schenk látta el, 1933-1935 között Csörgey főigazgatóként működött, majd 1935-ben nyugállományba helyezték.

A háború következtében, mint láttuk, az MKMI személyi állománya jelentős mértékben lecsökkent, szinte csak Csörgey és Schenk maradt az Intézetben, abban a helyzetben, mikor a legégetőbb szükség lett volna munkatársakra és megfelelő utánpótlásra. A személyi állomány csökkenéséhez szervesen hozzájárult az állami alkalmazottaknak két lépcsőben való általános csökkentése is, amelynek keretében országosan újabb 35.000 fő veszítette el állását Magyarországon. A földművelésügyi miniszter rendelete alapján 1923-ban ideiglenesen, majd 1925-ben véglegesen nyugállományba helyezték Greschiket és Lambrechtet.²⁷⁴ A pénzhiány, valamint a rendelet miatt új embereket nem lehetett alkalmazni, így két lehetőség állt rendelkezésükre, úgymint önkéntesek vagy nyugdíjasok felvétele.

A nyugdíjasok alkalmazását már korábban is támogatta az állam, 1919-ben ilyen módon került az Intézethez Szemere László²⁷⁵ erdélyi menekült nyugdíjas főszolgabíró, akit a Földművelésügyi Minisztérium rendeleti úton alkalmazott, mint madártani szakreferenst, pontosabban ornitológust és preparátort. 1926-ig töltötte be tisztségét, amikor a Földművelésügyi Minisztérium a M. Kir. Növényélet- és Kórtani Állomás Gombászati Osztályának vezetésével bízta meg.²⁷⁶ Helyére testvére, Szemere Zoltán huszárörnagy került, aki fölújította a tíz évvel azelőtt megszűnt margitszigeti madárvédelmi telepet, valamint saját költségén kiadta a magyarországi ragadozó madarak határozó könyvet. Munkáját egészen 1931-ig láthatta el, mivel ekkor már nem a nyugdíjasok alkalmazását írta elő a törvény, hanem az állástalan diplomások foglalkoztatását.²⁷⁷

²⁷⁴ Aquila 1943. 43. p.

²⁷⁵ Szemere László (Lasztomár, 1884. október 26. – Veszprém, 1974. december 8.), mikológus, ornitológus. 1909-től Csík megyében a közigazgatásban dolgozik, majd 1917-1918 szolgabíró. 1919-től a MKMI majd 1926-tól a NKÁ Gombászati osztályának vezetője 1946-ig.

²⁷⁶ Aquila 1943. 44. p.

²⁷⁷ 1930. évi. XLVII. tc. a kiadások apasztásáról, a szolgálati vagy munkabérvizonyokból és a tantiemekből származó jövedelmek ideiglenes megadóztatásáról és egyéb rendelkezésekről. 2. § (4) Az új létszámok megállapításával kapcsolatban azoknál a tisztviselői státusoknál, ahol az nem ütközik a szolgálat érdekébe, gyakornoki állásokat kell szervezni olyképpen, hogy az illető státus legalacsonyabb

Csörgey igazgatósága idején, adjunktusként Greschik 1925-ig, Warga 1933-ban – aki azelőtt 1925-től ornitológusi „rangban” állt alkalmazásban – majd Vasvári Miklós²⁷⁸ 1933-1935-ig dolgozott. Az asszisztensi munkakört 1927-1933 között Vasvári töltötte be, aki 1922-1926 között szakdíjnokként dolgozott. Gyakornokként Vertse Albert²⁷⁹ lett alkalmazva 1932-1934-ig terjedő időszakban Szemere Zoltán „helyére”. Továbbiakban ezt a munkakört immáron hivatalosan is 1934-1940-ig Vertse és 1934-1938-ig Keve András²⁸⁰ töltötte be.²⁸¹

A kimutatásból is kiderült, hogy Csörgey második igazgatósága alatt megvolt a megfelelő számú szakapparátus. Schenk az utánpótlás, valamint az érdeklődés kérdését másképp látta 1932-ben: *„A mai kor ifjúsága tán sokkal inkább érdeklődik a technika vívmányai, mint az őstermészet kincsei iránt. Lehetséges, hogy még a következő nemzedék is szívesebben nézegeti a múzeumokban az első gőzgépet, telefonkagylót, autó- és repülőgépmintát, de mindenkor lesznek olyanok is, talán folyton fokozódó számban, akik az őstermészet kincsei között keresnek üdülést és nemes szórakozást, akik az elődök bűnös mulasztásának minősítik majd azt, hogy idején nem gondoskodtak azok átmentéséről a jövő nemzedéke számára.”*²⁸² Az idézet alapján analógiát vonhatunk a harmincas évek társadalmának és a XXI. század embereinek gondolkodásmódja között, hiszen a mai társadalom fiataljainak elenyésző része fordít gondot a természetre, annak védelmére, azonban mindig vannak és lesznek is olyan felelősségteljes egyének, akik megóvják a természet értékeit.

Az újrakezdéshez nem egy problémát kellett megoldaniuk. Legsürgetőbb feladatnak a személyzet létszámának felemelése volt, amit sikeresen meg is oldottak, amint azt a fenti kimutatásból láhattuk. Az új hivatal felállása után megkezdődhetett az érdemi munka. Újjá kellett szervezni a világháború alatt megszakadt külföldi

fizetési osztályában megállapítható új létszámnak egy negyedét fizetéses gyakornoki állásokká kell átszervezni.

²⁷⁸ Vasvári Miklós (Szeged, 1898. május 7. – Balf, 1945. február 27.) Az első világháborútól az Intézet önkéntese, 1921-től rendes megfigyelője, 1922-től szakdíjnok, 1935-től főadjunktus. Gyűjtőútjai: Magyarország, Kis-Ázsia, Fekete-tenger. Felismerte a madárvonulás szinkronmegfigyelésének jelentőségét, madártáplálkozás kutatás úttörője. 1944 áprilisában a balfi táborba vitték munkaszolgálatra. A Balf és Nagycenk között vezető úton SS különítmény sortűzésének áldozat lett.

²⁷⁹ Vertse Albert (1906 – 1979) egyetemi évei alatt kapcsolódott be a MKMI munkájába. 1934-ben doktori címet szerzett, 1935-től az Intézetben a gyakorlati madárvédelem terén dolgozott. 1945-ben kinevezték igazgatónak, az ő nevéhez fűződik az újraindulás, 1970-ben ment nyugdíjba, 1979-ben halt meg.

²⁸⁰ Keve András (Budapest, 1909. november 10. – Budapest, 1984. március 30.) zoológus, ornitológus, tudománytörténész, a biológiai tudományok kandidátusa (1953). 1927-től az Intézet kutatója, könyvtár kezelője, 1930-tól rendes megfigyelője, részt vett a természetvédelmi jogszabályok előkészítésében. MME (1974 – Magyar Madártani Egyesület) egyik alapító tagja. Eredeti neve: Kleiner Endre.

²⁸¹ Lásd: Melléklet

²⁸² A természet 1932. 171. p.

kapcsolatokat, valamint az Aquila csereviszonyainak rendszerét is helyre kellett állítani, pótolni kellett az elmaradt kiadványokat is. Ez a feladat viszonylag könnyen teljesíthető volt, mivel a háború alatt megjelent Aquila kötetek a Magyar Bibliográfiai Központ ládáiban várták a rendeltetési helyükre való elszállítását.

Az Aquila kiadási költségeit ebben az időszakban is főleg holland ornitológusok előjegyzései, valamint a magyar pártfogók és a MKMI tagjainak támogatásai fedezték. Ezenfelül pályáztak a Rockefeller Alapítványhoz is, de nem feleltek meg a követelményeknek. Azonban a sikertelen próbálkozásnak egy eredménye mégis volt, miszerint Thomas Gilbert Pearson²⁸³ – a Nemzetközi Madárvédelmi Bizottság elnöke – 200 dolláros összeget ajánlott fel az Aquila kiadási költségeinek fedezésére. Mindemellett a Magyar Királyi Államnyomda is jelentős kedvezményeket biztosított, természetesen a Földművelésügyi Minisztérium is nyújtott némi fedezetet a lehetőségeihez mérten. Mindennek ellenére volt olyan időszak, mikor négy évfolyamot voltak kénytelenek egy kötetben kiadni.²⁸⁴

A külföldi támogatások az Aquila segélyezése mellett másra is kiterjedtek. Az 1928-as genfi kongresszuson, szintén Pearson 1.000 svájci frankot ajánlott fel a „*Madárvédelem a kertben*” című munka két kiadására.²⁸⁵ A kötetet az ismeretterjesztés céljából ingyenesen bocsátották az Országos Cserkészszövetség, az Országos Állatvédő Egyesület, a Tiszántúli Madárvédő Egyesület, a Mecsek Egyesület Madárvédő Osztálya, valamint az Első Magyar Fészekodúgyár részére.

Úgyszintén külföldi támogatás segítségével valósulhatott meg a kis-balatoni kócsagvédelem is. Még az 1918. évi Aquilában jelent meg Schenk cikke a kócsagállomány elszomorító helyzetéről, amelynek okát elsősorban a századforduló idején lévő kócsagtoll divat jelentette. A cikk a holland madárvédő egyesület titkárához, J. Drijverhez is eljutott, aki annak hatására gyűjtést szervezett a magyar kócsagállomány megóvása érdekében. A befolyt összegből a Kis-Balaton területére az Intézet 1921-ben kócsagórt tudott alkalmazni Gulyás József²⁸⁶ személyében. Az aktív védelem előtti években már csak mindössze körülbelül tíz pár fészkel a területen, 1921 után viszont egyenletesen növekedett a számuk, majd ismét megfogyatkozott, aminek elsődleges

²⁸³ Thomas Gilbert Pearson (1873 – 1943) amerikai biológus, a madárvédelem híve és előmozdítója. Tevékenységét az Észak-Karolinai Egyetemen kezdte meg.

²⁸⁴ Aquila 1943. 50. p.

²⁸⁵ 1913, 1925, 1929, 1930, 1933, 1935, 1936, 1940.

²⁸⁶ Vörsi lakos, kis-balatoni halászmester, hivatalát 1922-1945-ig látta el.

okaként a vadászatot említhetjük.²⁸⁷ A későbbi kócsagvédelemről a születendő madárvédelmi törvény²⁸⁸ kapcsán igyekeztek rendelkezni.

További eredményes lépésként értékelhetjük az Intézet nagyközönség számára való megnyitását, amelynek keretében az újonnan, kifejezetten oktatási és ismeretterjesztői szemléltetés céljával berendezett termet tekintethették meg a látogatók. Azonban nemcsak a múzeumot vették igénybe a tudománynépszerűsítő munka során, hanem a rádió adta lehetőségekkel is éltek, ez azonban leginkább a harmincas évek második felétől lesz számottevő. Fontos megemlíteni a következő, rádióban elhangzott előadásokat:

1927. január 2. – Warga: A táj madárvilága

1927. december 27. – Csörgey: A káros madarak mérgezése

1929. április 21. – Csörgey: A gazda madárellenségei.²⁸⁹

A korabeli média szerves részét alkotta a film is, amelyet ugyancsak kiaknáztak. A Pedagógiai Filmgyár 1927-ben filmet készített a kis-balatoni kócsagtelepről, valamint 1928-1929 között az Első Magyar Fészekodúgyárról is, amelyeket a Magyar Filmhíradó keretén belül vetítették le. Mindemellett vándorkiállításokat, előadásokat tartottak a különböző civil szervezetek meghívására, valamint országos és nemzetközi mezőgazdasági és vadászati kiállításokon vettek részt.

A madárgyűrűzési munka érdemi része is csak az 1920-as évek elején kezdődhetett el újra. Az előző alfejezetben említett okok miatt a gyűrűző munkatársak száma jelentősen csökkent, ezzel egyenes arányban a gyűrűzési és megkerülési adatok is.²⁹⁰ A felemelkedés csak 1923 után volt tapasztalható.

²⁸⁷ Brehm: Állatok világa.

Év	Fészkelő pár /db/	Év	Fészkelő pár /db/
1921	10	1926	10
1922	16	1927	16
1923	24	1928	12
1924	26	1929	10
1925	15		

²⁸⁸ 1930-ban Amszterdamban tárgyalják. Lásd: 5.5 fejezet.

²⁸⁹ Aquila 1927-1928. 479. p.

²⁹⁰ Összesítés az Aquila 1943. 54. p. alapján.

Év	Gyűrűző munkatársak /fő/	Gyűrűzési adatok /példány/
1914	100	5251
1915-1922	-	6144
1920	28	-
1923-tól	-	2000 példány/év
1926	100	-
1928-tól	-	6000
1931	-	8000

Az egyre több gyűrűzési és megkerülési adat alapján 1928-ban készítette el Schenk, Magyarországon elsőként a madárvonulási falitérképet, amely elsősorban az elemi és középfokú iskolák számára készült oktatási céllal, „*Magyarországi Madarak Vándorútjai*” címmel. A térkép a búbic, a szárcsa, a dankasirály, a gémfajok, a fecskefajok, a seregély valamint a sárgarigó vonulási útját ábrázolja, illetve a mellékletben a fehér gólya vonulási útját egészen Dél-Afrikáig, amint az már a londoni The Times 1909. évi visszajelzéséből ismerté vált. A térkép nemcsak a madarak útját mutatja, hanem ábrázolja a madárfajokat is, rövid magyarázatot fűz hozzá, valamint bemutatja az egyedi azonosítás alapfeltételének számító gyűrűket is.²⁹¹ Az adatok jelentős része a történelmi Magyarország területéről származik, jelezve ezzel azt is, hogy a Kárpát-medence a madárvonulás szempontjából is egységes biogeográfiai egységet alkot. Azóta számos, újabban modern eszközökkel készült térképet ismerünk, de a további fejlődéshez ez jelentette a kiindulópontot, mivel ez volt az első, a madárgyűrűzés eredményeit összefoglaló térképi munka.

Ebben az időszakban további fejlődést jelentett az Intézet gyűjteményeinek gyarapodása is. Ennek egyik összetevőjét Vasvári az ökológiával összekapcsolt begytartalom vizsgálata jelentette, amelynek eredményeképpen a táplálkozástani gyűjtemény megsokszorozódott. Másik elemét Chernel hagyatéka alkotta, amely csak 1927-ben került az Intézet felügyelete alá.

1928-ban, eredetileg az Intézet munkájának segítése érdekében jött létre, dr. Navratil Dezső²⁹² vezetésével a Magyar Ornithologusok Szövetsége. Folyóirata a

²⁹¹ Lásd: Melléklet

²⁹² Dr. Navratil Dezső orvos, országgyűlési képviselő, kormányfőtanácsos.

Kócsag volt, amely szintén 1928-ban indult el, amelynek lapjain a madártant és madárvédelmet népszerűsítő cikkek jelentek meg. A Kócsag első számában²⁹³ olvashatjuk a Szövetség célját és programját, amely szerint a legfőbb céljuk volt az Intézet támogatása szellemi és társadalmi téren, valamint az emberekben való „szép utáni vágy”, vagyis a szépérzék és a természetszeretet, azzal való törődés erősítése jelentette. Sajnálatos módon 1934-ben ellentét alakult ki a két szervezet között. Schenk elmondása szerint Dr. Navratil országgyűlési képviselő a természetvédelmi törvény parlamenti tárgyalása során felvetette a MKMI költségvetésének csökkentését, és ezáltal a Szövetség költségeinek emelését. A Földművelésügyi Minisztérium az indítványnak nem adott helyet, azonban a két intézmény között további együttműködés nem volt tapasztalható.

Herman emlékének ápolását célzó két eseményről is be kell számolnunk. Egyrészt Schenk javaslatot tett a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál a II. kerületi Debrői út Herman Ottó úttá történő átnevezésére, amelyet a Tanács helyben is hagyott 1928 őszén. Megemlítendő még, hogy 1935-ben Herman születésének századik évfordulóján országszerte megemlékezéseket rendeztek. Az első emlékűnnepélyt a m. kir. Természettudományi Társulat szervezésében 1935. május 30-án az MTA üléstermében tartották meg. Az alkalmat, amelyen Darányi Kálmán földművelésügyi miniszter is megjelent, Dr. Zimmerman Ágost – a Természettudományi Társulat másodelnöke – nyitotta meg, az ünnepi beszédet Dr. Szilády Zoltán tartotta.²⁹⁴ Az ünnepségsorozat keretében Lambrecht kezdeményezésére a MKMI kiállítást szervezett Herman életéről és munkásságáról. A kiállítás megnyitására 1935. június 16-án került sor a Természettudományi Múzeum épületében, amelyet a budapesti Rádió is közvetített. Mindemellett a különböző szakterületekhez tartozó folyóiratokban visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek jelentek meg,²⁹⁵ így Hóman Bálint megemlékezése a Búvár 1935. évi számában.²⁹⁶

A Magyarországon elért eredményekhez szervesen hozzátartozik az Intézet munkatársainak külföldön végzett tevékenysége is. Az első világháború alatt és után nemzetközi madártani kongresszusokat az adott körülmények miatt nem szerveztek. A

²⁹³ Kócsag 1928. 3-6. p.

²⁹⁴ Aquila 1935-1938. 714. p. A beszédek a Természettudományi Közlöny 1935. évi számában 305-313. oldalán olvashatóak.

²⁹⁵ Aquila 1935-38. 712-715. p. További ünnepélyek: M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátai Egyesületének Természettudományi Szakosztálya 1935. július 13. Tiszántúli Madárvédelmi Egyesület emlékűnnepélye június 13-án Debrecenben. Miskolcon szeptember 28-án a Borsod-Miskolci Múzeum és a Miskolci Múzeumpártoló Egyesület. Sopronban november 16-án.

²⁹⁶ Búvár 1935. 361-362. p.

hosszú kihagyás után először 1926. május 22-29. között Koppenhágában rendezték meg a VI. Nemzetközi Madárvédelmi Kongresszust 32 ország 233 képviselőjének részvételével. Ezen magyar részről Schenk jelent meg, aki tudósításában kiemelte, hogy a madárvédelem ügye ezen a szimpóziumon nem kapott megfelelő tudományos figyelmet, ellenben az ornitológia ökológiai irányvonala számos előadás lehetőséget kapott.²⁹⁷

Ezzel ellentétben, 1928. május 21-22. között a Nemzetközi Madárvédelmi Bizottság szervezésében Genfben tartott Nemzetközi Madárvédelmi Értekezlet keretében egy újabb, Európára kiterjedő madárvédelmi törvény előkészítő munkálatait végezték. A Pearson elnöklete alatt folyó értekezleten – amelyen 16 előadás hangzott el – Magyarországot Csörgey, Schenk valamint Dr. Nagy Jenő²⁹⁸ képviselte. Megállapodtak abban, hogy az új európai törvénytervezetet az 1930-ban összeülő újabb Nemzetközi Madárvédelmi Kongresszus fogja megszövegezni, majd a végleges formába öntött dokumentumot a Népszövetség elé terjesztik fel, amely elfogadás végett a tagállamok elé fogja terjeszteni azt. Az egyezmény ilyen módon azonban nem jött létre.

Megrendezésében különlegesebbnek bizonyult az 1934. július 2-7. között Oxfordban zajló VIII. Nemzetközi Madártani Kongresszus.²⁹⁹ A szimpózium elnöke Dr. Stresemann, főtitkára F.C.R. Jourdain, ügyvezető titkára B.W. Tucker volt. A kongresszus helyszínéül az igen reprezentatív Oxfordi Múzeum közelében elhelyezkedő Rhodes-ház lett kijelölve. A kongresszuson Dr. Kleiner Endre (Keve András³⁰⁰), Dr. Nagy Jenő, valamint Stundinka László³⁰¹ saját költségükön vettek részt és tartották meg előadásait. Ezenfelül Schenk, Vasvári, Wurga és Dr. báró Sólmosy László³⁰² küldték be referátumaikat. A kongresszus legérdekesebb és egyben új műfajának a filmvetítés, valamint a képvetítéssel illusztrált előadás bizonyult, amelyek a „general meeting”-eken szerepeltek leginkább. A hagyományhoz híven ezen a kongresszuson is rendeztek kiállítást, leginkább madár fényképekből és festményekből, valamint háromnapos kirándulást szerveztek a walesi Pembrokeshire grófság vidékére. A kongresszus a British Museum Natural History termeiben tartott fogadás zárta le.

²⁹⁷ Aquila 1927-1928. 470-473. p.

²⁹⁸ A Tiszántúli Madárvédő Egyesület alelnöke.

²⁹⁹ Aquila 1931-1934. 471-472. p. ; A természet 1932. 171. p.

³⁰⁰ Nevét 1942. július 23-án Dr. Keve Andrásra változtatta. Balaton Múzeum anyaga. Lt.sz. 57. 40. 7.

³⁰¹ Stundinka László (Kompolt, 1918. január 16. – 1981. április 22.) vadász, vadászati szakíró, ornitológus.

³⁰² Báró Sólmosy (Solymosy) László (Zalaegerszeg, 1909. április 27. – Sopron, 1975. február 26.) ornitológus, etnográfiai kutatásai is jelentősek. Gémfajokkal és a madárvédelemmel foglalkozott leginkább. 1926-tól az Intézet tagja, 1974-től az MME tagja.

Nemcsak külföldön, hanem hazánkban is megrendezésre került egy igen neves szimpózium, nevezetesen az 1927. szeptember 3-12. között Budapesten tartott X. Nemzetközi Zoológia Kongresszus, amelyről a Magyar Filmhíradó is készített felvételt. A kongresszuson Schenk, Dr. Nagy, Lambrecht, Navratil és Dobay László tartottak ornitológiai témájú előadásokat.³⁰³ Témánkhoz szervesen kapcsolódik a szeptember 7-én a zoológiai kongresszus keretein belül megrendezett kis madártani kongresszus, amelyen Lord W. Rothschild vezetésével 15 ország³⁰⁴ 42 ornitológusa³⁰⁵ tett látogatást a Magyar Királyi Madártani Intézetben valamint a fővárosi Állatkertben. Az esemény nemcsak szakmai, hanem baráti szempontból is kiváló alkalmat nyújtott a külföldi kapcsolatok további elmélyítésére.

Az eseménysor bemutatása során láthattuk, hogy a magyar szakembereknek ismét sikerült felépíteni, helyreállítani valamint kibővíteni a szakmai kapcsolataikat. Kitűnik ez a külföldi – leginkább holland – anyagi támogatások elnyeréséből, a csereviszonyok sikeres újraindításából, valamint a kongresszusokon, kiállításokon való elismert részvételből egyaránt.

5.5. Schenk Jakab igazgatósága

1935.(?) – 1945. február 22.

Schenk Jakab³⁰⁶, akinek életrajzi adatait eddig is gyakran idéztük, 1896 óta állt levelezésben a Központtal, először 1898. július 1-jén gyakornokként került a MOK-hoz, ekkor az azévi madárvonulási adatok feldolgozását végezte, majd a kötelező katonai szolgálat teljesítése után 1903-ban visszatért a Központba. 1905-től Herman mellett az Aquila társszerkesztője, majd 1907-től tényleges szerkesztője volt, valamint a cikkek németre fordítását is többnyire ő végezte. Gyakornoki tisztsége után 1906-tól asszisztensi, majd 1908-tól adjunktusi kinevezést nyert. 1919 és 1927 között titkári állást töltött be, majd 1927-től Csörgey igazgató mellett egészen 1935-ig gyakorlatilag kísérletügyi igazgatóként ő látta el a vezetői tisztséggel járó teendőket. Csörgey

³⁰³ Aquila 1927-1928. 465. p.

³⁰⁴ Aquila 1927-1928. 465. p. Résztvevők: Anglia, Hollandia, Németország, Svédország, Norvégia, Lettország, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, Törökország, Magyarország.

³⁰⁵ Aquila 1927-1928. 465. p.

³⁰⁶ Schenk Jakab (Óverbász, 1872. június 2. –Kőszeg, 1944. február 22.) Kolozsvári egyetem hallgatója: 1896–1900, de nem végzi el, 1898-tól a MOK-ban dolgozik 1945 februárjáig, kivéve 1900-1903, 1914-1918 között, amikor kötelező katonai szolgálatát tölti. 1944 tavaszán a balatonfüredi Szívkórházban ápolták, majd fiához ment Kőszegre, ahol 1945. február 22-én szívrohamban halt meg. Nevét 1939 szeptemberében Vönöczkyre magyarosította.

nyugdíjazása után hivatalosan 1943-ig, gyakorlatilag azonban haláláig – 1945 februárjáig – ő volt az intézet főigazgatója. Az Intézet vezetési feladatainak ellátása mellett a külföldi ornitológiai szervezetek tagjaként is helyt állt.³⁰⁷

Schenk beiktatásakor új programot nem hirdetett, hanem továbbra is a hagyományok tiszteletét és átadását jelölte meg céljául. Schenk számára ez magától értetendőnek bizonyult, hiszen – mint említi is – elődjéhez, Csörgeyhez nemcsak munkatársi és baráti, hanem rokoni szál³⁰⁸ is fűzte, következésképpen az Intézet irányítására vonatkozó nézeteik is rendkívül hasonlóknak bizonyultak. Azonban kijelentése és első intézkedése között látszólagos ellentétet fedezhetünk fel, miszerint a történelmi Magyarország madarainak névjegyzékét újra írta a már nemzetközileg elfogadott rendszer alapján. Mint láthatjuk ez az intézkedése is a további fejlődést szolgálta a hagyományok csorbítása nélkül.

Vezetése alatt rendkívül eredményes munka folyt az Intézetben. A feladatkör mindegyre bővült, amelynek megfelelő ellátásához a szakapparátus létszámának növekedése is hozzájárult. A MKMI hivatalos személyi állományát a következőképpen foglalhatjuk össze. Schenk főigazgató mellett, Warga 1934-1942 között a főadjunktusi feladatkört látta el, csakúgy, mint Vasvári 1935-1936-ban. Mellettük adjunktusként 1941-1942 között Vertse, 1941-ben Keve dolgozott, aki az előtte lévő két évben asszisztensi munkakört töltött be, csakúgy, mint Vertse 1940-ben. Gyakornokként 1938-ban Keve, 1939-ben Vertse, 1942-ben Udvardy Miklós³⁰⁹ lett alkalmazva, aki 1943-ban asszisztensként lépett előre. Vertse, valamint Keve a gyakornokságuk mellett 1934-től 1939-ig a hivatalosan szakmunkaerőnek nevezett állást is betöltötték, csakúgy, mint Pátkai Imre³¹⁰ 1940-ben. Mellettük természetesen számos levelező, tiszteletbeli, rendes megfigyelő tagot tartottak számon, akik megfigyeléseik adataival, tanulmányaikkal, tudományos munkáikkal segítették az Intézet előmenetelét.

A szakapparátus igen kiterjedt munkakört látott el. Az ornitológusok mai napig egyik legkedveltebb elfoglaltsága a madárgyűrés³¹¹. Manapság már nem jelent gondot

³⁰⁷ Tiszteletbeli tagja az Ornithologische Gesellschaft is Bayernek, levelező tagja a Deutsche Ornithologische Gesellschaft-nak, az American Ornithologist Union-nak, Ornithologisk Föreningen i Finland-nak, a British Ornithologists Union-nak.

³⁰⁸ Csörgey (Uhlig) Titusz testvére Uhlig Júlia Zábrák Dénes felesége. Zábrák Dénes Schenk Jakab sógora.

³⁰⁹ Udvardy Miklós (Debrecen, 1919. március 23. – 1998. január 27.) biológus, biogeográfus. Dolgozott a tihanyi Kutatóintézetben is. Háború után Finnországba, Svédországba, Kanadába, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahol elsősorban a bioföldrajzi kutatásai terén szerzett érdemeket.

³¹⁰ Pátkai Imre (1913 – 2003) ornitológus, ragadozómadár-specialista, vonulás kutató.

³¹¹ Ornitológusok közlése alapján.

az utazás, hiszen több lehetőség adott, valamint az adatok kezelése, eljuttatása, feldolgozása és tárolása a technika mai fejlettségi szintje mellett rövid idő alatt, kényelmesen megoldható. Azonban a madárgyűrés kezdetekor, a XX. század elején, az információáramlás, valamint az utazás lehetőségei a mai helyzettel összehasonlítva körülményesebbnek bizonyultak. Az adatok postafordultával érkeztek az Intézet rendes megfigyelőitől, akikkel szintén levelezés útján tartották a kapcsolatot, csakúgy, mint a szakma külföldi képviselőivel, valamint az Aquila csereviszonyait is ily módon intézték. Nem szabad megfeledkezni az egyre bővülő könyvtár kezelési és további gyarapítását szolgáló munkáról sem, amelyet leginkább Schenk és Keve végzett. Azonban az Intézet munkatársai is – Schenk, Warga, korábban Csörgey stb. – ahogy idejük engedte járták az ország madárvidékeit. A gyűrés adatok és a feljegyzések megvizsgálásából kitűnik, hogy a gyűrés munka igen nagy szervezést igényelt – természetesen levelezés útján – mivel az esetek nagy többségében a gyűrést az ország különböző pontjain végezték és a helyszínek felkeresése között igen kevés idő telt el.

A kedvelt gyűrés, és az eddig megismert feladatok mellett, a természetvédelem és a madárvédelem terén továbbra is ismeretterjesztő, népszerűsítő, valamint szakvéleményező tevékenységet is folytattak. Már korábban is tapasztalható volt az Intézetnek a Földművelésügyi Minisztérium tanácsadó szerveként való működése, amely leginkább mezőgazdasági és vadgazdasági kérdések véleményezésében, valamint a madárvédelmi, vadászati és halászati törvényhozás előkészítésében mutatkozott meg, amelyben Keve, mint zoológus és jogász tevékenyen részt vett.

A természetvédelmi munka hivatalos keretét az Országos Természetvédelmi Tanács felállítása adta meg. A földművelésügyi miniszter az 1935. évi 4. tc. 217. §³¹²

³¹² „217. § A természetvédelem a földművelésügyi miniszter irányítása és főfelügyelete alatt áll, aki a természetvédelemnek más ügykört is érintő kérdéseiben az érdekelt miniszterekkel egyetértve rendelkezik és intézkedik. **A természetvédelem irányításához és főfelügyeletéhez szükséges szakértő közreműködés kifejtésére Országos Természetvédelmi Tanácsot kell létesíteni.** Az Országos Természetvédelmi Tanács **feladata** a természet védelemre érdemes tárgyainak felkutatása, azok védetté nyilvánítása, természetvédelmi területek és tájvédelmi körzetek meghatározása iránt javaslatot tenni s általában a természetvédelem körül felmerülő kérdésekben szakvéleményt nyilvánítani. A Tanácsot akként kell megállapítani, hogy abban az érdekelt miniszterek, az általuk kijelölt hatósági szervek és intézmények, a Műemlékek Országos Bizottsága és azok az országos jelentőségű szervezetek, amelyek működésükkel a természetvédelem céljait szolgálják, megfelelő képviselőhöz jussanak, valamint a természetudományok művelésében kiváló szakférfiak helyet foglaljanak. **A Tanács tagjait az érdekelt miniszter javaslatára a földművelésügyi miniszter nevezi ki.** A Tanács a szükséghez képest saját kebelben alakítható szakosztályokban, továbbá a földművelésügyi miniszter hozzájárulásával vidéken szervezhető Természetvédelmi Bizottságok közreműködése útján készíti elő munkáját. A Tanács és a Bizottságok tagjait működésükért díjazás nem illeti; kiküldetés esetében számukra útiköltség és napidíj

alapján 1938. december 1. kelt 34.615 II. 1. számú rendeletével³¹³ hozta létre az intézményt, amelynek feladata a természetvédelem elősegítése és támogatása volt. A rendelet keretén belül kinevezték a Tanács elnökét Kaán Károly³¹⁴ nyugalmazott földművelésügyi államtitkár személyében, Földváry Miksa³¹⁵ miniszteri tanácsost ügyvezető alelnökké, valamint a Tanács negyvennégy tagját, köztük a MKMI képviselőjében Schenk Jakab főigazgatót is. Alakuló ülésüket 1939. április 17.-én tartották meg. Az Intézet igyekezett elérni a madártani szempontból különleges területek védetté nyilvánítását. A folyamat részeként 1940-1941 során Földváry, Warga, Dr. Keve és Dr. Pátkai több természetvédelmi helyszíni szemlén vettek részt, így például a Kis-Balaton, Csallóköz, Velencei-tó, Fertő-tó területét látogatták meg.³¹⁶ A program eredményesen zárult, mivel az Országos Természetvédelmi Tanács javaslatára a Földművelésügyi Minisztérium összesen nyolc különleges fészkelő és költőterületet nyilvánított védetté.³¹⁷

A harmincas évek második felétől már a lakosság körében is elterjedt szokássá vált a rádióhallgatás, különösen a néprádió 1939-es megjelenése következtében. Még 1937-ben a Magyar Rádió igazgatósága Warga Kálmánt egy hat alkalmas előadássorozat megtartására kérte fel, 1940-ben Vönöczky Schenk Jakab két, míg Warga egy, 1942-ben, pedig Vertse szintén egy előadást tartott. A műsorok témáját leginkább a gazdaságilag hasznos madarak védelme ölelte fel, ezzel is szolgálva az Intézet célkitűzését.

állapítható meg. A Tanács és a Bizottságok szervezetét és ügyrendjét a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértve a földművelésügyi miniszter állapítja meg.”

³¹³ Aquila 1935-1938. 722. p.

³¹⁴ Kaán Károly (Nagykanizsa, 1867. július 12. – Budapest, 1940. január 28.) erdőmérnök, MTA tagja 1924-től. 1889-től Besztercebányán állami erdész, 1907-ben erdőmester, 1908-tól a Földművelésügyi Minisztériumban dolgozott, 1919-ben államtitkár és az erdő- és faügyek kormánybiztosa, 1924–25-ben, nyugdíjazásáig államtitkár. Nevéhez köthető az állami erdőigazgatás újjászervezése, valamint a természetvédelmi törvény megalkotása.

³¹⁵ Földváry Miksa (Siklós, 1877. július 24. – Balatonfenyves, 1945. január 6.) erdőmérnök, erdőőri szakiskolai tanár, erdőgondnok, erdőfelügyelő. 1925-ben a debreceni erdőigazgatóság vezetője, 1927-ben a kaposvári erdőigazgatóság élére került, mint miniszteri tanácsos. 1938-tól a Természetvédelmi Tanács ügyvezető alelnöke.

³¹⁶ Aquila 1939-1942. 510. p.

³¹⁷ Aquila 1939-1942. 511. p. Területek: 1. szegedi Fehér-tó – 113.559/1939. II. 1. sz. rend.; 2. Albrecht kir. herceg tulajdonában, Kölked határában lévő erdő – 41.227/1941. I. 5. sz. rend.; 3. gróf Károlyi hitbizományi tulajdonában lévő füzéri várhegy – 44.436/1941 I. 5. sz. rend.; 4. báró Vécsey tulajdonában Boldogszerdahely közelében lévő Tajba mocsár – 44.437/1941. I. 5. sz. rend.; 5. Esztergomi Érsekség tulajdonában, Bajót község határában Öregkő-szikla – 49.766/1941 I. B. 3. sz. rend.; 6. m. kir. Kincstár tulajdonában lévő zselici erdő része – 49.757/1941 I. B. 3. sz. rendelet; 7. Hohenlohe-Oehringen herceg tulajdonában, Szenta község határában lévő Baláta-tó – 505.510/1941 I. B. 3. sz. rend.; 8. Wodehouse-Fox Raymondné (báró Csetei Herzog Margit) tulajdonában lévő pilisszánói Kőfűlke – 85.055/1942. I. B. 3. sz. rend.

Előadás időpontja	Előadó	Előadás címe
1937. március 16.	Warga Kálmán	A tavasz madárvilága
1937. június 2.	Warga Kálmán	Fészeképítő művészek a madárvilágban
1937. június 12.	Warga Kálmán	A kis-balatoni kócsagtelep
1937. július 27.	Warga Kálmán	A nyár madárvilága
1937. szeptember 18.	Warga Kálmán	A madárvonulás rejtelsei
1937. december 20.	Warga Kálmán	Hasznos madaraink téli védelme
1940. május 5.	Vönöczky Schenk Jakab	A madárvonulás
1940. július 25.	Vönöczky Schenk Jakab	A turulmadár
1940. január 27.	Warga Kálmán	Hasznos madaraink küzdelme a téllal
1942. február 5.	Vertse Albert	Tavaszi és nyári madárvédelem

Az ismeretterjesztő munkát nagyban elősegítette a különböző kiállításokon való részvétel. A kiállításokra általában a gyűrűzési eredményeket bemutató tablókkal, valamint madárpreparátumokkal készültek. A tablókról készült fényképek az Aquilában rendszerint megjelentek. Meghívásra vettek részt az 1935-ben Bécsben tartott Vadászati Kiállításon, az 1936-os és 1940-es magyar Országos Mezőgazdasági Kiállításon, 1937-ben a berlini Vadászati Kiállításon valamint a párizsi Világkiállításon. Az 1940-ben Budapesten rendezett kiállításon 12, Vönöczky-Schenk Jakab és Vasvári által összeállított tablóval vett részt az Intézet. Hasonlóképpen a többi kiállítási anyaghoz, ez is az Intézet gyűjteményébe került, ily módon a második világháború során megsemmisült.

Az Intézet gyűjteménye is jelentős mértékben gyarapodott ebben az időszakban, nevezetesen Pungur Ella édesapja iratait, munkáit, tanulmányait adományozta az intézménynek, hasonlóképpen Csörgeyhez, aki madárrajzait és festményeit helyezte az Intézet felügyelete alá, továbbá a könyvtár számára érkeztek kötetek és folyóiratok egyaránt.

A tudományos munka további kiemelkedő szeleteként két programról kell szólnunk. Egyrészt Dr. Vasvári főadjunktus 1936 júliusa és októbere, valamint 1937

májusa és augusztusa között tett kis-ázsiai kutatóútját kell megemlítenünk, amelynek során eddig zoológiai szempontból szinte feltáratlan vidékekre jutott el. Útjához a MTA, a Magyar Nemzeti Múzeum, a budapesti Tudományegyetem, a Földművelésügyi Minisztérium, a Madártani Intézet valamint magánemberek anyagi támogatása járult hozzá. Kutatóútjai során leginkább biológiai, táplálkozástani megfigyelésekre valamint általános zoológiai gyűjtésekre helyezte a hangsúlyt, így körülbelül 200 madarat gyűjtött össze több ezer más állatfaj mellett. Természetesen a gyűjtemény madártani része, így a bőr, gyomortartalom és madárpreparátumok az Intézethez kerültek.³¹⁸

Másrészről Dr. Entz Géza a tihanyi Magyar Biológiai Kutatóintézet akkori igazgatójának meghívására a Földművelésügyi Minisztérium hozzájárulásával 1941. január 16. és 1942. január 15. között Dr. Keve, Dr. Vertse és Dr. Pátkai egymást bizonyos időközönként váltva a Tihanyi-félsziget madárvilágát tanulmányozták.³¹⁹ Ennek alátámasztására közöljük Vönöczky-Schenk 1941. február 11-én kelt levelét Dr. Lovassy Sándor számára: *„Örömmel tudatom, hogy Entz Géza öméltósága kezdeményezésére 1941. január 16. – 1942. január 15. közt a Balaton madárvilágát rendszeres kutatás alá vesszük, vagyis ez idő alatt Tihanyban, a Magyar Biológiai Kutatóintézetben állandóan tartózkodik Intézetünk egy tisztviselője.”*³²⁰ A munkába a Balaton környéki megfigyelő munkatársaikat bevonva növelték a munka értéket. A kutatás eredményei a Biológiai Kutatóintézet folyóiratában valamint az Aquila különlenyomatában jelent meg.

Az Intézet munkáját több, úgynevezett baráti kör segítette. Többek között Dr. Thóbiás Gyula³²¹ levelező tag szervezte meg a Madártani Intézet Barátainak Körét Budapesten. Alakuló ülésüket 1935. május 23-án tartották a Természettudományi Társulat üléstermében, amelynek keretében meghatározták tevékenységük célját, nevezetesen az Intézet munkájának társadalmi úton való támogatását.³²² Pécssett hasonló szervezet alakult 1935. május 20-án – szintén a Madártani Intézet Baráti Köre elnevezéssel és ugyanazzal a céllal – vitéz Dr. Horvát István, Baranya megye alispánjának elnöklétével, valamint Páldi Géza alelnöklétével, aki a Mecsek Egyesület madártani osztályát is vezette.

³¹⁸ Aquila 1935-1938. 723. p.

³¹⁹ Aquila 1939-1942. 513. p.

³²⁰ Balaton Múzeum anyaga. Lt.sz. 57.40.12

³²¹ Dr. Thóbiás Gyula (1892 – 1952) jogász, ornitológus. A Sáros megyei Állat- és Madárvédelmi Egyesület titkára, az Országos Állatvédő Egyesület örökös tagja (1922). Alsó-fügedi birtokán 1923-ban megfigyelő állomást létesített, majd 1925-ben a m. kir. Meteorológiai és Földmágnességi Intézet meteorológia állomását. Ez volt a Trianon utáni Magyarország legészakibb mérőhelye.

³²² Aquila 1935-1938. 722. p.

Az Intézet munkájának zavartalansága volt tapasztalható az ország belpolitikai valamint az egyre fokozódó háborús helyzet ellenére is. Mint láthattuk ugyanúgy folytak a tudományos munkálatok, a gyűrűzések, több kiadványuk is megjelent, előadásokat tartottak a rádióban, valamint tanfolyamokat rendeztek állami és társadalmi szervezetek részére³²³, továbbá 1942-ben Dr. Vertse és Dr. Keve a bécsi Collegium Hungaricum³²⁴ intézményébe állami ösztöndíjat is nyert. Az első világháborúban tapasztalt helyzettel ellentétben előnyt jelentett az is, hogy az Intézet vezetősége mellett a hivatalos személyi állomány is megmaradt, így a munkában nagyobb fennakadás nem volt tapasztalható.

Magyarország külpolitikai helyzetének változásai hatással voltak az ornitológia tudományára is. A trianoni béke utáni időszakban az Intézet munkatársai továbbra is tartották a kapcsolatot a Magyarország határain túl élő megfigyelőkkel. Azonban az utódállamok illetékes hatóságai tudatosan elzárkóztak a kapcsolat hivatalos felvételétől, valamint a munka segítségétől, így példának okáért visszatartották a magyar szakmai kiadványokat, illetve hasonló tudományos intézményt nem létesítettek. Tehát a személyes valamint szakmai kapcsolatok ápolása levelezés útján nem ütközött akadályokba, viszont sem diplomáciai, sem államközi megegyezés nem segítette elő az eddig elkezdett munkát.³²⁵

A helyzetben elsőként az 1938. november 2-án létrejött bécsi döntés hozott változást, amelynek keretében 11 927 km² terület került vissza Magyarországhoz, majd 1939. március 15-18. között, a Szlovák Köztársaság megalakulása után, a visszafoglalás következtében 12 000 km² kárpátaljai területet csatoltak vissza. 1940. augusztus 30-án hosszas tárgyalások után született meg a második bécsi döntés, amelynek értelmében 43 000 km² területet nyert vissza Magyarország, amely magában foglalta Székelyföldet és Erdély északi részét. A visszakapcsolt területek újonnan való bevonása a madártani kutatásba viszonylag gyorsan és zökkenőmentesen zajlott, mivel az Intézet megfigyelőivel megtartották a személyes és a lehetőségekhez mérten való szakmai viszonyt, amelynek további kibontakoztatására ekkor láttak lehetőséget. A történelem további alakulásának következtében azonban ez valós mélységeiben nem alakulhatott ki.

³²³ Aquila 1939-1942. 514. p.

³²⁴ Aquila 1939-1942. 513. p.

³²⁵ Aquila 1943. 60. p.

Az Intézet nemcsak magyar, hanem nemzetközi szinten is sikereket ért el. 1936. október 10-14. között Budapesten rendezték meg a II. Nemzetközi Erdőgazdasági Kongresszust, amelynek keretében az Intézet is lehetőséget kapott a madár- és természetvédelem témakörében előadások megtartására, valamint a külföldi szakemberek számára látogatást is szerveztek az Intézetbe, hogy munkájukat jobban megismerhessék.³²⁶

Bécsben tartották meg a Nemzetközi madárvédelmi Bizottság Európai Szakosztályának ülését 1937. július 3-6. között.³²⁷ A kongresszus – amelyen a magyar Földművelésügyi Minisztérium megbízásából Schenk Jakab vett részt – elsődleges tárgyát az 1902. évi párizsi nemzetközi madárvédelmi egyezmény korszerűsítése képezte. Az előadások, valamint a vita tárgyát két kérdés köré csoportosíthatjuk, úgymint a madárpusztítás hatásosabb megakadályozása tekintettel az egyre fejlődő technika vívmányok veszélyeire (fegyverek, autó, repülő stb.), valamint a természetvédelmi szabályok megfelelő érvényesítése. A vita során – amelyen 12 ország képviselői vettek részt³²⁸ – megfogalmazták az egyezmény új, modernebb, az akkori viszonyokhoz igazított szövegét, amely a terv szerint elsőként a francia hatósághoz kerül, majd ezután jut el az egyes bizottságokhoz, azonban ennél a pontnál továbbmutató lépés nem történt.

A korszakban az utolsó szimpóziumot, a IX. Nemzetközi Madártani Kongresszust 1938. május 9-13.³²⁹ között Rouenben rendezték meg A. Ghigi³³⁰ elnöklete és J. Delacour³³¹ főtitkársága alatt. A kongresszust, amelyen 30 ország körülbelül 300 képviselője vett részt és összesen 54 előadást tartottak, a roueni városháza termében Ghigi nyitotta meg. Magyarországot a Földművelésügyi Minisztérium megbízásából Schenk Jakab képviselte, továbbá részt vett Dr. Nagy, Studinka, Keve saját költségén – mely egy angol fontot tett ki³³² – valamint beküldték referátumaikat Dr. Vasvári, Dr. Vertse, Warga és báró Dr. Sólmosy. A kongresszus nagy újításának és különlegességének számított az általános üléseken való kizárólagos filmvetítés, amelyek között különlegesnek számított a hangos-, a röntgen valamint a

³²⁶ Aquila 1943. 48. p. Tienhoven – Amszterdam, Klose – Berlin, Petit Mermet Marius – Bern, De Beaufort W. Hendrik – Maarn.

³²⁷ Aquila 1935-1938. 709. p.

³²⁸ Anglia, Norvégia, Svédország, Hollandia, Belgium, Franciaország, Németország, Svájc, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Ausztria

³²⁹ Aquila 1935-1938. 710-711. p.

³³⁰ Alessandro Ghigi (1875 – 1970), bolognai egyetemi tanár.

³³¹ J. Delacour (1890 – 1935) francia ornitológus, zoológus.

³³² Erdészeti Lapok 1937. 805. p.

lassított film.³³³ A kongresszus keretén belül több napos kirándulást szerveztek, elsőként a normandiai madárvilág megismerésére nyílt lehetőség, majd május 14-15.-én Párizsban többek között a Természettudományi Múzeumot és az Állatkertet látogathatták meg, zárprogramként május 16-17.-én a camarguei³³⁴ kiránduláson vehettek részt a tagok.

A kongresszus menetéhez szervesen hozzátartozott a Nemzetközi Madárvédelmi Bizottság május 6-8. között Pearson elnöklete alatt tartott ülése, amelynek főtárgyát a fűj nemzetközi védelme tette ki. Ezen az ülésen Schenk Jakabot a Nemzetközi Madárvédelmi Bizottság európai szakosztályának alelnökévé választották meg. A következő kongresszus helyszínéül Washingtont jelölték meg, időpontjául 1942-t választották, ez azonban az adott világpolitikai helyzet miatt nem került megrendezésre.

Ennek a lendületes, eredményes munkának a második világháború pusztítása vetette véget. 1943-ban még a Herman Ottó úti Intézet 7 szakembere (főigazgató, igazgató, három főadjunktus, egy asszisztens, egy kisegítő szakmunkaerő) 10 helyiségben végezhetett tudományos, szakértői valamint ismeretterjesztői munkáját.³³⁵ 1944. december 23-án az akkor még Budapesten tartózkodó munkatársaknak is el kellett hagyniuk az Intézetet, amelyet a német hadsereg szállt meg. A három hétig tartó fegyveres harc során az Intézet leégett, így a fél évszázados munka kézzelfogható eredményei, valamint gyűjteményei megsemmisültek. Pátkai így ír visszaemlékezésében: *„1944. decembere Intéztünk fél évszázados történelmében végzetes dátum. Az ostromgyűrűbe zárt Budapestről a tudományos értékű anyagok mentésére kidolgozott tervek eleve megghiúsultak. Könyvtárunk, gyűjteményeink értékeit alagsori helyiségekbe zsúfoltuk, de befalazásukra már nem kerülhetett sor. December 23-án búcsúztunk az Intézettől. Másnap a felszabadító szovjet előőrsök északnyugat felől elérték az Intézet vonalát. Épületcsoportunkat német SS kötelékek szállták meg, és három hétig tartó tűzpárbaj dúlt az egyes épületeket összekötő központi fűtőhálózat alagútjaiban. Az intézetünket is magába foglaló főépület II. emeletének falai kiégték és leomlottak. Az alagsorban pedig a könyvtár és a gyűjtemény vált a tűz martalékává. 60.000 kötet könyv, az irattár, 32.000 madár táplálékát bizonyító vizsgálati anyag, 8.000 preparált madár – melyből 1.200 madárvilágunk teljességét dokumentálta – a*

³³³ Például: Allen hangosfilmje egyes ritka amerikai madarakról, Stanislaus röntgenfilmje a madarak légcsákjairól és légzéséről, Stolpe lassított filmjét a kolibri repüléséről.

³³⁴ Sziget Bouches-du-Rhone francia départementban (közigazgatási megye), a Rhone-torkolatban a Grande- és Petit-Rhone között, mintegy 79.000 hektárnyi terület, amelyből 12.000 hektárnyi áll művelés alatt, a többi mocsaras, különleges madárvilággal rendelkezik.

³³⁵ Aquila 1943. 11. p.

*Cerva-féle pelyhesfiókagyűjtemény, Alexander Bau 7.500 db-os tojásgyűjteménye, gyűrzési törzskönyveink 170.000 adata és kartotékjainak összessége pusztult el.*³³⁶

Mai napig pótolhatatlan adatok, tanulmányok, iratok, levelek, fényképek, hagyatékok, értékes könyvek veszttek el.

A Magyar Ornithologiai Központ, későbbiekben a Magyar Madártani Intézet ötven évének áttekintése után fel kell tennünk a kérdést, hogy az intézmény vajon minek is köszönhetette eredményességét, nemzetközi szinten való elismertségét?

Megbecsültségének alapját a céltudatos, dinamikus, lelkes, az új dolgok felé nyitó, kezdeményező munka jelentette. Idejében reflektált az akkor még újnak, később már korszerűnek számító kezdeményezésekre, így valósult meg a Berlepsch báró gyakorlati madárvédelmi módszerének hazai viszonyokra való átültetése, csakúgy, mint a Mortensen által bevezetett madárgyűrzési rendszer bevezetése. Ennek is köszönhetően az Amerikai Egyesült Államok mellett ez a terület számított a legjobban megfigyelt, leginkább kutatott és feldolgozott tájnak. A madárvonulás kutatása mellett a gazdasági madártan és madárvédelem terén is kiemelkedőt alkotott az intézmény. Mindemellett a kialakított kedvező külföldi kapcsolatok és az Aquila csereviszonyrendszerének köszönhetően Magyarországon egyedülálló szakkönyvtárat és gyűjteményt hoztak létre.³³⁷

1943-ban Schenk a következőképpen látta az Intézet jövőjét: *„Ameddig a magyarság maga intézheti a maga sorsát, addig nem kell féltetni a magyar nép életébe immáron elszakíthatatlanul bekapcsolódott Madártani Intézet jövőjét sem. Akárhogyan is alakuljon ez a jövő, a magyar nép mindig követelni fogja olyan intézmény létét, amely a mindennapi életben felmerülő sokféle madártani vonatkozású kérdésekben az eddigi megszokott szakszerű tanácsokkal tudja ellátni.*”³³⁸ Meglátása nem állt messze a valóságtól, azonban a további fejlődésnek a második világháború okozta pusztítás vetett véget. A tudományág képviselői megtalálták az újrakezdés felé vezető utat és adott körülményekhez mérten, megteremtették a működés feltételeit. A Madártani Intézet Vertse vezetésével, valamint Keve és Schmidt Egon segítségével alakult újra a Mezőgazdasági Múzeumban helyet kapva. Az 1974. január 6. óta működő Magyar Madártani Egyesület fokozatosan vette át az Intézet kutatási feladatait, köztük a madárgyűrzés szervezését, mivel az Intézet ekkor már elsősorban a védett területek

³³⁶ Állattani Közlemények 1985. 24-25. p.

³³⁷ 1943: 109 madártani folyóirat, 500 egyéb természettudományi, egyesületi és akadémiai folyóirat. Aquila 1943. 65. p.

³³⁸ Aquila 1943. 62. p.

hálózatának kialakításán dolgozó szervezeti egysége volt a Természetvédelmi Hivatalnak, ebben igen szép eredményeket felmutatva.

6. A Magyar Ornithologiai Központ társadalmi szerepvállalása

A Magyar Ornithologiai Központ a kezdetektől fogva igen nagy hangsúlyt fektetett a természetvédelemre, annak hatékonysága érdekében az ismeretterjesztésre, így munkájuknak a társadalommal való megismertetésére is. A rendes megfigyelők bekapcsolásán túlmenően igyekeztek a természetkedvelőket is bevonni az érdemi munkába. Amíg az előzőek a MOK szervezeti keretein belül végezték tudományos értékű munkájukat, addig az utóbbiak civil szervezetekbe való alakulás útján fejtették ki természet- és madárvédő tevékenységüket. A társadalmi közreműködés megszervezésében többek között a Magyar Ornithologiai Központ is eredményes munkát végzett.

6.1. A társadalmi közreműködés megszervezése

A hazai madárvédelem gondolata az XIX. század közepétől került felszínre majd, az 1880-1890-es évektől kezdett tért hódítani, és a XX. század elejétől teljesedett ki. A madárvédelem kérdését azonban nem csupán a természetvédelem aspektusából, hanem gazdasági, nemzetgazdasági valamint etikai perspektíva alapján is vizsgálták. Az említett szempontok közül leginkább a gazdaságilag hasznos madarak védelmét tartották célravezetőnek. Ennek több oka ismeretes. Egyrésről az ország által megkívánt gazdasági fejlődéshez való hozzájárulásnak igénye, másrésről az állam támogatásának ilyenformán való megszerzése, harmadrészt, a madárvédelmet nemzetközi szinten ilyen megközelítésben lehetett indítani. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a madárvédelem – a madarak vándorlásának egyszerű okánál fogva – nem maradhatott az országhatárokon belül, következésképpen a legfőbb cél egy nemzetközi törvény megalkotása volt. Elképzeléseiket eszerint alakították, döntéseiket, rendelkezéseiket e cél érdekében hozták meg.

A processzus első jeleként értékelhetjük a német mező- és erdőgazdászok 1868-ban megtartott ülését³³⁹, amelynek tagjai felkérték az Osztrák-Magyar Monarchia közös

³³⁹ Máday – Chernel: Madárvédelmi törekvések Magyarországon. Bp., 1911. 11. p.

külügyminisztériumát a nemzetközi madárvédelem érdekében való tárgyalások megindítására. Érdemi lépés gróf Andrássy Gyula³⁴⁰ közös külügyminisztersége idején történt. Andrássy célja a hasznos madarak védelmének elfogadtatása volt az olasz kormánnyal, valamint annak törvényi keretek közé iktatása. A folyamat³⁴¹ eredményét az 1875 novemberében az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország között megkötött egyezmény jelentette, amelynek értelmében az államok kötelezték magukat, hogy törvényi úton biztosítják a hasznos madarak védelmét. Azonban ez a gyakorlatban Olaszország esetében nem valósult meg, a későbbiek során is napirenden maradt az olasz madárfogyasztási szokások³⁴² elleni fellépés kérdése.

Az 1875-ben kötött egyezmény tekinthető kiindulópontnak a madárvédelem terén, azonban a hazai gyakorlati madárvédelem alapkövének a vadászatról szóló 1883. évi XX. törvénycikk kiegészítéseként meghozott 1894. évi XII. törvénycikk a mezőrendőrségről és mezőgazdaságról tekinthető. Az 1883. évi XX. törvénycikk 9. §-ban³⁴³ bizonyos madárfajokra is vadászati tilalmat rendel el, valamint tiltja a fészekrombolást és a tojáslopást is, ezek megszegése esetén az illető kihágást követ el és

³⁴⁰ Gróf Andrássy Gyula (Kassa, 1823. március 3. – Volosca, 1890. február 18.) államférfi, magyar miniszterelnök, közös külügyminiszter. 1847-ben Zemplén megye országgyűlési követe, 1848 áprilisától Zemplén vármegye főispánja, majd a Szemere-kormány külügyminisztere, a szabadságharc bukása után száműzetésben él Párizsba, majd 1857-ben tért haza. Deák követője, a kiegyezési tárgyalások egyik vezetője, 1867. február 17-én alakul meg kormánya, 1871-ig miniszterelnök, 1871-1879 között az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztere

³⁴¹ Bővebben lásd: Herman: Az 1902. évi nemzetközi madárvédelmi egyezmény és Magyarország. Bp., 1907. 27-50. p.

³⁴² Olaszországban előszeretettel fogyasztották az aprómadarakat, amelyek az éttermek étlapjain is szerepeltek (uccelli piccoli). Bresciában 1890 őszén 423.000 aprómadarat vámoztak el, Udinében szintén az őszi vonulási időszak alatt 620.000 aprómadarat szállítottak. A Földközi-tenger francia partvidékén elhelyezett halóval három millió fecskét fogtak el, Észak-Afrika partvidékén pedig több millió fűrtet ejtettek el. In: Schenk. 1931. 72-73. p.

³⁴³ 9. § Az általános vadászati tilalom tart február hó 1-től augusztus hó 15-ig, mely idő alatt hajtókutyákkal (kopó, tacsó, agár, komondor, vagy egyéb hajtó-ebbel) egyáltalán nem szabad vadászni.

Ettől eltérőleg tilos a vadászat:

e) **siket- és nyírfajdkakasra** június hó 1-től március hó 1-ig, jérczékre pedig minden időben;

f) **császár-madarakra** deczember hó 1-től, fáczánokra és tűzokokra február hó 1-től, augusztus hó 15-ig;

g) **foglyokra** január hó 1-től augusztus hó 1-éig;

h) **éneklő madár**ra minden időben;

i) minden más madár a 11. és 12. §-ban meghatározott kivételekkel február hó 1-től augusztus hó 15-ig; a tilalmi időszak alatt sem a vadak fiait elfogni, sem a madarak fészkeit szándékosan érinteni vagy tojásaikat elszedni nem szabad, kivétlenül ez alól azon tulajdonosok vagy bérlők, kik a tojást ép a vadtenyésztés céljából szedetik.

11. § A madarak közül kivételt képeznek a vándor- és vizimadarak, de ott, hol ez utóbbiak költenek, a párosodás és költés időszaka alatt a tilalom rájuk is kiterjed.

12. § Tiltott időszak alatt is **szabad vadászni** a seregekben vonuló **vadludakra, vadkacsákra, vad- és szelid galambokra, keselyűkre, és sasok, sólymok, kányák, vércsék, héják és ölyvek** minden nemeire, valamint a nagy **suholyra**, s végül a **hollókra, szarkákra, varjakra, verebekre és seregélyekre**; a seregélyekre azonban csak szőlők és gyümölcsösökben.

pénzbüntetésre kötelezhető. Az 1894. évi XII. törvény 57. § és 58. §-a³⁴⁴ kimondja, hogy a hasznos madarak pusztítása tilos, valamint megadja a hivatalos kereteket a további szükséges intézkedésekéhez. Ezen törvény kiegészítése Darányi 24.655/1901 VII/1. számú körrendelete³⁴⁵ „*A mezőgazdaságra hasznos madarak és emlős állatok oltalmazása érdekében*”, amely az első, áttekinthető rendelet, amelyben a védendő madarak magyar elnevezései betűrendben vannak felsorolva. A rendelet kimondja, hogy a madarak fészkeinek, tojásainak, fiókáinak pusztítása, valamint hatósági engedély nélkül való forgalomba hozatala tilos, megszegése esetén az illető kihágás terhe mellett pénzbüntetésre kötelezhető. Hatósági engedély kizárólag tudományos célra adható ki, amelynek megadására az 1894. évi XII. törvénycikk 102. §-ban³⁴⁶ felsorolt elsőfokú hatóságok jogosultak. Erre a körrendeletre a nemzetközi szakmai apparátus is felfigyelt, így ennek köszönhetően az 1902. évi párizsi nemzetközi egyezményben³⁴⁷, a rendeletben megfogalmazott szabályozási elvek érvényesültek.

Megállapíthatjuk, hogy az egyre fejlődő, erősödő törvényi szabályozás megadta a hivatalos kereteket a társadalmi közreműködés megszervezéséhez, amely több pillérre épült. Az alappillérek közé tartozott a törvényi keretek megteremtése és további fejlesztése, valamint társadalmi szervezetek létrehozása, munkájuk segítése, fejlesztése.

A MOK mellett – amely leginkább a tudományos ismeretterjesztéssel és a törvényi szabályozással foglalkozott – a Magyar Országos Állatvédő Egyesület (továbbiakban OÁVE) vállalta el a társadalmi közreműködés rendszeres szervezésének

³⁴⁴ **57. § A hasznos madarak pusztítása tilos.** Azok fészkeinek és tojásainak elszedése, valamint a hasznos madaraknak és tojásaiknak forgalomba hozása hatósági engedély nélkül tilos. Ezen tilalom a lakóházakon lévő madárfészkekre nem terjed ki.

58. § A földmivelésügyi minster felhatalmaztatik, hogy ha a jelen törvényben említett állatokon és növényeken kívül a mezőgazdaság érdekében más káros állatok vagy növények irtása válnék szükségessé vagy a kimélendő hasznos madarak és állatok megnevezése kívánatosnak mutatkoznék, ezek iránt rendeleti uton intézkedhessék.

³⁴⁵ In: Magyar rendeletek tára. 1901. 239-256. p. Közli: Kukuljevič: Magyarország madárvédelmének története. Bp., 1906. 7-18. p.; Herman: Az 1902. évi nemzetközi madárvédelmi egyezmény és Magyarország. Bp., 1907. 142-150. p.

³⁴⁶ **102. §** Mindazon ügyekben, a melyek a jelen törvény szerint hatósági intézkedést igényelnek, ha a jelen törvény egyes szakaszaiban külön illetékesség nem állapított meg, a kihágási ügyeket kivéve, a következő hatóságok illetékesek:

Első fokban:

1. a székesfővárosban a **kerületi előljáró**;
2. rendezett tanácsú városokban a **polgármester**, törvényhatósági joggal bíró városokban a **tanács**;
3. kis- és nagyközségekben a **járási főszolgabíró**.

Másodfokban:

1. vármegyékben az **alispán**;
2. törvényhatósági joggal bíró városokban a **közigazgatási bizottság**; a székesfővárosban a **tanács**.

Harmadfokban:

a **földmivelésügyi minster**.

³⁴⁷ Lásd: 6.3 fejezet

feladatát. Az OÁVE-t 1882-ban alapította meg Herman, Királyi Pál³⁴⁸ valamint Fenyvessy Ferenc³⁴⁹. Az OÁVE központja Budapesten volt, de a vidéken alakult egyesületekkel szervesen összedolgozott. Céljuk legfőképpen az állatvédelem és annak felügyelete volt, így például menedékházak létrehozása, fenntartása, tanácsadás állatgondozási kérdésekben. A szervezet jelentős mértékben segítette a MOK munkáját a hazai madárvédelem terén. Alapgondolatuk a gyermekek nevelése mind állat-, mind természetszeretetre és ezek védelmére. Erre az iskola adta lehetőségek kiváló alkalmat biztosítottak. Az eszmét a vallás- és közoktatási miniszter rendeleti úton is támogatta, így 91.159/1900. számú 1901. január 5-én³⁵⁰ kelt körrendeletével Wlassics Gyula³⁵¹ felszólította a királyi tanfelügyelőket, hogy tegyenek lépéseket az állatvédő eszméknek a népiskolában való terjesztése érdekében, mégpedig ajánlják a néptanítók figyelmébe az állat- és természetvédelem oktatását.

A körrendelet kiadását egy igen nevezetes eseménysor előzte meg, amelynek alapgondolata szintén a gyermekek nevelésére épült. Herman az OÁVE 1900. február 25-én tartott közgyűlésén hozta nyilvánosságra javaslatát³⁵² a Madarak és Fák Napjának megtartására. Indítványának fontosságát a következőképpen indokolta: *„Nekünk cselekvésünk legjavával mindent el kell követnünk, hogy a madárvédelem eszméjét bevigyük az iskolába s ott valami állandó intézmény alakjában iparkodjunk reáhatni a még romlatlan, alakítható gyermek lelkületére. Egyedül ebben látom én egy jobb, etikai tartalma szerint nemesebb jövő biztosítékát.”* Az esemény nem volt új keletű, hiszen az Amerikai Egyesült Államokban, az iskolákban egy nap a „Bird day”³⁵³ keretében a madaraknak, valamint az „Arbor day”³⁵⁴ keretében a fáknek volt szentelve, ezáltal is nevelve a gyermeket a természetszeretetre és annak védelmére. Herman ennek alapján kezdeményezte a rendezvény bevezetését Magyarországon is, amelyhez két

³⁴⁸ Királyi Pál (Szepetnek, 1821. augusztus 12. – Budapest, 1892. május 25.) publicista, politikus. Dolgozott a Magyar Néplapnál, a Jelenkornál, 1858–1860-ig a Pesti Napló szerkesztője, 1865–1884-ig országgyűlési képviselő. Részt vett a Zeneakadémia, a Népszínház és az Országos Dalár Egyesület létrehozásában is.

³⁴⁹ Fenyvessy Ferenc (Eger, 1855. szeptember 9. – 1903. június 3.) publicista. 1879–1892 a Pápai Lapok szerkesztője, 1881-től országgyűlési képviselő, 1898-tól Veszprém megye főispánja.

³⁵⁰ Közli: Máday-Chernel. 1911. 81. p.

³⁵¹ Báró zalakeméni Wlassics Gyula (Zalaegerszeg, 1852. március 17. – Budapest, 1937. március 30.) közjogi író, jogász, miniszter, MTA tagja. 1875–1877 bíró Budapesten, 1877–1882 fogalmazó az Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítői osztályán, 1882–1886 komáromi adóügyész, 1886-tól budapesti alügyész, majd miniszteri titkár, 1896-tól budapesti helyettes királyi főügyész, 1895. január 15–1903. november 3. vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1898–1901 az MTA másodelnöke, 1906–1933 a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság elnöke, 1918-ban a főrendiház elnöke, 1927–1935 felsőház elnöke, 1923-tól a Hágai Bíróság tagja.

³⁵² Közli: Máday-Chernel. 1911. 108–115. p.

³⁵³ Madarak napja.

³⁵⁴ Fák Napja.

indítvány benyújtását javasolta. Elsőként fontosnak tartotta az intézményi keretek biztosítását, így indítványozta az állatvédő egyesületek számára egy egységes alapszabály-tervezet kidolgozását, valamint egy programterv elkészítését a Madarak és Fák napjának megünneplésére.

A folyamat 1906-ban emelkedett hivatalos szintre, amikor a Vallás- és Köznevelési Minisztériumhoz 1906. március 14. keltezéssel benyújtották az előterjesztést³⁵⁵ a javaslatról, amelyben kérték a Madarak és Fák napjának rendeleti úton való bevezetését az elemi iskolákban, valamint pályázat kiírását javasolták az esemény megünneplésének módjára, ezáltal segítve a tanítókat. A természetvédelem itt is összekapcsolódott a gazdasági érdekekkel, ugyanis az előterjesztésben javasolták a selyemhernyó tenyésztéshez³⁵⁶ elengedhetetlen szederfa jelentőségnek megismertetését és gyarapítását, ezzel is szolgálva az ország gazdasági érdekeit. Az előterjesztés pozitív eredményt hozott, ugyanis gróf Apponyi Albert³⁵⁷ vallás- és köznevelési miniszter 1906. április 27-én kiadta a 26.120/1906. számú rendeletét³⁵⁸ a Madarak és Fák napjának az ország népiskoláiban leendő meghonosítása érdekében. A körrendelet valamennyi királyi tanfelügyelőnek és a tanfelügyelőségi kirendeltség vezetőjének, közigazgatási bizottságnak és egyházi hatóságnak szolt. A rendelet kimondja a Madarak és Fák napjának megtartását minden elemi iskolában, amelynek keretében a természettel, természet- és madárvédelemmel foglalkoznak. A tanítók munkáját egy útmutató elkészültéig Herman „*Madarak hasznáról és káráról*” című munkája segíti, valamint a leendő pályázatra beérkezendő munkák, a Madarak és Fák napjának megünneplésére szolgáló előadásokkal, ötletekkel. Ettől kezdve egészen a második világháborúig minden év májusában vagy júniusában megrendezésre került az esemény, amelyet a MOK és az OÁVE jelentős mértékben támogatott. Egy 1912-ben megjelent felmérés szerint 2813 elemi iskolában tartották meg az eseményt, amely az elemi iskolák 17 %-t

³⁵⁵ Közli: Máday-Chernel. 1911. 116-120. p.

³⁵⁶ Kínából indult Kr. e. 2700 évvel, Magyarországon Mária Terézia idején kezdtek elterjedni, csúcspontját az 1840-es évek elején érte el, majd hanyatlani kezdett egy Francia- és Olaszországban fellépő hernyóbetegség miatt, majd az 1879-ben Szekszárd székhelyű Országos Selyemtenyésztési Felügyelőség felállításával (Bezerédi Pál) ismét virágzásnak indult, Magyarország 1905-ben Európában a harmadik legtöbbet termelő ország volt.

³⁵⁷ Gróf Apponyi Albert György (Bécs, 1846. május 29. – Genf, 1933. február 7.) politikus, miniszter, MTA tagja, a „legnagyobb élő magyar”. 1872-től országgyűlési képviselő, 1901-től Ferenc József tanácsadója, 1906. április 8. – 1910. január 17-ig vallás- és köznevelési miniszter, a trianoni békeküldöttség elnöke, Magyarország népszövetségi képviselője volt 1923-tól.

³⁵⁸ Közli: Máday-Chernel. 1911. 121-123. p.

jelentette³⁵⁹, szemben a korábbi 8, 5 %-kal. 1996 óta a kormányrendelet alapján május 10-én ünnepeljük a Madarak és Fák napját.

A MOK és OÁVE elsősorban útmutatók, irodalmi pályázatok kiírásával igyekezett segíteni a tanítókat. Így például 1906-ban Vaday József községi elemi iskolai igazgató által írt ismeretterjesztő munkát díjmentesen küldték el az érdeklődő néptanítók számára. A kiírt pályázatra beérkezett munkák közül öt legjobbnak ítélt munkát egy kötetbe szerkesztették „*Miként ünnepeljük a Madarak és Fák napját?*” címmel, és szintén díjmentesen körülbelül öt-hatezer néptanítónak küldték el.³⁶⁰ Az esemény fogadtatása pozitív mérleget mutatott egy 1910-ben készült felmérés alapján.³⁶¹

A gyermekek természetszeretetre való nevelését nemcsak a Madarak és Fák napjának intézménye szolgálta, hanem az úgynevezett Országos Ifjúsági Madárvédő Liga (továbbiakban Liga) is. A külföldön már több helyen működő intézmény bevezetését Máday – az OÁVE egyesület elnöke – javasolta, azonban alapvető változtatásokkal. Máday szerint egy gyermekeket összefogó szervezet nem működhet egyesületi alapon, mivel így gyűléseket, választásokat kellene tartani, csakúgy, mint vezetőket választani, valamint anyagi kötelezettségeket is kellene vállalni; ez nyilvánvalóan nem egyeztethető össze az iskola szellemével sem.

Az alapító-okirattal³⁶² igen, de alapszabállyal nem rendelkező Ligát 1907-ben hozták létre. A Liga alapszabályon és formális egyesületen kívüli működéséhez a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1908. június 15-én kiadott 27.171³⁶³ számú rendeletével járult hozzá. Ezenfelül ugyanaznap kelt rendeltében³⁶⁴ Apponyi felszólította a királyi tanfelügyelőket a Liga mozgalmának legmesszebbmenőig való támogatására is.

Alapelve szerint egy olyan, szerkezetében egyszerű, egyenlő alapon kiterjesztett szervezetet hoztak létre, amelynek működése a népiskola szellemén valamint a kor pedagógiai elvein alapult, így például bárki anyagi kötelezettség nélkül tagja lehetett. Alapját egy fogadalom képezte, amelynek letételével az iskolás gyermek tagjává vált a szervezetnek, tagsági jegyet kapott, valamint lehetősége volt jelvény viselésére is, de ezt nem tették kötelezővé. A gyermek a fogadalom³⁶⁵ letételekor megfogadta, hogy a

³⁵⁹ Népiskolák száma 1910-ben 16.455. In: Balogh. 1996. 69. p.

³⁶⁰ Máday-Chernel. 1911. 16. p.

³⁶¹ 1910-ben köriratot intéztek a tanfelügyelőkhez, miszerint a hozzájuk az egyes iskolából beérkezett jelentéseket továbbítsák az OÁVE-nek, aki vállalta ezek feldolgozását és kiadását is.

³⁶² Alapító okirata az országos OÁVE által az 1907. évben a magyarországi elemi iskolák tanítóihoz és tanítónőikhez intézett felhívás és kérelem képezi. Közli: Máday-Chernel. 1911. 136-139. p.

³⁶³ Közli: Máday-Chernel. 1911. 150. p.

³⁶⁴ Közli: Máday-Chernel. 1911. 151-152. p.

³⁶⁵ Közli: Máday-Chernel. 1911. 145. p.

madarakat, kiváltképp a hasznos madarakat „kíméli és megbecsüli”, minden háziállattal „kíméletesen és szeretettel” bánik, és további gyermekeket biztat a Ligához, és ezáltal a természetvédelemhez való csatlakozáshoz. A Liga igen nagy sikerrel működött, hiszen 1911-ig 200.000, 1913-ig közel 350.000 gyermek vált a tagjává.³⁶⁶

A Liga eredményes működésének egyik alapfeltételét a már vázolt miniszteri rendelkezés adta meg, másrésről az OÁVE tevékenysége. Az Egyesület éveként kiadott Gyermeknaptárában tájékoztatást adott a Liga megalakulásáról, valamint felhívást intézett a mozgalomhoz való csatlakozásról. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1904. december 21-én kelt rendeletében³⁶⁷ – amelyet a királyi tanfelügyelőségekhez intézett – felkérte azokat a Gyermeknaptár és ezáltal az állatvédelem terjesztésére. 1911-ben a tíz fillérbe kerülő Gyermeknaptár körülbelül 100.000³⁶⁸, 1912-ben 127.000³⁶⁹ példányban kelt el a népiskolákban, így körülbelül félmillió ember olvashatta az ekkor hatvankét lapra kiterjedő számos ábrával megjelenő kiadványt.

A gyermekek ilyen irányú nevelése mellett a művelt nagyközönség megnyerésére is gondot fordítottak. 1904-től havonta megjelenő folyóiratot indítottak, valamint vidéken állat és madárvédő egyesületeket hoztak létre, amelyeket az OÁVE fogott össze. Herman 1900-ban felvetett javaslata alapján 1907-ben Chernel vezetésével alapszabály mintát készítettek az újonnan valamint a már meglévő egyesületek számára. Az útmutató „*Tájékoztató vidéki állat- és madárvédő-egyesületek alakításához*” címen jelent meg, amely tartalmazza a propaganda célját, az OÁVE által nyújtandó támogatásokat, valamint útmutatást közöl a formai ügyek elintézésére, így egy minta alapszabályzatot közöl 50 fővel alakuló egyesület számára, amely jelentős mértékben megkönnyítette a szervezetek létrejöttét. Mindezek mellett az OÁVE elképzelése szerint a MKOK madárvédő tanfolyamot szervezhetne, amelynek keretében a vidéki egyesületek küldöttei a szükséges tudományos alapismereteket megszerezhetnék, és ehhez kiváló lehetőséget biztosítana a margitszigeti madárvédő telep, valamint a MKOK tudományos gyűjteménye. Azonban a földművelésügyi miniszter az 1910. szeptember 15. 76064/IX – A – 2. számú leiratában³⁷⁰ elutasította a javaslatot, mivel a MKOK-nak nem voltak meg a megfelelő eszközei és helyiségei a munka elvégzésére.

³⁶⁶ Máday-Chernel. 1911. 26. p.

³⁶⁷ Közli: Máday-Chernel. 1911. 153. p.

³⁶⁸ Máday-Chernel. 1911. 34. p.

³⁶⁹ Máday. 1913. 5. p.

³⁷⁰ Közli: Máday-Chernel. 1911. 43. p.

Mindezen lépéseknek kézzel fogható eredménye nehezen mutatkozott, amelynek több oka is volt. Aligha feledkezhetünk meg az állat- és természetvédelem ilyen jellegű mozgalmának újszerűségéről, és így a társadalom részéről való bizonytalan fogadtatásáról, amelyhez a vidéki lakosok erőteljesebb konzervativizmusa is hozzájárult. A mozgalom szélesebb körökben való megismertetéséhez elengedhetetlennek bizonyult a megfelelő számú szakapparátus munkája, amely azonban nem volt adott. Végül a tényezőkhöz hozzá kell vennünk a politikai helyzet változásait, fontosabb eseményeit, amelyek elvonták a figyelmet egy jelentéktelennek tűnő aspektusról. Gondolnunk kell többek között a gyakori kormányváltásokra, a munkásság megmozdulásaira, külpolitikai szempontból Bosznia-Hercegovina annektálásra és következményeire, valamint az első világháború előszelére is.

Az intézményi, valamint a törvényi keretek fejlődésének áttekintése után az elvek és a tervek gyakorlati megvalósulását tekintjük át, hogy teljesebb képet kaphassunk a társadalom ilyen irányú tevékenységéről.

6.2. Társadalmi tevékenység a gyakorlati madárvédelem területén

A gyakorlati madárvédelem első képviselője gróf Lázár Kálmán, aki 1873-ban kiadta „*A szabad természetből*”³⁷¹ című munkáját, amelyben a madárvilág jelentőségét taglalja, valamint főleg a lelkesekhez, tanítókhoz, gazdákhöz fordul kérésével, miszerint fordítsanak több figyelmet a madarak téli etetésére. 1874-ben a „*Hasznos és káros állatainkról*”³⁷² című kiadványában hasonló figyelmet szentel a gyakorlati madárvédelemre, továbbá egy egyesület létrehozását szorgalmazza. Azonban művei csak elméletben jelentettek előrelépést, gyakorlatban kevesen figyeltek fel rá.

Tíz évvel később indulhatott útjára a gyakorlati madárvédelem, amikor is 1882-ban megalakult az Állatvédő Egyesület Budapesten, amely egy évvel később már Országos Állatvédő Egyesületként működött tovább. A budapesti Egyesület után sorra jöttek létre vidéken az állatvédő szervezetek, így 1885-ben Kassán, 1893-ban Temesvárott, 1894-ben Kolozsvárott.³⁷³ Az állatvédő egyesületek további sikeres munkájához a MOK megalapítása is hozzásegített, hiszen így a lehetőségek bővülésével

³⁷¹ Lázár Kálmán: *A szabad természetből*. Bp., 1873.

³⁷² Lázár Kálmán: *Hasznos és kártékony állatainkról*. Bp., (Házi könyvtár XVII.) 1874.

³⁷³ Máday-Chernel. 1911. 57. p.

egyre nagyobb körben tudták terjeszteni az állat- és természetvédelem gondolatát. Ahhoz, hogy a nagyközönséggel is meg tudják ismertetni a madártant és madárvédelmet szükség volt ismeretterjesztő munkára is, amelyet Chernel és Herman már említett művei³⁷⁴ jelentettek. Herman munkájának függeléke tartalmazta a 24.655 VII/1901. számú rendelet szövegét is, így az elérhetővé vált a lelkészek, tanítók, gazdák számára, akiknek a művet – Chernel munkájával együtt – díjmentesen küldték el.

Annak érdekében, hogy a gyakorlati madárvédelem minél szélesebb rétegekhez eljusson az ismeretterjesztő munkák, valamint egy állami háttérintézmény megléte mellett szükség volt a már gróf Lázár által megfogalmazott egyesületek létrejöttére is, amelynek kezdeti példáját leginkább az OÁVE megalakulása jelenti. A XX. század elején az OÁVE mintájára sorra alakultak meg a vidéki szervezetek.

Habár 1898-ban alakult meg a 125 tagú soproni Állatvédő Egyesület, érdemi munkáját 1900-ban kezdte meg. A Krump Miklós³⁷⁵ titkársága alatt működő egyesület a gyakorlati madárvédelemi mozgalom kiindulópontja. Krump a következőképpen jellemzi megalakulásuk szükségességét: *„Az egyesület alapítására impulzust adott első sorban azon körülmény, hogy szép erdőinkben hosszas utakat lehetetlen megtenni anélkül, hogy az ember több, mint itt-ott egy madárkának hangját hallhatta volna, később pedig az állatvédő-egyesületté való alakulásra az itteni gazdapolgárok egy részének és a kocsisoknak durva, kegyetlen bánása az állatokkal szemben.”* Munkájukat, amelynek célját az általános állat- és madárvédelemben jelölték meg, saját készítésű fészekodúk és etetők gyártásával és terjesztésével kezdték meg, hogy a madarak téli etetését minél szélesebb körben tudják terjeszteni.

Törekvésüknek intézményi szinten is meglett az eredménye, mivel sorra alakultak meg az új egyesületek 1902-ban, így Kőszegen, Szentgotthárdon, Fiumében, Hódmezővásárhelyen, Baján, Szegeden, Lugoson, Kecskeméten, Esztergomban, Faluszemesen, Ráckeven, Pozsonyban, Celldömölkön, Sárváron, Pápán, Petrosényben, Muraszombaton, Nyíregyházán, Nagyváradon, Aradon, Eperjesen, Nagybányán, Vasváron, Körmenden, Békéscsabán, Nagyszebenben, Szombathelyen. Azonban az önállóan alakult állatvédő egyesületek mellett, úgynevezett madárvédelmi szakosztályok is létrejöttek, így a Mecsek Turista Egyesület, a váci Kultur-Egyesület, a szombathelyi és százsebesi Szépítészeti Egyesület valamint a keszthelyi Gazdák

³⁷⁴ Chernel: Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségükre. Bp., 1900; Herman: A madarak hasznáról és káráról. Bp., 1901.

³⁷⁵ Magyar Királyi Posta- és Táviratfőosztás, az OÁVE tiszteletbeli tagja, a soproni egyesület megalapítója.

Körének részeként.³⁷⁶ A soproni egyesület, amelynek védnöke Esterházy Miklósné³⁷⁷ volt, megalakulásának másik jelentőségét Chernel eszméinek Magyarországon elsőként, a gyakorlatban való alkalmazása képezte.

A soproni egyesület mellett az 1902. február 2-án Kőszegen³⁷⁸, Chernel István vezetésével megalakult szervezet volt számottevő, amelynek szintén a madárvédelem szélesebb körű fellendítése volt a célja. E két egyesület, a budapesti OÁVE mellett játszott jelentőségteljes szerepet.

Az egyesületek több feladattal is rendelkeztek. A már ismert alapelv szerint a gyermekek érdeklődésének felkeltése volt az egyik legfőbb cél, a felnőtt támogatók megnyerése mellett. Feladatkörük alapvető részét a költőhelyek és a madarak téli védelme tette ki, vagyis a megfelelő fészkelő odúk és élelem biztosítása, valamint a madarak ellenségei ellen való fellépés. Ahhoz, hogy munkájuk eredményes legyen elengedhetetlennek számított az ismeretterjesztés mind a gyermekek, mind a felnőttek körében. Ez okból valamennyi állatvédő egyesület figyelemfelkeltő információs táblákat helyezett el, röpiratokat, tájékoztató füzeteket, újságcikkeket jelentetett meg, valamint előadásokat szervezett.

A téli madáretetés és az odúlakó madarak védelmének megszervezéséhez elengedhetetlennek bizonyult az etetők és a fészekodúk készítése és terjesztése. Az eleinte házilag előállított fészekodúk nagy érdeklődésre tettek szert, így célszerűnek látszott egy erre szakosodott gyár létrehozása. Ennek megvalósítása érdekében Herman közbenjárására a kormány Csörgeyt küldte ki báró Berlepsch seebachi madártelepére és a büreni fészekodúgyár tanulmányozására 1903-ban. Az összegyűjtött tapasztalatok alapján a MOK Gödöllőn kísérleti mintatelepet hozott létre és lépéseket tett egy fészekodúgyár létesítésére is, ez azonban csak két évvel később valósulhatott meg.

A kőszegi egyesület munkáját figyelemmel kísérte egy bizonyos ifj. Kühnel Márton³⁷⁹ Baranya-megyei malomtulajdonos, aki felkarolva a madárvédelmet, levelezést folytatott Kukuljevič Józseffel³⁸⁰, a kőszegi egyesület titkárával és felajánlotta

³⁷⁶ Máday-Chernel. 1911. 62. p.

³⁷⁷ Esterházy Miklósné gróf Cziráky Margit (Dénesfalva, 1874. augusztus 18. – 1910). A fertődi Esterházyi kastély parkját rendbe hozatta a XIX. század végén.

³⁷⁸ Kukuljevič. 1906. 1. p.

³⁷⁹ Nevéhez fűződik a Kühnel-Malom és az Első Magyar Fészekodúgyár. A Bajorországból származó család 1801-ben telepedett le Kárászon, innentől kezdve a vízimalom működtetői, amelyet 1823-ban Kühnel Márton gőzerőre állított át. A Fészekodúgyár termékei 1907–1929 között rendezett több országos kiállításon aranyérmet vagy díszoklevelet nyertek, valamint a barcelonai világkiállításon aranyérmet.

³⁸⁰ Kukuljevič József (Budapest, 1874 – Czerszegtomaj, 1944. november 25.), magyar királyi állatorvos, gazdasági akadémiai tanár. 1914-ig a budapesti Állategészségügyi Laboratórium vezetője, az első

szolgálatait fészekodú gyártására. Az Első Magyar Fészekodúgyár³⁸¹ létrejöttéhez ez előző két tényező mellett egy harmadik is hozzájárult, miszerint Kossuth Ferenc³⁸² kereskedelemügyi miniszter a 29.567/1905. számú rendeletével államköltségen egy a Berlepsch-féle fészekodúk gyártására alkalmas fűrőgépet engedélyezett a Kühnel által vezetett kárászi gyárnak.³⁸³

A megállapodás értelmében a gépet Kühnel több feltétel ellenében alkalmazhatta. Egyrészt a MOK által meghatározott odúmintákat állíthatta elő, amelyet a gyártás minőségével együtt a MOK ellenőrizte, valamint kizárólag a MOK adhatta ki a fészekodúk alkalmazásáról szóló útmutatót is, amelyet 1906-ban jelentettek meg elsőként Csörgey munkájaként „*Útmutató a mesterséges fészekodvak alkalmazásához és egyéb madárvédelmi intézkedésekhez*” címmel három ív terjedelemmel, huszonegy ábrával. Az 5.000 példányt megért első kiadás közül, 3.500 darabot az erdészeknek, a további 1.500 darabot tanítóknak és magánembereknek küldték meg díjtanul.³⁸⁴ 1907-ben az „*Útmutató*” második kiadása már 4 ív terjedelemben, 30 ábrával 15.000 példányban jelent meg, 40 filléres kereskedelmi áron.³⁸⁵ A szerződésben megszabott feltételek betartása esetén Kühnel a MOK ajánlását és betűmintáit alkalmazhatta termékein.

A fészekodúgyár megalapítása valóban kíváncsnak és hasznosnak bizonyult, mutatják ezt az eredmények is. A következő táblázat³⁸⁶ az egyes egyesületek által elhelyezett fészekodúk számát mutatja.

világháború után a keszthelyi gazdasági akadémia tanára, 1905-1934 az Állatvédelem című lap főszerkesztője

³⁸¹ Melléklet

³⁸² Kossuth Ferenc (Pest, 1841. november 16. – Budapest 1914. május 25.) politikus, mérnök, miniszter. Édesapjával együtt emigrációban élt a szabadságharc bukása után. Európai hírnevet szerzett vasút- és hídépítés, alagútfrás terén. Magyarországra 1894-ben tért vissza. 1895-től képviselő, 1906. április 8. – 1910. január 17. kereskedelemügyi miniszter.

³⁸³ Kukuljevič. 1906. 61. p.

³⁸⁴ Aquila 1907. 293. p.

³⁸⁵ Aquila 1907. 294. p.

³⁸⁶ Máday-Chernel. 1911. 64-65. p.

Állatvédő Egyesület	Év	Elhelyezett vagy forgalomba hozott fészekodvak száma /db/
Sopron	1900-1910	1 924
Kőszeg	1902-1910	4 312
Szentgotthárd	1902-1910	602
Baja	1903-1910	300
Szeged	1904-1910	38
Kecskemét	1906-1910	596
Lugos	1906-1910	60
Esztergom	1907-1910	470
Pozsony	1907-1910	280
Celldömök	1907-1910	90
Kolozsvár	1908-1910	96
Eperjes	1909-1910	345
Arad	1909-1910	100
Nagybánya	1909-1910	310
Nagyvárad	1909-1910	47
Körmend	1909-1910	445
Vasvár	1910-1910	20
Temesvár	1910-1910	100
Budapest	1910-1910	400
Szombathelyi Szépészeti Egyesület	1908-1910	250
Keszthelyi Gazdák köre	1907-1910	150
Keszthelyi „Otthon”-Kör	1907-1910	100
Pécsi „Mecsek” Turista-Egyesület	1906-1910	520
Vácsi Kultúregyesület	1908-1910	168
Összesen		11 794

Az adatokból kiolvasható, hogy a kőszegi, soproni, szentgotthárdi, valamint a kecskeméti egyesület számított a legaktívabbnak a fészekodúk forgalomba hozatalában az 1910-es évekig. Kőszeg, Sopron, és Szentgotthárd esetében a Fészekodúgyár megalapítása előtti öt év adatait is láthatjuk, azonban a gyár megalapítása utáni években az odúk száma jelentős mértékben megugrott.

A Fészekodúgyár sikerességét további jelentős megrendelések mutatják. Darányi kezdeményezésre 1906. november 30-án egy értekezletet³⁸⁷ szerveztek az erdészek és a gazdasági szakemberek számára, hogy megismertessék a miniszter madárvédelmi intencióját. Az értekezleten két jelentős döntés született. Egyrészt József főherceg előzetes engedélye alapján a MOK lehetőséget kapott egy a Margitszigeten létrehozandó kísérleti madárvédelmi telep felállítására. Másrészt egy kiterjedt madárvédelmi program is elindult a MOK javaslatára. Ennek keretében 2,5 millió

³⁸⁷ Aquila 1943. 31. p.

hektár kincstári és állami kezelésben lévő erdőben helyeztek el mesterséges fészekodúkat. Az állam több mint 6000 darab odút és számos téli madáretetőt rendelt Kühneltől, ellenben az ekkor egy fűrőgéppel működő gyár ennek előállításra nem volt képes. Erre jelentett megoldást egy újabb fűrőgép megrendelése szintén állami támogatás útján.³⁸⁸ A gyár naponta egy odú és egy röplyuk fűrőgéppel, 8 munkással körülbelül 100 odút állított elő, amelyeknek értékesítési ára 60 és 90 fillér között mozgott.³⁸⁹ A trianoni békét követő években a fahiány következtében cementodúk gyártásával kísérleteztek.

Mindezen munka több szempontból eredményesnek bizonyult. Összefoglalva elmondható, hogy sikeres volt a madárvédelem eszméjének terjesztése mind a gyermekek, mind a művelt nagyközönség, mind az alsóbb néprétegek körében (leginkább Vas és Zala megyében). Sikert ért el meghonosítani a „Madarak és Fák Napja” intézményét az elemi iskolák jelentős részében. A kárászi gyár által előállított odúkat nemcsak Magyarországon forgalmazták sikerrel, hanem Alsó-Ausztriában is. Az egyesületeket működését, az alapot megvető törvények, rendeletek, valamint a támogatások is segítették.

6.3. Az 1902. év március 19-én kötött nemzetközi madárvédelmi egyezmény

A hasznos madarak nemzetközi védelme, annak törvényi szabályozása szerves kapcsolatban állt a magyar intézkedésekkel. Az 1902-ben megkötött egyezmény közvetlen előzményeként az 1883. évi vadászati törvényt, az 1894. évi mezőőrségről és mezőgazdaságról szóló törvényt tekintjük. Azonban már Csokonai Vitéz Mihály egy 1790-ben írt párbeszédében – amelyet egy bagoly és egy kócsag között folyik – felhívja a figyelmet a divat kíváncsiságai okozta madárpusztulásra, és sürgette egy madárvédelmi intézkedés meghozását.³⁹⁰ Erre több mint száz évet kellett várni.

Az előzőekben tárgyalt eseménysor – az 1868. évi német erdészek és gazdák ülésétől kezdve a konferenciákon hozott döntéseken át, a törvények meghozataláig – mind e nemzetközi egyezmény létrejöttéhez vezetett.

³⁸⁸ Aquila 1943. 32. p.

³⁸⁹ Aquila 1907. 295. p.

³⁹⁰ Schenk. 1931. 55. p.

Az Egyezmény közvetlen előzményét a nemzetközi szinten az 1895-ben, Franciaországban tartott értekezlet jelenti³⁹¹. 1892-ben Németország csatlakozott az 1875. évi egyezményhez, amelynek hatására Franciaország is lépéseket tett az ügy előmozdítása érdekében. 1893-ban a francia kormány az európai államok képviselőit egy Párizsban tartandó értekezletre hívta meg a madárvédelem kérdésnek nemzetközi szinten való rendezése végett. A kérdés Magyarországon a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ügykörébe tartozott, aki Hermant kérte fel véleményezésre. Herman rendkívül fontosnak tartotta a leendő értekezlet megtartását, valamint a meghívás elfogadását, mivel még az 1875. évi egyezmény sem tartalmazott egy jegyzéket a védendő madarokról, holott ez alapfeltétele lett volna egy nemzetközi törvénynek. Herman javaslatát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elfogadta és azt közölte a francia kormánnyal is, akik szintén követték a kijelölt irányt.

A konferenciát 1895 júniusában hívták össze, de a magyar és osztrák, valamint a német kormány elhatározta, hogy egy közös javaslat elkészítése végett a kormányok küldöttei³⁹² a párizsi konferencia előtt Bécsben, majd Berlinben ülnek össze. A Bécsben tartott előértekezleten megállapították, hogy a párizsi konferencián a tárgyalási alapot az 1875. évi deklaráció jelentse. Ezzel szemben Berlinben a német küldöttek úgy látták, hogy ezen egyezménnyel szemben az 1888. évi német birodalmi madárvédő törvény előrehaladottabb, így az 1875. évi egyezményt át kell dolgozni. A berlini tanácskozáson Olaszország küldöttje³⁹³ is részt vett, aki szintén támogatta a deklaráció módosítását. A tárgyalások eredményét egy 15 pontos javaslat³⁹⁴ elkészítése jelentette, amelyben minden olyan kérdést kerültek, amely Olaszországot érintette (például a tömeges madárfogás betiltása), mivel csak így lehetett egy egységes javaslatot megalkotni. A berlini javaslat azonban a védendő madarak jegyzékét még mindig nem tartalmazta.

A párizsi nemzetközi madárvédelmi értekezlet 1895. július 25-én ült össze 16 ország³⁹⁵, 37 képviselőjének³⁹⁶ részvételével. Az értekezlet a francia földművelésügyi miniszter, Gadaut nyitotta meg. A berlini javaslat mellett időközben egy francia

³⁹¹ Herman. 1907. 86-107. p.

³⁹² Magyar részről Saárossy-Kapeller Ferenc földművelésügyi miniszteri osztálytanácsos, osztrák részről Dr. Beck Miksa Wladimir földművelésügyi miniszteri osztálytanácsos, német részről Dr. Thiel titkos főkormánytanácsos, Dr. Lehmann titkos követségi tanácsos, Dr. Koenig bonni egyetemi tanár, Dr. Selenka erlangen-i egyetem tanára.

³⁹³ Giglioli-Hillyer Enrico a florenzi felsőbb tudományos intézet tanára.

³⁹⁴ Herman. 1907. 91-92. p.

³⁹⁵ Németország, Osztrák-Magyar Monarchia, Belgium, Spanyolország, Franciaország, Anglia, Görögország, Olaszország, Luxemburg, Monaco, Hollandia, Portugália, Oroszország, Svédország, Norvégia, Svájc.

³⁹⁶ Herman. 1907. 92-94. p.

indítvány is elkészült, amely 3 madárjegyzéket is tartalmazott, úgymint a védendő hasznos madarokról, a szárnyasvadakról, valamint a káros madarokról. A francia tervezet lényegét tekintve kiemelendő, hogy az államokat közös, kölcsönös, mezőgazdaságilag hasznos madarak törvényes védelmére szólította fel, valamint szabályozni kívánta a vadászati, tilalmi, kereskedelmi időszakot is.

A mezőgazdaságilag hasznos madarak jegyzékét magyar részről könnyedén össze lehetett egyeztetni az 1894. évi XII. törvénycikkkel, azonban ez nehézségekbe ütközött osztrák és német részről is, valamint Olaszország kijelentette, hogy olyan egyezményt, amely kötelező jegyzéket foglal magában, nem fog elfogadni. Következő lépésként az angol küldött indítványát elfogadva egy 15 fős albizottságot hoztak létre, amelynek feladata egy közös javaslat létrehozása volt, ellenben ezek a tárgyalások sem vezettek eredményre, sőt a magyar, osztrák, német és olasz küldöttek kijelentették, hogyha a berlini javaslat megbukik, akkor az értekezleten a továbbiakban nem fognak részt venni. Ez a lépés is bekövetkezett, amelyre válaszként a luxemburgi követ egy szűkebb, 6 fős³⁹⁷ bizottság létrehozását javasolta, amely meg is alakult. A szűkebb bizottság egy 15 pontos, két madárjegyzéket tartalmazó tervezetet hozott létre, amelyet június 29-én az értekezlet el is fogadott.

A konvenció-tervezet kimondta, hogy a jegyzéket aláíró államoknak joguk van azt a saját szempontjaik szerint kibővíteni; megtiltotta a tömeges madárfogásra alkalmas eszközök használatát; megszabta a vadászati tilalom idejét; figyelembe vette a tudományt szolgáló kutatások szükségességét és megadta annak kereteit. A tervezetet minden ország saját kormányának kellett elfogadnia és életbe léptetnie. Anglia, Hollandia, Olaszország valamint Oroszország kormánya nem ratifikálta az egyezményt, és a további államok esetén is meglehetősen lassan haladt az ügyintézés, a vita tárgyát továbbra is a védendő madarak jegyzéke képezte.

Továbblépést az 1900-ban, szintén Párizsban tartott III. Nemzetközi Madárvédelmi Kongresszus jelentette, ahol további lépéseket tettek a védendő madarak jegyzékének összehangolására. Végeredményben a nemzetközi madárvédelmi egyezményt 1902. március 18-án Párizsban kötötték meg. Az egyezményt Ferenc József 1904. október 15-én ratifikálta³⁹⁸, becikkelyezésére 1906. június 9-én került sor.

³⁹⁷ Tisserand, Thiel, Fatio, Prost, Beck, Saárossy-Kapeller.

³⁹⁸ 1904. október 18. 76.130/11. szám.

6.4. Az 1906. évi I. törvénycikk

A ratifikálástól a becikkelyezésig két éves folyamat vezetett. A törvényjavaslatot 1904. március 23-án Tallián Béla³⁹⁹ földművelésügyi miniszter terjesztette a parlament elé, amelynek napirendjére 1904. augusztus 8-án került, amikor is azt észrevétel nélkül letárgyalta, és hozzájárulás végett a főrendiházhoz tette át, amely szintén felszólalás nélkül elfogadta.⁴⁰⁰ Az érdektelenség legfőbb oka az éppen zajló kormányválság volt. Az uralkodó csak jóval később, 1906. január 26-án szentesítette a törvényt, majd ismét Darányi minisztersége alatt június 9-én iktatták be a „*Corpus Jurisba*”.⁴⁰¹ A jogszabály 1904. évi előterjesztésén a törvény jelentőségét a madarak gazdasági hasznával, továbbá ételként való fogyasztásuk megakadályozásának fontosságával (amely a közlekedés és az ipar fejlődésével egyre nagyobb méreteket öltött) indokolták.

Az egyezményt a mezőgazdaságra hasznos madarak védelméről a következő országok fogadták el: Osztrák-Magyar Monarchia, Németország, Spanyolország, Franciaország, Görögország, Luxemburg, Monaco, Portugália, Svédország, Norvégia, Svájc. A magyar részről ratifikált egyezmény 15 cikkelyt és 2 jegyzéket tartalmazott a védendő és a káros madarakról. Az első cikkely kimondja, hogy a jegyzékben foglalt madarak védelmet élveznek minden időszakban. Tilos pusztításuk, elfogásuk, szállításuk, értékesítésük. A harmadik cikkely kimondja, hogy minden olyan eszköz felállítása és alkalmazása tilos, amely a madarak tömeges elfogását teszi lehetővé. Az ötödik cikkely a vadászati és értékesítési tilalmat minden év március 1. – szeptember 15. között határozta meg. A hatodik cikkely lehetővé teszi a mezőgazdaságra káros madarak elpusztítását, de áruba bocsátásukat tiltja. A hetedik cikkely a tudományos kutatómunka kereteit szabja meg.

Összehasonlítva ezt a törvényt az 1901. évi körrendelettel elmondható, hogy már a rendelet is igen határozott intézkedését tartalmazott, kiterjedve a szankciók pontos meghatározására is. Azonban a védendő madárfajok számának meghatározásában visszalépést jelentett a törvény, ugyanis az 1901. évi rendelet 130 védett madárfajt sorolt fel, míg az 1906. évi törvény csupán 103-t határozott meg.

³⁹⁹ Báró Tallián Béla (Szabás, 1851 – Kiszombor 1921. november 23.) politikus, miniszter. 1873-tól aljegyző, majd főszolgabíró, 1880-tól alispán, 1886-tól Somogy, 1892-től Békés és Csongrád vármegye főispánja. 1899–1903 a képviselőház egyik alelnöke, 1903. november 3. – 1905. június 18. között a Tisza-kormány földművelésügyi minisztere.

⁴⁰⁰ Herman. 1907. 115. p.

⁴⁰¹ Herman. 1907. 116. p.

A magyar törvényi szabályozásban az 1902. évi madárvédelmi egyezmény nem jelentett tulajdonképpeni előrelépést, mivel az 1883. évi és az 1894. évi törvény sokkal részletesebben tért ki a madárvédelem kérdéseire, így a tilalmi idő meghatározására, megszegés esetén a kihágás szankcionálására is. Azonban a madárvédelmi egyezmény magyar törvénybe iktatása két dologban mégis előrelépést jelentett, nevezetesen a védendő madárfajok meghatározásában, annak ellenére, hogy ez kevesebbet jelentett az 1901. évi rendeletben felsoroltaknál, viszont nem csupán rendeletben, hanem törvénybe lett foglalva, valamint ez volt az első kifejezetten madárvédelemmel foglalkozó magyar törvény. Mindemellett a nemzetközi madárvédelem ügyének előmozdulásának jelentőségét sem szabad figyelmen kívül hagynunk.

7. Összegzés

Ha egy rövid végösszefoglalást szeretnénk tenni, akkor a bevezetésben megjelölt kérdésekre kell visszautalnunk. A részösszefoglalásokban ezek nagy részét már megpróbáltuk megválaszolni, ezért hipotéziseinket itt csak vázaltszerűen regisztráljuk ismételten.

A szakdolgozatban kifejtettük azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen megalakult a Magyar Ornithológiai Központ. Létrejöttének előfeltételeit egyrészt az 1884-ben, Bécsben, valamint 1891-ben Budapesten rendezett nemzetközi madártani kongresszusok jelentették, másrésztől Habsburg Rudolf trónörökös személyes támogatása, az ornitológiai tudománynak fejlesztése iránti elkötelezettsége mozdította elő a folyamat elindulását.

Az intézmény jelentőségét elsősorban egyedisége adta meg. A német, angol valamint amerikai ornitológiai társaságok mellett már a XIX. század végén, Magyarországon is működött a madártani intézet. Tevékenységükre a külföldi szakemberek is felfigyeltek, támogatták munkájukat – leginkább a hollandok – kutatásaikat, eredményeiket elismerték. Különösen Herman Ottót, Schenk Jakabot és Csörgey Tituszt tartják a legnevesebb, külföldön is megbecsült ornitológusnak.

A MOK fontosságát nemcsak külföldön való elismertsége jelzi, hanem Magyarországon kifejtett szakmai munkássága is. Keletkezése annak a folyamatnak a folytatását jelentette, amikor is állam az alkalmazott tudományok fejlesztése érdekében több, állami intézményt hozott létre, így például a Meteorológia vagy a Földtani Intézetet. Ezek az úgynevezett kísérletügyi intézmények egymás kutatásait segítve szoros kapcsolatban álltak, így példának okáért a Meteorológiai Intézet időjárási adatokat szolgáltatott a MOK-nak, hogy elősegítse a madárvonulás-kutatást, amely a MOK kutatási területeinek egyik jelentős komponensét adta. Másik két komponense a gazdasági madártan területének feltérképezése, és ezzel kapcsolatban eleinte a gazdaságilag hasznos madarak védelme, majd maga a madárvédelem volt. Eredményeiket tekintve kiragadva egy-két példát megemlíthetjük az 1902. évi nemzetközi madárvédelmi egyezmény kidolgozásában és való közreműködést, és ennek kapcsán az 1906. I. tc. megvalósulását, ezenfelül a madárgyűrűzés máig használt módszerének 1908-ban történt bevezetését, és a madárvonulás-kutatás megindulását is.

1893-1901 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, majd 1901-től a Földművelésügyi Minisztérium alá tartozó Központ munkáját a vezetés lehetőségeikhez képest mindig is támogatta. Kiemelendő gróf Csáky Albin, valamint Dr. Darányi Ignác személye, akik különösen odafigyeltek a Központ működésére, annak feltételeire, valamint gróf Apponyi Albert, aki a madárvédelem társadalmi úton való fejlesztéséhez nyújtott segítséget. Kitűnik mindez az intézkedésekből, azok szövegéből, tartalmából, valamint az Aquilában közölt cikkekben tett említésekből, amelyekben mindig tiszteletteljesen nyilatkoztak e miniszterekről.

A MOK nemcsak tudományos tevékenységet végzett, hanem a társadalom gondolkodásának, természethez fűződő viszonyának formálásban is igyekezett tevékenyen részt venni. Példázza ezt az OÁVE és vidéki állat- és természetvédő egyesületek alakulása a XX. század elején, a Madarak és Fák Napjának bevezetése, amelyet mai napig megtartanak az iskolában.

A dolgozat során láthattuk, hogy a Magyar Ornithologiai Központ egyedülálló tevékenységet fejtett ki, megalakulásakor egy új tudományterület lépett a meglévő diszciplínák sorába, amely a keletkezésekor támasztott elvárásoknak – mind tudományos, szakmai téren, mind társadalomformáló szempontból – javarészből megfelelt.

8. Mellékletek

1. számú melléklet

A Magyar Ornithológiai Központ hivatalos személyi kimutatása 1893-1908.

Év/ Beosztás	Főnök	Adjunktus	Asszisztens	Titkár	Gyakornok	Önkéntes	Gondnok	Szakfordító
1893	Herman		Jablonowski		Csörgey 1895-1899/Szalay 1895-1896/Pungur Ella 1897-1898/Schenk 1898-1899	Gaál / Sóky 1895 /Gajzágó 1895-1896/Kállay 1897		
1894								
1895								
1896								
1897								
1898			Pungur / Szalay 1899-1901 /Csörgey 1900-1901 / Vezényi 1903					
1899								
1900								
1901								
1902		Csörgey			Soós / Vezényi 1901	Szűcs		
1906			Schenk	Pungur				
1907					Greschik / Lambrecht 1908-		Hámori	Parlagi
1908		Schenk		Csörgey				

2. számú melléklet

A Magyar Királyi Ornithológiai Központ hivatalos személyi kimutatása
1909-1919.

Év/ Beosztás	Főigazgató	Igazgató	Titkár	Adjunktus	Asszisztens	Gyakornok	Gondnok	Szakdíjnok
1909	Herman		Csörgey	Schenk	Greschik 1916-ig / Lambrecht 1912- 			

3. számú melléklet

A Magyar Királyi Madártani Intézet hivatalos személyi kimutatása 1919-1943

Év / Beosztás	Főigazgató	Igazgató	Titkár	Főadjunktus	Adjunktus	Asszisztens	Gyakornok	Szakdíjnok	Szaktunikaerő	Szaknapidíjas	Ornitológus
1919	Chernel		Csörgy 1921-ig / Schenk 1927-ig		Greschik				Szemere L.	ScHerman	
1920											
1921											
1922		Csörgy 1933-ig / Schenk 1927-től						Vasvári	Szemere Z.	Vasvári	Warga
1923											
1924											
1925											
1926											
1927											
1928											
1929											
1930											
1931											
1932											
1933											

Év / Beosztás	Főigazgató	Igazgató	Titkár	Főadjunktus	Adjunktus	Asszisztens	Gyakornok	Szakedíjnok	Szaktunkaerő	Szaknapidíjas
1933	Csörgey	Schenk			Vasvári		Vertse			
1934										
1935										
1936										
1937										
1938	(Vönöczky) Schenk Jakab			Warga / Vasvári 1935-36			Keve		Vertse / Keve 1938-ig	
1939						Vertse 1940 /Keve	Vertse			
1940										
1941										
1942					Keve 1941/Vertse		Udvardy			
1943	Warga			Vertse 1943 /Keve		Udvardy			Pátkai	
1944										

4. számú melléklet

A Magyar Ornithologiai Központ tiszteletbeli és levelező tagja az Aquila alapján

Tagság kezdetének dátuma	Tiszteletbeli tagok	Levelező tagok
1894	Dr. Rudolf Blasius Dr. Johann Büttikofer Dr. Robert Collett John Cordeaux Csató János Victor Fatio Dr. Otto Finsch Frivaldszky János Dr. Max Fürbringer Henrik Gaetke Enrico, Hillyer Giglioli Alexander von Homeyer Theodor Liebe Ernst von Middendorff A. Milne-Edwards Alfred Newton Dr. Emil Oustalet Dr. J. Palacky Axel Palmén Dr. Ant. Reinchenow Robert Ridgway Lutley Sclater Edmund Sélys-Longchamps R. Bowdler Sharpe Victor Tschusi Csáky Albin Szalay Imre	Aebly Adolf Buda Ádám Dr. Wihiam Blasius Spiridon Brusina Eugen Büchner Chernel István Danford Esqu Gróf Forgách Károly Louis d'Hamonville Dr. Ernst Hartert R. Freiherr König Dr. Ludwig Lorenz Dr. Lovassy Sándor Dr. Madarász Gyula Medreczky István Dr. Karl Russ Dr. E. Schaeff Hermann Schalow Szikla Gábor Josef Talszky Dr. Max von Zeppelin Dr. Paul Leverkühn
1895	Kálnoki Bedő Albert Adolf Bachofen von Echt	Reiser Otmár Karl Pallisch Czynek Ede Vastagh Géza
1896	Gróf Festetics Andor Dr. Karl Claus	Dr. Almásy György Fászl István Kocyan Antal Pfenninberger József Kunszt Károly Gaal Gaston
1897	Gróf Forgách Károly Hegyfoky Kabos Louis d'Hamonville	Greisziger Mihály Vadas Jenő Gretzmacher Gyula Wachenhusen Antal Földes János Ertl Gusztáv
1898	H. Rothschild Walter Mr. Howard Saunders Ogilvie-Grant W.R.	Otto Kleinschmidt Johann Thienemann Dr. Arnold Jacobi

	William Eagle Clarke Dr. Karl Hennicke Jacobi v. Wangelin Hans Berlepsch Dr. Karl Parrot Dr. Mich. Alexander von Menzbier	Helen Ulm-Erbach Dr. Tomasso Salvadori Dr. Giacinto Martorelli Boroskay János Hauer Béla Szűts Béla Rónay Antal
1900	Dr. Darányi Ignác Gróf Majláth József Dr. Ernst Ebermayer Dr. H. Ekama	Máday Izidor Saárossy-Kapeller Ferenc Snouckaert von Schauburg Pietro Pavesi Oscar Haase
1901	Dr. Wlassics Gyula Mr. Richard Barrington Paul Matschie Hans von Berlepsch-Seebach	Ettore Arrigoni Degli Oddi Alfred Angot Theophil Studer
1903	Nemeskéri Kiss Pál Sóltz Gyula Chernelházi Chernel István Gyulai Gaál Gaston Dr. Henry Eeles Dresser Dr. Theophil Studer	Dr. Szlávny Kornél Csörgey Titusz Dr. Otto Helms Dimitri von Kaygorodoff
1912	J. W. B. Gunning Harald Loudon F. J. von Vollenhoven	Fernbach Károlyné Karátson Nóra Oskar Heinroth Meszlenyi Pál Selymessy Ferencz Szomjas Gusztáv Dr. Weigold Hugo
1934 / 1935	Chernel Istvánné Herceg Francesco Chigi Jean Delacour Herceg Festetics György Dr. Alessandro Ghigi Dr. Franz Groebels Kaán Károly Dr. Otto Kleinschmidt Dr. Alfred Laubmann Dr. Madarász Gyula (†) Herceg N. Taka-Tsukasa Dr. br. Waldbott Frigyes	Sergej Buturlin Albert Chappellier George Dementiev Hegymeghy Dezső Kamner Alfréd Dr. Edgardo Moltoni Mrs. Nice Margaret Morse Páldy Géza Josef Plancic Dr. Bernhard Pensch Dr. Moritz Sassi Dr. Ernst Schüz Dr. Friedrich Steinbacher B. Stegmann Dr. Nicolaus Transehe

BIRD MIGRATION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—The notice of *The Times*, March 3, "A Hungarian Stork in Natal," roused everywhere the greatest interest. This encourages me to ask you the favour of your publicity for the following considerations.

One of the hardest points to solve concerning the problem of bird migration was the question whether our birds, going to Africa for winter quarters, pass the Equator. The Hungarian stork shot in Natal is a direct proof that they pass beyond the Equator, and the ringed stork liberated in North Germany which was killed in the Bushmen's country is a further evidence of the fact. In both cases the identity of the individual was established with full certainty; and this invests them with the highest importance.

The geographical elements of the Hungarian stork shot in Natal were the following:—

It was liberated on the nest, as young one, at Hidvég, in the south-eastern part of Hungary (Transylvania), lying under N. lat. $45^{\circ} 30'$ and E. lat. (Greenwich) $25^{\circ} 30'$ on July 8, 1908, with a ring bearing No. 209. The bird reached Polela in Natal, which lies under S. lat. 30° and E. long. 30° . The course taken was nearly straight to the south, and passing the Equator, the length of travel in aerial line being about 8,600 kilomètres.

As a committee was formed recently at Pretoria for the observation of bird migration after the Hungarian model, and as our stork penetrated very deeply into the country of our South African friends, the high significance of the case may be judged by this; and I express the hope that the migration of the stork may soon be clearly established, chiefly if the daily Press, the most modern of great powers, gives it its mighty help, as in the present case.

With the assurance of my highest esteem, believe me, Sir,

Yours very respectfully,

OTTO HERMAN, Director.

Royal Hungarian Central Bureau for Ornithology,
Budapest, March 12.

(63)

RINGING BIRDS IN HUNGARY.

A NEW AND VALUABLE METHOD.

BY

H. F. WITHERBY.

DURING a recent visit to Hungary I had the pleasure of inspecting, by the kindness of the Director, Herr Otto Herman, the Royal Hungarian Central Bureau for Ornithology.

This institution has done and is doing, as is well known, excellent biological work. It is now housed in a fine new building in Budapest, and has a most efficient staff.

I was particularly interested in the section devoted to the ringing of birds, which is under the control of Herr J. Schenk. Ringing was started in 1908, and from then until and including 1914 some twenty-four thousand birds have been marked. Most of these were ringed as nestlings, but recently a number of adults of certain species have been marked. The best results have been obtained from Storks, Herons, Waders, Gulls and Starlings, the percentage of recoveries in Storks, Herons and Gulls being from three to five, while in other species the recoveries have been from one to two per cent.

Herr Herman very kindly made arrangements for me to accompany Herr Schenk on one of the marking expeditions which he constantly makes. The first day we visited Lake Velence—a large, shallow, rush- and reed-grown lake not far from Budapest. Here, nestling Black-headed Gulls, Black Terns and Redshanks were ringed, as well as one or two Black-necked Grebes, which were exceedingly common but impossible to catch except when very young, and also two Pochard ducklings.

This lake, which is well known to several English ornithologists, is crowded with bird-life and is a most

fascinating spot to visit, especially in June when many young ones are hatched.

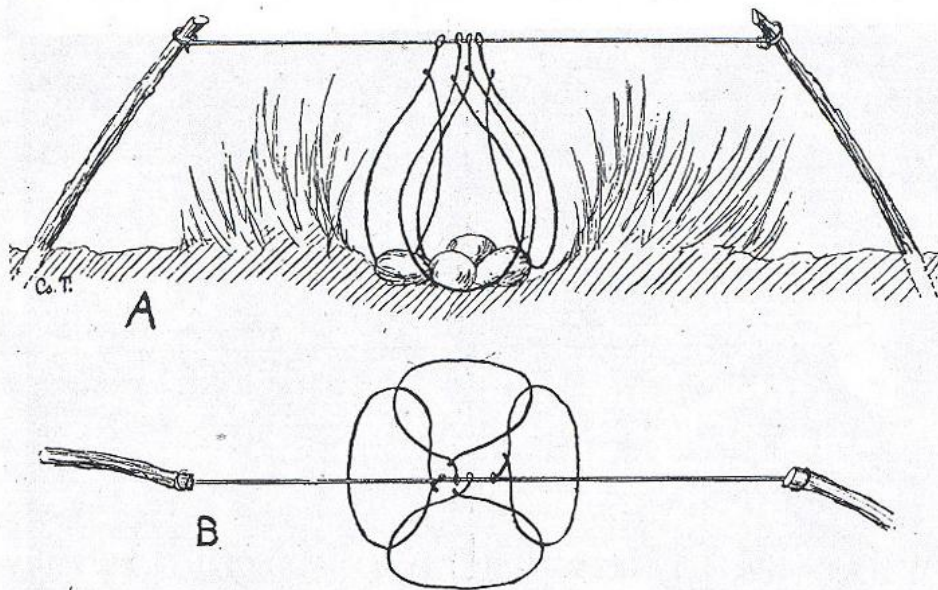
On the two following days we were at Ürbö where on a great plain of rough grass, marsh and shallow rush-grown water, Black-tailed Godwits, Ruffs, Red shanks, Lapwings, Kentish Plovers, Black Terns and other birds were nesting.

Here Herr Schenk introduced me to a method of marking birds which was quite new to me, viz. by snaring the birds at the nest. I had often wished that we might be able to do this because it should lead to results very difficult to arrive at by other means. With our present methods we are unable to obtain a sufficient series of facts to show whether the larger birds nest year after year in the same place, and when and where the young breed. The last point is no doubt the more important as it bears directly on the question of how birds become distributed, and if sufficient facts could be collected by snaring and ringing combined much light might be thrown on such difficult questions as range extension and the way in which birds choose their breeding-places. Take, for instance, the case of the Black-headed Gull, of which we have ringed many thousands of young ones, unfortunately we have very few records to show when and where these young ones breed, and if we could snare the nesting-birds at a number of colonies on a large scale we should no doubt catch some of our ringed birds and thus obtain some very useful facts.

Herr Schenk has used this method successfully in Lapwing, Black-tailed Godwit, Redshank, Reeve and Black Tern, during the last three seasons. Most of the birds so caught do not desert their nests—the same Redshank, for instance, has been repeatedly caught on the same nest; some, however, desert the nest but breed again in the same season, so that this would do no harm in common species.

As to results, Herr Schenk has not yet gone far enough to get many recoveries, but in the second year he caught three birds which he had snared and ringed in the same place the year before, and in the third year he caught eight ringed birds.

Although he has ringed many young, he has not yet caught one of them as a breeding-bird in a subsequent year, but it is only since 1912 that he has been ringing

SHOWING METHOD OF SETTING SNARE.

A.—Side-view. B.—From above.

in this locality, and it is probable that most waders do not breed in their first year.

The snare itself consists of two pieces of stick, one end of each being sharpened to enable its being pushed into the ground. The length of the sticks may vary according to the nature of the ground and the site and height of the nest. They are connected together by a piece of string about fifteen inches long, tied firmly to the top of each stick. In the centre of the string four horse-hair nooses are fastened by means of slip knots. A noose consists of a strand of ten or twelve horse-hairs about fifteen inches long and fastened together by a knot at each end.

The sticks must be pushed firmly into the ground one on each side of the nest, so that the middle of the string is over the centre of the nest. When so fixed the string must be taut. The snares are then arranged in large loops reaching from the string to the nest, so that the eggs are completely surrounded and the bird cannot get to them without passing through one of the snares. How the snare should be set is very clearly shown in the accompanying drawings, which have been very kindly prepared for the purpose of explaining the method to English ornithologists by Herr Titus Csörgey, the Secretary of the Royal Hungarian Central Bureau for Ornithology.

Sometimes a bird will push aside the snares without being caught, in which case they must be readjusted. If there is a wind each snare should be fixed by stalks of grass or small twigs to prevent its being blown out of place. The places where the snares have been set must be carefully marked, and they must be visited every hour or two. If the weather is very hot the snares should be visited more frequently, as if a bird is left long in a snare in very hot weather it is likely to be suffocated. This, however, would seldom happen in this country, and Herr Schenk informs me that of two hundred birds snared this season only one—a Lapwing—has been killed.

I am afraid it is now too late to practise this method this year, but I hope that next year some of our "ringers" will take it up, and we may look forward to some interesting results. In any case, I am much indebted to Herr Herman and Herr Schenk for their kindness in giving me the opportunity of seeing this method worked, and of bringing it to the notice of the readers of *BRITISH BIRDS*.

7. számú melléklet

Schenk Jakab: Magyarországi Madarak Vándorútjai. Iskolai falitérkép 1928.

9. számú melléklet

A keszthelyi Balaton Múzeumban végzett kutatás jegyzéke

	(Vönöczky) Schenk Jakab	Csörgey Titusz
Személyes iratok	○ Bronzkatonai érdemrend 1918. augusztus 13. ○ Igazolvány lap (személyi igazolvány) 1920. július 5. ○ Kinevezése a VIII. fizetési osztályba (adjunktus) 1908. június 30. ○ Kinevezése a VII. fizetési osztályba 1918. december 1. ○ Leckekönyv ○ Nyugdíj kimutatás Zábrák Vilma(felesége) részére 1945. szeptember 16. ○ Születési anyakönyvi kivonat másolata 1923. július 27. ○ Útlevél 1937. június 26. – 1941. május 11.	○ Adóbizonyslatok – Balatonrendes, Ábrahámhegy az 1950-es évekből ○ Anyakönyvi kivonat ○ Biztosítási papírok ○ Családfa ○ Félárú jegy váltására jogosító arcképes igazolvány Csörgey Titusz kísérletügyi főigazgató részére 1931-1935. ○ Félárú jegy váltására jogosító arcképes igazolvány Csörgey Titusz úr ny. kísérletügyi főigazgató felesége részére. ○ Kinevezése a VI. fizetési osztály III. fokozatába 1922. szeptember 14. ○ Kinevezése az V. fizetési osztályba 1934. július 20. ○ Kinevezése m. kir. mezőgazdasági kísérletügyi főigazgatóvá 1933. május 10. ○ Középiskolai tanári alapvizsga bizonyítványa ○ Lecke könyv ○ Magyar állampolgárság fenntartása – Igazolvány, 1922. június 16. ○ Miniszteri engedély a Sporthorgászat havonként megjelenő halászati időszaki szaklap megjelenésére 1925. május 2. ○ Névjegykártya (Öt példány – egyiken az Ábrahámhegyi Fürdőegyesület pecsétje) ○ Tanúsítvány a házasság megkötéséről - Csörgey Titusz Károly Antal Mihály budapesti lakos és

		Tordai Ilona Vilma budapesti lakos egymással alulírott ... anyakönyvvezető, mint polgári tisztviselő előtt a mai napon házasságot kötöttek. Bp., 1912. szeptember 10. II. kerületi anyakönyvvezetőség
Kéziratok, cikkek	○ Sólymok és solymászat, kézirat ○ Cédulák tanulmányaihoz ○ Kakukk, gépelt, kézzel javított, 7 oldal ○ Dr. Vertse Albert: Galambfajták, gépelt ○ A magyar solymászat története – különlenyomat, Aquila LXV 1958. ○ Vasvári Miklós: A madarak szervezetéről és életéről. ○ Vasvári Miklós: A galambok és pusztai tyúkok. ○ Vasvári Miklós: A dodo-galamb története. ○ Kleiner Ede: A madarak melyek már nem repülnek. ○ Pongrácz: Az ősvilág madarai és a madárvilág kibontakozása. ○ Schenk Jakab: Kirándulók madárismerősei. ○ Schenk Jakab: Gémek, gémtelpek. ○ Schenk Jakab: Hajnalmadár – kövirigó – házi rozsdafarkú /A sziklás élettér lakói/ ○ Schenk Jakab: Seregély – pásztormadár – aranymálkó ○ Schenk Jakab: A magyar puszták, turjánok és székesek madárvilága /három példány/. ○ Schenk Jakab: Kakukk. ○ Schenk Jakab: Madárvonulás ○ Schenk Jakab: A madárvilág	○ Antipa G.: Az Alduna haltermelésének biológiai alapja és mechanizmusa. Bp., 1934. ○ Csörgey Titus: Széljegyzetek Rudolf Zimmermann Beitrage zur kenntniss der vogelwelt des neusiedler seegebietes c. művéhez. ○ Csörgey Titus: Vönöczky-Schenk Jakab. Klny. az Aquila 1944-47. évi LI-LIV. Sz.-ból ○ Csörgey Titus: Az úszómadarak fajsúlynövekedésének példája. Klny. az Aquila 1925-1926. évi kötetéből ○ Csörgey Titus: Madárvédelmi tanulmányok 1922-30-ból. Bp., 1931. Klny. Aquila 1929-30. ○ Csörgey Titus: Madárvédelmi tanulmányok 1931-34-ből. Bp., 1935. Klny. Aquila 1931-34. ○ Csörgey Titus: Madárvédelem a kertben. Bp., 1913. 1929, 1930, 1933, 1935, 1936, 1940. 1944, 1948. ○ Madárvédelmi tanulmányok 1908-1911-ből. Klny. az Aquila XVI. És XVIII. évf. Bp., 1912. ○ Miként ünnepeljük a madarak és fák napját.

	gazdasági jelentősége. ○ Schenk Jakab: A kócsag alkonya. Különlenyomat a „Természettudományi Közlöny” 665-668. füzetéből. ○ Schenk Jakab: A gyakorlati természetvédelem megindítása Magyarországon. ○ Schenk Jakab: Az 1920-22. évi magyar madárjelölések. Bp., 1923. Magyar Királyi Állami Nyomda. ○ Schenk Jakab: Jelentés az 1909. évi madárjelölésekről. Bp., 1909. MOK. Különlenyomat Aquila XVI. ○ Schenk Jakab: A kékvércse fészkelésének tárgyalása az irodalomban. Bp, 1911. MOK. ○ Schenk Jakab: Opuscula ornithologia 1-6. kötet. Bp., 1909-1932	Bp., 1908. ○ Molnár Béla: A kakukk a velencei Biennalen és itthon. Szarvas, 1943. ○ Páldi Géza: Bepillantás a fehértó-erdő madárvilágába. Klny. a Mecsek Egyesület 1938-as évkönyvéből. ○ Reprinted from „British Birds” 1938. szeptember - The dipper walking under water. ○ Újságcikk Csörgey díszdoktorrá avatásáról a debreceni egyetemen ○ Vertse Albert: Dr. H. C. Csörgey Titusz. Klny. sz Aquila 1962-63. évi sz.-ból
Fényképek	○ Madárfotók: Homonnay Nándor, Schenk Jakab, Warga Kálmán, Beretzk Péter ○ Tűzoktelepen idősebb korában ○ Szürkegém fiókával a Kis-Balatonnál ○ Csörgey, Schenk, Vertse, Vasvári a 1930-as években az Intézet könyvtárában ○ Íróasztalánál dolgozik ○ Íróasztalánál dolgozik idősen ○ Feleségével budapesti otthonukban ○ Kőszegi sír 1962. október 13. ○ Mellkép ○ Első világháború, Losoncon katonaruhában ○ 1909 (Székely Aladár fényképész felvétele) – műtermi beállított fotó	○ Csörgey a Fertő tavon teljes „madarász felszerelésben” ○ Csörgey a Fertő-tavon madarászik csónakon 1938. ○ Csörgey a Kis-Balatonon csónakban a Zala-híd alatt ○ Csörgey, Warga Kálmán, Otto Steinfalt ○ Csörgey összeállítás a gólya táplálkozásáról + dankasírály (tablóról fénykép) ○ Csörgey mellképe ○ Csörgey mellképe 1925 MKMI levelezőlapján ○ Csörgey idős korában ○ Felesége idős korában ○ Csörgey Károly és Titusz ○ Csörgey és Zábrák Viktor ○ Csörgey Károly katona egyenruhában, lovon ○ Csörgey íróasztalánál ○ Csörgey ház

		Ábrahámhegyen ○ Ábrahámhegy 1956. szeptember feleségével ○ Ábrahámhegy 1959. április 23. – lócán két idős hölgy között ○ Ábrahámhegy 1961. augusztus, ház előtt feleségével ○ „Titus bácsi horgászik Ábrahámhegy” ○ Chernel István arcképe ○ Hermann Ottó mellképe ○ Hermann Ottóval vadászik csónakból déli parton, szemben a Badacsony ○ Pungur Gyula mellképe (Székely Aladár fotója) ○ A budapesti 1927. évi Nemzetközi Zoológiai Kongresszus résztvevőinek egy csoportja a Madártani Intézet kertjében ○ Pécsi madárvédelmi napok 1930-as években ○ Pécs 1933 – csoportkép ○ Pécs 1939. március 24. Levelezőlap, téli Mecsek ○ Pécs – Kozári vadászház 1935. április 28. ○ Mecsek 1939. május 18. ○ 25 éves érettségi találkozó Sopronban ○ 30 éves érettségi találkozó Sopronban ○ Madárképek – Kis-Balaton élővilága, rét, téli Kis-Balaton, a Balatonon régebben élt madarak (lista a fajokról) ○ Sírokról 3 fotó + negatív
Tárgyak	○ A Madártani Intézet Gyűrűmintái ○ Bilateral, Briefwaage ○ Nagyító – Budapesti bélyegtőzsde felirattal ○ Cédulatartó, csiptető, hal formájú ○ Iratnehezék	○ Club – illatosított finom pipadohány. Magyar dohányipar. Lágymányosi dohánygyár Budapest. 50 g. Ára 6 ft. ○ Csörgey – Vönöczky emlékkiállítás jegye L. 69. 6. 5. Veszprémi Megyei

	○ Emlékplakett díszdobozban, Herman Ottó mellképe	Múzeum Igazgatósága ○ Első Magyar Fészekodu-Gyár hirdetése Kárász, 1949. szeptember 1. ○ Herman Ottó gyászjelentése ○ Madárvédő és egyéb munkatársak térképe (Nagy – Magyarországon belül a Trianoni Magyarország ○ Megfigyelő állomások térképe (Nagy – Magyarországon belül a Trianoni Magyarország ○ Szemüvegtok ○ Szemüvegkerete kétfelé törve ○ Üveg – mérge, arzén felirattal
--	---	--

Bibliográfia

A II. Nemzetközi ornithológiai kongresszus Budapesten.

In: *Természettudományi Közlöny*. 1891. 23. köt. 321-325. p.

A VIII. nemzetközi madártani kongresszus. In: *A Természet*. 1934. 5-6. sz. 57. p.

A VIII. Nemzetközi Madártani Kongresszus Oxfordban.

In: *Aquila*. 1934. 38./41. évf. 471-472. p.

A IX. Nemzetközi Madártani Nagygyűlés. In: *A Természet*. 1937. 10. sz. 231. p.

A IX. Nemzetközi Madártani Kongresszus. In: *Erdészeti Lapok*. 1937. 10. füz. 805. p.

A háború és a madárvédelem. In: *Természettudományi Közlöny*. 1917. 64. p.

A "Magyar Ornithologusok Szövetsége" országos nagygyűlése pünkösdi vasárnapján Kaposvárott. In: *Kócsag*. 1929. 2. évf. 2. sz. 76-84. p.

A madarak hasznáról és káráról. In: *Erdészeti Lapok*. 1901. 6. füz. 621-622. p.

Az erdőtisztai kar az állat-, illetőleg madárvédelem szolgálatában.

In: *Erdészeti Lapok*. 1907. 4. füz. 250-252. p.

Az ornithologusok gyűlése Sarajevóban. In: *Aquila*. 1899. 6. évf. 4. sz. 380-400. p.

Aquila, a Magyar Ornithológiai Központ folyóirata.

In: *Természettudományi Közlöny*. 1895. 209-210. p.

Almásy György: Madártani betekintés a román Dobruzsába.

In: *Aquila*. 1898. 5. évf. 1-3. sz. 1-206. p.

Balogh László (szerk.): *1000 éves a magyar iskola*. Bp., 1996.

Bankovics Attila: 90 éves a Magyar Madártani Intézet.

In: *Állattani közlemények*. 1985. 72. köt. 1-4. sz. 21-26. p.

Brehm, Alfred Edmund: *Az állatok világa*. Bp., 1901-1907.

Chernel István: A honi madártani története – A madártan fejlődése a XVIII. század végéig. In: *Természettudományi Közlöny*. 1887. 19. köt. 415-418. p.

Chernel István: A honi madártan történetéből III. – A madártan kifejlődése a kir. magy. Természettudományi Társulat alapításától napjainkig, azaz 1841-1888-ig.

In: *Természettudományi Közlöny*. 1888. 20. köt. 55-62. p.

Chernel István: *Bibliographia ornithologia Hungarica*. Bp., 1889.

Chernel István: A II. Nemzetközi ornithológiai kongresszus előmunkálatai.

In: *Természettudományi Közlöny*. 1891. 23. köt. 81-82. p.

Chernel István: Új korszak hajnalán. In: *Aquila*. 1916. 23. évf. 8-12. p.

- Chernel István: Törvény- vagy rendeletervezet honi madaraink védelméről.
In: *Aquila*. 1920. 27. évf. 7-15. p.
- Chernel István: Trianoni béke és Magyarország madárvilága.
In: *Aquila*. 1921. 28. évf. 41-47. p.
- Csörgey Titusz: Öt hónap Spalatóban. In: *Aquila*. 1903. 10. évf. 1-4. sz. 66-103. p.
- Csörgey Titusz: Jelentés a IV. nemzetközi ornithologiai kongresszus alkalmából végzett tanulmányokról. In: *Aquila*. 1905. 12. évf. 1-4. sz. 25-35. p.
- Csörgey Titusz: Gyakorlati madárvédelmünk állami eszközei és intézményei.
In: *Aquila*. 1907. 14. évf. 1-4. sz. 291-316. p.
- Csörgey Titusz: A M.O.K. ezévi működése a gyakorlati madárvédelem terén.
In: *Aquila*. 1908. 15. évf. 1-4. sz. 302-306. p.
- Csörgey Titusz: Gyakorlati madárvédelmünk 1908-1909.
In: *Aquila*. 1909. 16. évf. 1-4. sz. 179-223. p.
- Csörgey Titusz: Herman Ottó. 1835. június 27. - 1914 deczember 27.
In: *Aquila*. 1914. 21. évf. 1-4. sz. 7-48. p.
- Csörgey Titusz: *Madárvédelmi tanulmányok 1914-ből*. Bp., 1915.
- Csörgey Titusz: *Madárvédelmi tanulmányok 1915-1916-ből*. Bp., 1916.
- Csörgey Titusz: Chernelházi Chernel István In: *Aquila*. 1921. 28. évf. 7-26. p.
- Csörgey Titusz: A madártan megoldatlan kérdései.
In: *Aquila*. 1924. 30./31. évf. 11-17. p.
- Csörgey Titusz: Mit vár Magyarország egy újabb európai madárvédelmi törvénytől?
In: *Aquila*. 1928. 34./35. évf. 7-11. p.
- Csörgey Titusz: Madártani kongresszusok 1926-28-ik években.
In: *Aquila*. 1928. 34./35. évf. 465-468. p.
- Csörgey Titusz: Herman Ottó egyénisége.
In: *Kócsag*. 1929. 2. évf. 3-4. sz. 118-119. p.
- Csörgey Titusz: Vönöczky Schenk Jakab kísérletügyi főigazgató, a Madártani Intézet igazgatója 1876-1945. In: *Aquila*. 1947. 51./52. évf. 42-44. p.
- Dorning Henrik: Miért kell védenünk a madarakat?
In: *Kócsag*. 1929. 2. évf. 3-4. sz. 156-159.
- E. G.: Az 1891-ik év tavaszán Budapesten tartandó második nemzetközi ornithológiai kongresszus előmunkálatai. In: *Természettudományi Közlöny*. 1890. 22. köt. 158. p.
- Éhik Gyula: Nemes-Kisfaludi Madarász Gyula dr. 1858-1931.
In: *A Természet*. 1932. 1-2. sz. 18-19. p.

- Farkas Zoltán: *A kultúra, a szabályok és intézmények*. Miskolc, 2005.
- Fatio, Viktor: III. nemzetközi ornithologiai congressus Párizsban.
In: *Aquila*. 1901. 8. évf. 1-2. sz. 187-189. p.
- F. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években: gróf Klebelsberg Kunó kultúrát szervező munkássága*. Bp., 1998.
- Gaal Gaston: A magy. ornith. központ, szervezete, eszközei és berendezése, különös tekintettel a madarak költözködésére. In: *Aquila*. 1894. 1. évf. 1-2. sz. 3-7. p.
- Gaál István: Madárvédelem a magyar középiskolában.
In: *Aquila*. 1912. 19. évf. 1-4. sz. 415-424. p.
- Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Bp., 2005.
- Herman Ottó: A magyar madártan irodalma.
In: *Természetrajzi füzetek*. 1878. 2. évf. 2-3. sz. 80-88. p.
- Herman Ottó: A madárvédelem a párizsi nemzetközi gazdasági kongresszuson.
In: *Természettudományi Közlöny*, 1889. 21. köt. 259-263. p.
- Herman Ottó: Megnyitó. In: *Aquila*. 1894. 1. évf. 1-2. sz. 1-3. p.
- Herman Ottó: Az első év. A Magyar Ornithologiai Központ működése 1894-ben.
In: *Aquila*. 1895. 2. évf. 1-2. sz. 1-3. p.
- Herman Ottó: Petényi J. Salamon ornitologiai hagyatéka.
In: *Aquila*. 1896. 3. évf. 3-4. sz. 149-187. p.
- Herman Ottó: Ornithológusok gyűlése Sarajevóban.
In: *A Természet*. 1899. 22. sz. 11-12. p.
- Herman Ottó: *A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig*. Bp., 1895.
- Herman Ottó: Magyar Ornithologiai Központ.
In: *Természettudományi Közlöny*. 1894. 49. p.
- Herman Ottó: *A madarak hasznáról és káráról*. Bp., 1901.
- Herman Ottó: Visszapillantás a Magyar Ornithológiai Központ tíz esztendő működésére. In: *Aquila*. 1903. 10. évf. 1-4. sz. 1-34. p.
- Herman Ottó: Petényi J. Salamon és a magyar madárvilág.
In: *Természettudományi Közlöny*. 1904. 414. füzet 125-134. p.
- Herman Ottó: A negyedik nemzetközi ornithológiai kongresszus.
In: *Természettudományi Közlöny*. 1905. 566-571. p.
- Herman Ottó: A IV. nemzetközi ornithologiai kongresszus.
In: *Aquila*. 1905. 12. évf. 1-4. sz. 15-25. p.
- Herman Ottó: Pungur Gyula. 1843-1907. In: *Aquila*. 1907. 14. évf. 1-4. sz. 1-32. p.

Herman Ottó: *Az 1902-ik évi nemzetközi madárvédelmi egyezmény és Magyarország.*
Bp., 1907.

Herman Ottó: Megnyitó szózat. In: *Az állatvilág.* 1908. évf. 1-4. p.

Herman Ottó: A Magyar Ornithologiai Központ működésének vázlata.

In: *Aquila.* 1909. 16. évf. 1-4. sz. 1-47. p.

Herman Ottó: Beszéd. Elmondotta az V-ik nemzetközi ornithologiai kongresszus
ünnepélyes megnyitó-ülésén. In: *Aquila.* 1910. 17. évf. 1-4. sz. 1-2. p.

Herman Ottó halála. In: *Aquila.* 1914. 21. évf. 1-4. sz. 66-82. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1894. 1. évf. 1-2. sz. 63-64. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1894. 1. évf. 3-4. sz. 171-175. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1895 2. évf. 3-4. sz. 189-193. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1896. 3. évf. 1-2. sz. 141-143. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1896. 3. évf. 3-4. sz. 238-244. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1897. 4. évf. 1-3. sz. 172-186. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1897. 4. évf. 4. sz. 269-279. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila* 1898. 5. évf. 1-3. sz. 209-212. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila* 1898. 5. évf. 4. sz. 301-312. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1899. 6. évf. 1-3. sz. 112-113. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1899. 6. évf. 4. sz. 407-412. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1901. 8. évf. 1-2. sz. 194-199. p.; 299-303. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1902. 9. évf. 1-2. sz. 233-244. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1903. 10. évf. 1-4. sz. 293-305. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1906. 13. évf. 1-4. sz. 253-254. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1907. 14. évf. 1-4. sz. 361-362. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1908. 15. évf. 1-4. sz. 345-346. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1909. 16. évf. 1-4. sz. 339-340. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1910. 17. évf. 1-4. sz. 282-286. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1911. 18. évf. 1-4. sz. 422-423. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1912. 19. évf. 1-4. sz. 482-483. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1913. 20. évf. 1-4. sz. 529-530. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1914. 21. évf. 1-4. sz. 281. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1916. 23. évf. 398. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1917. 24. évf. 311. p.

Intézeti ügyek. In: *Aquila.* 1918. 25. évf. 229-230. p.

- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1919. 26. évf. 152-153. p.
- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1920. 27. évf. 290-292. p.
- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1921. 28. évf. 224-226. p.
- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1922. 29. évf. 203-209. p.
- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1924. 30./31. évf. 355-362. p.
- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1926. 32./33. évf. 307-312. p.
- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1928. 34./35. évf. 476-485. p.
- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1930. 36./37. évf. 364-367. p.
- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1934. 38./41. évf. 464-468. p.
- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1938. 42./45. évf. 720-734. p.
- Intézeti ügyek. In: *Aquila*. 1942. 46./49. évf. 509-524. p.
- Jánossy Dénes: A madarász Keve. In: *Természetbúvár*. 1990. 45. évf. 4. sz. 35. p.
- Juhász Lajos: Herman Ottó nyomában. Az éjféli nap országában.
In: *Természetbúvár*. 1990. 45. évf. 6. sz. 28-31. p.
- Kalotás Zsolt: Csörgey Titusz - Dr. Vasvári Miklós.
In: *Természetbúvár*. 1993. 48. évf. 6. sz. 12-13. p.
- Karcza Zsolt: *A madárgyűűzés évszázada Magyarországon 1908-1945*.
<http://mme.hu/cgi-bin/cikk.pl?id=107>
- Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Bp., 1967-1994.
- Keve András: IX. Nemzetközi Madártani Kongresszus.
In: *Aquila*. 1938. 42./45. évf. 710-711. p.
- Keve András: Az ötvenéves M. Kir. Madártani Intézet feladatai.
In: *Természettudományi Közlöny*. 1944. április. 110-115. p.
- Keve András: Herman Ottó a zoológus és ornitológus.
In: *Állattani közlemények*. 1960. 47. köt. 3-4. sz. 9-16. p.
- Keve András: Vasvári Miklós, Vönöczky-Schenk Jakab és Dorning Henrik emlékezete.
In: *Állattani közlemények*. 1961. 48. köt. 1-4. sz. 3-9. p.
- Keve András: Csörgey Titusz és Breuer György emlékezete.
In: *Állattani közlemények*. 1963. 50. köt. 1-4. sz. 1-5. p.
- Keve András – Sági károly Jenő: Emlékezés Schenk Jakabra.
In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10*. 1971.
- Keve András: Wurga Kálmán (1881-1971) emlékezete.
In: *Állattani közlemények*. 1972. 59. évf. 1-4. sz. 16-19. p.
- Keve András: Megemlékezés Madarász Gyuláról (1858-1931).

- In: *Állattani közlemények*. 1981. 68. köt. 1-4. sz. 3-12. p.
- Keve András: Magyar kutatók madártani gyűjtései a XIX. és XX. században Brazíliában. In: *Állattani közlemények*. 1984. 71. köt. 1-4. sz. 187-188. p.
- Keve András: Adatok a magyar madártan történetéből 1300-1944.
In: *Aquila*. 1994. 101. évf. 9-40. p.
- Kósa László (szerk): Magyar művelődéstörténet. Bp., 2006.
- Krécsy Béla: *A Fák és Madarak napja az iskolában*. Bp., 1907.
- Kukuljevič József: *Magyarország madárvédelmének története*. Bp., 1906.
- Lambrecht Kálmán: Herman Ottó. In: *A Természet*. 1915. 2. sz. 13-14. p.
- Lambrecht Kálmán: *Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor élete és kora*.
Bp., 1920.
- Máday Izidor – Chernel István: *Madárvédelmi törekvések Magyarországon*. Bp., 1911.
- Máday Izidor: A madárvédelem fejlesztése társadalmi úton.
In: *Aquila*. 1912. 19. évf. 1-4. sz. 425-430. p.
- Máday Izidor: *A madárvédelem fejlesztése társadalmi úton*. Bp., 1913.
- Madárvédelem. In: *Az állatvilág*. 1908. évf. 123. p.
- Magyar Tudományos Akadémia III. osztályának 1896. júniusi havi ülése.
In: *Természettudományi Közöny*. 1897. 40. p.
- Mannsberg, Arved: Chernelházi Chernel István életének rövid áttekintése.
In: *Kócsag*. 1930. 3. évf. 3-4. sz. 1-10. p.
- Matusovits Péter: Herman Ottó élete és működése.
In: *Kócsag*. 1929. 2. évf. 3-4. sz. 101-104.
- Miként ünnepeljük a Madarak és Fák napját*. Az Országos Állatvédő Egyesület által kiírt irodalmi pályázaton díjat nyert munkák. Bp., 1909.
- Nagy Ferenc – Nagy Dénes (főszerk.): *Magyarok a természettudomány és technika történetében*. Bp., 1986.
- Ornithologiai magyar műszótár. In: *Természettudományi Közöny*, 1896. 641. p.
- Papp József – Réthy Zsigmond (szerk.): *Magyar madártani bibliográfia*.
Békéscsaba, 1980.
- Pátkai Imre: 80 év. In: *Aquila*. 1974. 80/81. évf. 13-22. p.
- Pungur Gyula: Ornithológusok gyűlése Szarajevóban.
In: *Természettudományi Közöny*. 1899. 645-646. p.
- Radetzky Dezső: A Magyar Ornithológusok Szövetsége programja.
In: *Kócsag*. 1928. 1. évf. 2. sz. 3-7. p.

- Reiser Othmár: A III. nemzetközi ornithológiai kongresszus Párizsban.
In: *A Természet*. 1900. 1. sz. 7-9. p.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 2005.
- Dr. Rosta István: *Magyarország technikatörténete*. Bp., 1999.
- Schenk Jakab: Madarak a tudomány szolgálatában.
In: *Az állatvilág*. 1908. évf. 29-33. p.
- Schenk Jakab: A madárvonulás kísérleti vizsgálata és eredményei.
In: *Természettudományi Közlöny*. 1909.
- Schenk Jakab: A madárvonulás Magyarországon az 1908. év tavaszán. A Magyar kir. Ornith. Központ XV. évi jelentése. In: *Aquila*. 1909. 16. évf. 1-4. sz. 1-128. p.
- Schenk Jakab: Jelentés az 1909. évi madárjelölésekről.
In: *Aquila*. 1909. 16. évf. 1-4. sz. 245-276. p.
- Schenk Jakab: Az őstermészet kincseinek védelme magyar földön.
In: *Természettudományi Közlöny*. Bp., 1919. 722. füzet.
- Schenk Jakab: Jelentés az 1926. május 24-től–29-ig Koppenhágában tartott VI. Nemzetközi Madártani Kongresszusról. In: *Aquila*. 1928. 34./35. évf. 469-476. p.
- Schenk Jakab: *A madarak világának tanulmányozása*. Bp., 1931.
- Schenk Jakab: Herman Ottó működése a madártan terén.
In: *A Természet*. 1935. 9. sz. 214-216. p.
- Schenk Jakab: Nemzetközi Madárvédelmi Bizottság Európai Szakosztályának ülése Bécsben. In: *Aquila*. 1938. 42./45. évf. 709-710. p.
- Sóltz Gyula orsz. főerdőmester a Magyar Ornithológiai Központ tiszteleti tagja.
In: *Erdészeti Lapok*. 1903. 7. füz. 663-664. p.
- Sterbetz István: A Madártani Intézet természetvédelmi tevékenysége.
In: *Aquila*. 1993. 100. évf. 31-41. p.
- Szalay Lajos Elemér: Madárpusztulás és madárvédelem.
In: *A Természet*. 1901. 19. sz. 3-7. p.
- Sztankovits János: A madárvédelem népszerűsítése.
In: *Kócsag*. 1928. 1. évf. 3. sz. 36-40. p.
- Szurmay Sándor báró: Gyakorlati madárvédelem. In: *A Természet*. 1933. 3-4. sz. 31. p.
- Dr. T.: A II. Nemzetközi ornithológiai kongresszus programja.
In: *Természettudományi Közlöny*. 1891. 23. köt. 217-219. p.
- Tótfalusi István (szerk.): *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Bp., 2003.

- Udvardy Miklós: A magyar madártan nemzetközi szerepe és megítélése a Magyar Ornithológiai Központ alapításától napjainkig. In: *Aquila*. 1993. 100. évf. 21-25. p.
- Vaday József: *A madarak és fák napja. Vezérfonal a Vallás és Közokt. Minister által 26, 120-1906. április 27. szám alatt elrendelt iskolai ünnepélyekhez.*
Nagyvárad, 1907.
- Vertse Albert: Dr. h. c. Csörgey Titusz ny. kísérletügyi főigazgató, a Madártani Intézet igazgatója 1875-1961. In: *Aquila*. 1963. 69./70. évf. 15-22. p.
- Vönöczky Schenk Jakab: A magyar őshaza solymásmadarai. New York, Turul kiadó.
(Kiadási év nincs feltüntetve.)
- Vönöczky Schenk Jakab: Ötven év. Visszaemlékezés a Magyar Királyi Madártani Intézet 50 éves multjára. In: *Aquila*. 1943. 50. évf. 9-141. p.
Bp., 1919. 722. füzet.
- Warga Kálmán: A Madártani Intézet madárvédelmi parkja 1923/25-ben.
In: *Aquila*. 1926. 32./33. évf. 193-199. p.
- Warga Kálmán: A m. kir. Madártani Intézet személyzeti kimutatása kronológiai sorrendben (1893-1943). In: *Aquila*. 1943. 50. évf. 420-423. p.
- Warga Kálmán: Petényi Salamon az ornitológus.
In: *Állattani közlemények*. 1957. 46. köt. 1-2. sz. 11-18. p.